

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGİ DÜZENSİZLİĞİ KAVRAMI VE COVID-19
SÜRECİNDE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜNÜN
İNFODEMİ YÖNETİM POLİTİKALARI
BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Baha Ahmet YILMAZ

2501190912

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Özgün ERLER BAYIR

İSTANBUL – 2022

ÖZ

BİLGİ DÜZENSİZLİĞİ KAVRAMI VE COVID-19 SÜRECİNDE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜNÜN INFODEMİ YÖNETİM POLİTİKALARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Baha Ahmet YILMAZ

Küreselleşme ile birlikte bilginin üretim ve dağıtım süreçlerinde meydana gelen değişim, çevrimiçi medya platformlarının da etkisiyle yanlış bilgilerin tarihte benzerine rastlanmayacak düzeyde dolaşıma sokulmasına ve toplumların küresel bir bilgi salgını ile baş başa kalmalarına sebep olmuştur. Bilgi ekosisteminde yanlış veya bağlamından koparılmış bilgileri tanımlamakta kullanılan manipülasyon, propaganda ve sahte haber gibi kavramların mevcut durumu açıklamada yetersiz kalması, Clair Wardle tarafından bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasına yol açmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın ilk bölümünde terminolojik belirsizliği sona erdirdiğine inanılan bilgi düzensizliği kavramı detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Yanlış bilgi türlerinin kökenlerine yönelik tarihsel bir analiz yapılarak kavramsal çerçevenin arka planını güçlendirmeyi amaçlayan çalışmada güncel tartışmalar üzerinden bilgi düzensizliği kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan şartlar ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise bilgi düzensizlikleri kümesinin bir parçası olarak Covid-19 virüsü ile birlikte yanlış bilgi salgını olarak adlandırılan infodemi sorununa odaklanılacaktır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından en az virüs kadar tehlikeli olarak görülen infodemiye yönelik atılan adımlar ve bu bağlamda kurulan DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı (EPI-WIN) bünyesinde gerçekleştirilen eğitim ve konferanslar yoluyla çok yönlü bir analiz gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise tüm bu politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasının da kilit role sahip olan DSÖ 2020-2021 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları MAXQDA.20 programı aracılığıyla analiz edilecektir. Oluşturulan tablolar ve kod haritalarının detaylı bir şekilde yorumlanarak analiz edileceği çalışmada; DSÖ'nün bu süreçte bilgi düzensizliği kavramına verdiği önemde nasıl bir değişimin yaşandığı ve bu değişimin infodemi ile mücadele politikalarını nasıl etkilediği sorunsalına odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Sağlık Örgütü, bilgi düzensizliği, salgın hastalıklar bilgi ağı, infodemi, mezenformasyon, dezenformasyon

ABSTRACT

THE CONCEPT OF INFORMATION DISORDER AND INVESTIGATION OF THE WORLD HEALTH ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF INFODEMIC MANAGEMENT POLICIES DURING THE COVID-19 PROCESS

Baha Ahmet YILMAZ

The change in the production and distribution processes of information with globalization, with the effect of online media platforms, has caused false information to be circulated at an unprecedented level in history and societies have been left alone with a global information epidemic. The inadequacy of concepts such as manipulation, propaganda and fake news, which are used to describe false or out-of-context information in the information ecosystem, led to the introduction of the concept of information disorder by Clair Wardle. From this point of view, in the first part of the study, the concept of information disorder, which is believed to end the terminological uncertainty, will be analyzed in detail. In the study, which aims to strengthen the background of the conceptual framework by making a historical analysis of the origins of false information types, the conditions that paved the way for the emergence of the concept of information disorder will be discussed through current discussions. In the second part of the study, as a type of information disorder, Covid-19 and its infodemic problem will be focused. It is aimed to carry out a multi-faceted analysis through the steps taken towards infodemic, which is seen as at least as dangerous as the virus by the World Health Organization, and the trainings and conferences held within the WHO's information network for epidemics. In the last part of the study, the WHO 2020-2021 Strategic Preparedness and Response Plans, which have a key role in the formulation and implementation of all these policies, will be analyzed through the MAXQDA.20 program. Finally, the tables and code maps will be interpreted and analyzed in detail, and it will be focused on how the WHO's importance to the concept of information disorder has changed in this process and how this change affects the policies of combating infodemic.

Keywords: World Health Organization, information disorder, WHO's information network for epidemics, infodemic, misinformation, disinformation

ÖNSÖZ

İçerisinde yaşadığımız dünyanın çevrimiçi araçlar vasıtasıyla dijital bir biçimde dönüşmeye başlaması, daha önce benzerine rastlanmamış bir bilgi üretim sürecinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum çok fazla yanlış veya bağlamında koparılmış bilgilerin dolaşıma sokulmasının yanı sıra bu metaforları tanımlamada kullanılan kavramların tanımlanmasında da ciddi belirsizliklere yol açmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda ilk olarak bahse konu olan belirsizliğin sona erdirilmesi için 2017 yılında Clair Wardle tarafından ortaya atılan Bilgi Düzensizliği kavramı irdelenecektir. Ardından kavramın bir alt türü olarak Covid-19 salgını sürecinde DSÖ politikalarının ana mücadele alanlarından biri olan infodemi yönetim stratejileri belirlenen kavramlar ve kurumlar ile karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır. Son olarak ise tüm bu stratejilerin belirlenmesinde küresel mücadele rehberi olarak önemli bir role sahip olan Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları MAXQDA.20 analiz programı aracılığıyla analiz edilecektir.

Bu tez çalışmasının planlaması ve yazım süreci boyunca bilgi düzensizliği kavramına olan ilgimi keşfedip beni cesaretlendirerek ilerlememi sağlayan, kafamdaki soru işaretlerini tutarlı bir şekilde gidererek yönümü belirleyen ve orijinal bakış açısıyla bana ilham vererek maddi manevi desteğini koruyan sevgili danışman hocam Doç. Dr. Özgün ERLER BAYIR'a ve değerli jüri üyeleri Doç Dr. Çiğdem NAS ve Prof. Dr. Yaşar ONAY'a teşekkürlerimi arz ederim.

Buna ek olarak gerek projeleri gerekse akademik çalışmalarıyla bilgi düzensizliği kavramının Türkiye'de Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler literatüründe gelişmesinde ve ilgili alanda bu konunun araştırılmasına olan ihtiyaç hususunda beni cesaretlendirerek yönümü belirlememde büyük katkısı olan Prof. Dr. Emre ERDOĞAN'a da teşekkürlerimi mutlaka iletmek isterim.

Bir seneyi aşkın bir süredir yoğun ve yorucu bir biçimde yürüttüğüm tez yazım sürecinin her aşamasında hem akademik birikimi hem de eşsiz dostluğu ile yolumu aydınlatan, hayatımın ışık elçisi Tuba FIRAT'a en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bu tez çalışması bugünlere geldiyse kendisi sayesinde. Ayrıca tez çalışmam boyunca yoğunluktan başımı kaldıramadığımda dahi bir mesajıyla yüzümü

güldüren, bana olan anlayışını ve sevgisini daima hissettiğim kıymetli dostum Emine BAL’a da en derin teşekkürlerimi sunmak isterim.

Çalışma boyunca buraya yazamayacağım kadar sayısız yolla yükümü hafifleten, başarmak istediklerime giden yolda ilk aşamayı tamamlarken aktif desteğini sürdüren, heyecanımı paylaşan, bugünlere gelmem için türlü fedakrlıklarda bulunan ve güçlü duruşlarıyla bana örnek olan sevgili ailem Dilşah YILMAZ, Abdulmelik YILMAZ ve Taha Mahmut YILMAZ’a da sonsuz teşekkür ve sevgilerimi iletmeyi bir borç bilirim.

Baha Ahmet YILMAZ

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	14
1.1. Antik Roma Döneminden Hakikatin Önemsizleştirilmesine: Bilgi Düzensizliği Kavramına Tarihsel Bir Bakış	14
1.2. Farklı Tartışmalardan Wardle’a: Bilgi Düzensizliği Kavramı	21
1.2.1. Bilgi Düzensizliğinin 3 Türü	26
1.2.1.1. Yanlış Bilginin Türleri	31
1.2.2. Bilgi Düzensizliğinin 3 Unsuru	37
1.2.2.1. Bilgi Düzensizliğinin Ana Unsuru Olarak Özne.....	37
1.2.2.2. Bilgi Düzensizliğinin İletim Aracı Olarak Mesaj	38
1.2.2.3. Bilgi Düzensizliğinin Hedefi Olarak Yorumlayıcı	40
1.2.3. Bilgi Düzensizliğinin 3 Aşaması	41

İKİNCİ BÖLÜM

COVID-19 İNFODEMİSİ VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ: YANLIŞ BİLGİ SALGINI İLE MÜCADELE POLİTİKALARI	45
2.1. Risk İletişimi ve Bir Bilgi Düzensizliği Türü Olarak İnfodemi	45
2.1.1. Covid-19 İnfodemisi: “Doğru Bilgiye, Doğru Zamanda ve Doğru Şekilde Ulaş”	48
2.1.1.1. Yanlış Bilgilerin Yayılımında Çıkış Noktası: Kaynak	50
2.1.1.2. Yanlış Bilgilerin Yayılım Aracı: Aktör	52
2.1.1.3. Yanlış Bilgilerin Yayılım Yeri: Ortam	53
2.1.2. Risk İletişimi ve Topluluk Katılım Stratejileri Bağlamında Covid-19 İnfodemisi	54

2.1.2.1. Henüz Koronavirüs Vakası Görülmemiş Ülkelere Yönelik Stratejiler	56
2.1.2.2. Bir veya Daha Fazla Vaka Görülmüş Ülkelere Yönelik Stratejiler ...	58
2.1.2.3. Yayılımın Devam Ettiği Ülkelere Yönelik Stratejiler.....	59
2.2. İnfodemi Yönetim Aracı Olarak Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı (EPI-WIN).....	60
2.2.1. Uluslararası İnfodemi Yönetim Toplantısı ve Konferansları	62
2.2.1.1.Uluslararası İnfodemi Yönetim Toplantısı	63
2.2.1.2.Uluslararası İnfodemioloji Konferansı.....	66
2.2.1.3.Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansları.....	68
2.2.2.Uluslararası İnfodemi Yönetici Eğitimleri	72
2.2.2.1. Birinci Uluslararası İnfodemi Yöneticisi Eğitimi	73
2.2.2.2. İkinci Uluslararası İnfodemi Yöneticisi Eğitimi	74
2.2.2.3. Üçüncü Uluslararası İnfodemi Yöneticisi Eğitimi.....	75
2.3. Covid-19 İnfodemisinin Uluslararası Örgütler Bağlamında İncelenmesi	77
2.3.1. Avrupa Birliği.....	78
2.3.2. Birleşmiş Milletler	84
2.3.3. Afrika Birliği	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DSÖ COVID-19 STRATEJİK HAZIRLIK VE MÜDAHALE PLANLARININ ANALİZİ: DÖNEMLER VE DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ..... 93

3.1. Covid-19 Salgını ile Mücadelede Küresel Bir Rehber Olarak Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları.....	93
3.2. Raporların Kavramlar Bağlamında Analizi ve Dönemsel Olarak Karşılaştırılması.....	97
3.2.1. Kavramların Kullanım Miktarları Özelinde İncelenmesi	99
3.2.2. Kavramların Birbirleri ile Kullanımları Özelinde İncelenmesi	109
3.3. Raporların Uluslararası Örgütler Bağlamında Analizi ve Dönemsel Olarak Karşılaştırılması.....	113
3.3.1. Uluslararası Örgütlerin Kullanım Miktarları Özelinde İncelenmesi	115
3.3.2. Uluslararası Örgütlerin Birbirleri ile Kullanımları Özelinde İncelenmesi	122

3.4. Raporların Kavramlar ve Uluslararası Örgütler Bağlamında Karşılaştırılması	125
3.4.1. Kavramların ve Uluslararası Örgütlerin 2020 Kod Haritaları Bağlamında Karşılaştırılması	128
3.4.2. Kavramların ve Uluslararası Örgütlerin 2021 Kod Haritaları Bağlamında Karşılaştırılması	132
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	146

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Bilgi Düzensizliğinin Türleri.....	27
Şekil 2: Yanlış Bilginin Türleri	32
Şekil 3: Bilgi Düzensizliğinin Aşamaları	41
Şekil 4: Bilgi Düzensizliğinin Aşamalarının Örneklendirilmesi	43
Şekil 5: İnfodemi	47
Şekil 6: Mezenformatif Nitelikteki Yanlış Bilgiler Bağlamında Yukarıdan Aşağıya Etkisi	53
Şekil 7: DSÖ Salgın Hastalıkla Bilgi Ağı Yönetim Şeması.....	61
Şekil 8: Kavramların 2020 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	128
Şekil 9: Örgütler ve Bağlı Kurumların 2020 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	129
Şekil 10: Kavramlar ve Örgütlerin 2020 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	130
Şekil 11: Kavramların 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	133
Şekil 12: Örgütler ve Bağlı Kurumların 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	134
Şekil 13: Kavramlar ve Örgütlerin 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası	135

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AfB	: Afrika Birliği
AK	: Avrupa Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
COVID-19	: Koronavirüs Hastalığı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
ECDC	: European Centre for Disease Prevention and Control (Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi)
EPI-WIN	: Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı
IFRC	: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu)
SARS	: Severe Acute Respiratory Syndrome (Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu)

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: DSÖ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Raporları	8
Tablo 2: DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı tarafından düzenlenen etkinlikler	63
Tablo 3: DSÖ İnfodemi Yönetim Şeması	64
Tablo 4: DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı tarafından düzenlenen eğitimler	72
Tablo 5: AB'nin Bilgi Düzensizlikleri ile Mücadele Stratejileri	79
Tablo 6: DSÖ'nün Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında Yer Verilen Stratejiler	95
Tablo 7: Kavramlara Yer Verilen Rapor Sayısı	97
Tablo 8: Kavramların Tüm Raporlar Özelinde Kullanım Miktarları	99
Tablo 9: Kampanyanın Kullanıma Sunulacağı Bölgeler ve Ülkeler	103
Tablo 10: Aşı/Aşılamaya İlişkin 2021 Yılında Planlanan Temel Stratejiler	105
Tablo 11: DSÖ 2021 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı Hedef Şeması	107
Tablo 12: Kavramların Tüm Raporlar Özelinde Birbirleriyle Kullanım Miktarları	109
Tablo 13: Örgütlere ve Bağlı Kurumlara Yer Verilen Rapor Sayısı	113
Tablo 14: Örgütler ve Bağlı Kurumların Tüm Raporlar Özelinde Kullanım Miktarları	115
Tablo 15: DSÖ ve Ortaklarının Covid-19 Salgını ile Mücadele Düzeyleri	116
Tablo 16: DSÖ Tarafından 2020-21 Yıllarında Risk İletişimi, Topluluk Katılımı ve İnfodemi Yönetimi Stratejileri Özelinde Bölgelere Ayırılan Fon Miktarları	122
Tablo 17: Örgütlerin ve Bağlı Kurumların Tüm Raporlar Özelinde Birbirleriyle Kullanım Miktarları	123
Tablo 18: Kavramların ve Örgütlerin Birbirleri ile Kullanımı	126

GİRİŞ

Tarih boyunca uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelere paralel olarak devletler tarafından kullanılan en etkili araçlardan biri olan bilgi kavramı, 21. Yüzyıl ile birlikte küresel ölçekte yaşanan sosyoekonomik ve politik dönüşümlerin etkisiyle birey düzeyinde de oldukça önemli bir role bürünmüştür. Dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemde teknolojiye yaşanan gelişmelerle birlikte bilgisayarlar ve algoritmalar ile girdiği etkileşim sonucunda bu dönüşümün merkez üssü haline gelen bireyler, bilginin üretim ve dağıtım süreçlerine büyük ölçüde dahil olmaya başlamışlardır. Bilginin, toplumun birçok ihtiyacını karşılayarak jet hızında ilerlediği ve karşı konulamaz bir akışta gözden kaybolduğu bu dönem bireylere ciddi avantajlar sağlamaktadır. Ancak her ne kadar ilk etapta tek hareketle ihtiyaç duyulan ve her türlü bilgiye ulaşılmasına olanak sağlayan bu durumun olumlu değişikliklere yol açtığına inanılsa da bu idealize edilmiş bakış açısı zamanla yerini bilgi ekosisteminin tehlikeli bir şekilde kirlendiği ve yanlış bilgilerin daha önce hiç olmadığı kadar etkili bir silah olarak kullanıldığı gerçeğine bırakmıştır.

Bilginin yanlış veya bağlamından koparılarak kullanımı geçmişten beri süregelen bir durum olmasına rağmen günümüz teknolojileri ile beraber kontrolünün çok daha ötesinde artan bilgi hızına paralel bir şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk etapta manipülasyon ve propaganda şeklinde siyasi otoritelerin veya grupların birbirlerine karşı stratejik araçlar olarak kullandığı bilgiler; zamanla dezenformasyon, sahte haber vb. tanımlamaları bünyesine katarak ölçeğini genişletmiştir. Otoriteler tarafından özellikle seçim dönemlerinde kitleleri kendi etraflarında birleştirebilmek için kullanılan bu kavramlar zamanla medyayı itibarsızlaştırmak ve kendilerine meşruiyet zemini sağlamak için başvurdukları savunma mekanizmaları haline gelmiştir. Seçim döneminde yaşanan krizleri iklim değişikliği ve salgın hastalıklar gibi toplumsal kutuplaşmayı ve buna bağlı olarak bilgi kirliliğini daha yüksek oranda tetikleyen gelişmelerin takip etmesi, ilgili kavramların mevcut durumu tanımlamada yetersiz kalmasına ve yeni yaklaşımların geliştirilmesine yol açmıştır.

İklim değişikliği, yanlış hesaplanmış dış müdahaleler ve buna bağlı ortaya çıkan kitlesel göçler ile birlikte bir kırılma noktası bağlamında 2016 ABD Seçimlerinde

Donald Trump tarafından sıkça dile getirilen sahte haber (*fake news*) teriminin bu terminolojik yozlaşmaya ayna tutan en önemli örneklerden biri olması; Wardle tarafından 2017 yılında Avrupa Konseyi (AK) bünyesinde yayınlanan rapor ile bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasına imkân sağlamıştır. Mezenformasyon, dezenformasyon ve malenformasyon kavramları özelinde hazırlanan *venn* diyagramı yoluyla yanlış bilginin türlerini birçok değişken bağlamında yeniden sınıflandıran Wardle, yanlış bilgi türlerine yönelik kavramsal kargaşanın sona erdirilmesi yoluyla bilgi kirliliğinin etkinliğini azaltmaya çalışmıştır.

Ancak 2019 yılında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgınına ilişkin söylentilerin hızla dolaşıma sokulması, bilgi kirliliğinin virüsten daha hızlı bir şekilde yayılmasına ve yanlış bilgi salgını anlamına gelen *infodemi* kavramının küresel bir tehdit olarak DSÖ aracılığıyla tüm dünyanın gündemine girmesine yol açmıştır. Kavramın 2000'li yıllardan itibaren belli aralıklarla kullanılmasına rağmen ilk kez acil halk sağlığının korunmasına ilişkin öncelikli müdahale politikaları geliştirilmesi gereken alanlarından biri olarak belirlenmesi; kavramın bir alt türü olarak bilgi düzensizlikleri kümesine dahil olmasını sağlamıştır.

Çalışmanın Konusu

Bu tez çalışmasında Wardle tarafından ortaya atılan bilgi düzensizliği kavramı ve kavramın bir türü olarak Covid-19 salgını ile birlikte DSÖ tarafından dolaşıma sokulan yanlış bilgiler ile mücadele anlamına gelen *infodemi* yönetim¹ politikalarının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Sınırlarında örülen tel örgülerin devletleri, devletlerinse vatandaşlarını korumakta yetersiz kaldığı salgın döneminde çevrimiçi platformlar aracılığıyla dolaşıma sokulan yanlış veya bağlamından koparılmış bilgiler hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle problemin yalnızca salgın olmadığı, salgının bilgi ekosisteminde meydana getirdiği hasarın da en az salgın kadar çözülmeye muhtaç olduğunun anlaşılması, yeni stratejilerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

¹ Çalışmada *infodemi* yönetimi ve *infodemi* ile mücadele kavramları aynı anlamda, birbirlerinin yerlerine kullanılacaktır.

Küresel bir yanlış bilgi salgını olarak infodeminin anlaşılması, parçası olduğu bilgi düzensizliği kavramının açıklanmasıyla mümkündür. Bu noktadan hareketle çalışmamızın ilk bölümünde Antik Roma döneminden başlayarak günümüze kadar olacak süreçte yanlış bilginin hangi bağlamlarda ne şekilde kullanıldığı irdelenecektir. Din adamlarının yürüttüğü propaganda faaliyetleri başta olmak üzere maddi kaygılardan dolayı kurgulanan efsanelere kadar farklı şekillerde karşımıza çıkan yanlış bilgilerin politik örnekler üzerinden tarihsel kökenlerinin irdelenmesi ve nihayetinde yaşanan tahribatın bir yansıması olarak günümüzde hakikatin önemsizleştirilmesi (*post-truth*) tartışmalarının ön plana çıkması; Wardle'ı bilgi düzensizliğine götüren gerekçelerin anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle tarihsel bağlam özelinde kurulan bu çerçevenin ardından farklı tartışmalara yer verilecek olan birinci bölümde ortaya çıkan paradokslar ve kavramlar özelinde yaşanan kargaşanın boyutları okuyucuya sunulmaya çalışılacaktır. Son olarak Wardle'ın tüm bu kavramları bilgi düzensizliği adını verdiği kümenin elemanları olarak hangi dinamikler çerçevesinde tanımladığı irdelenerek, kavram tüm boyutlarıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise sağlık hizmetlerinin iyileştirilerek uluslararası iş birliği ve koordinasyon yoluyla sağlık alanındaki her türlü doğru ve güvenilir bilgiyi hükümetlere sağlamakla görevli olan DSÖ'nün Covid-19 infodemisi ile mücadelesi ve bu mücadele bağlamında diğer aktörler ile ortaya koyduğu yönetim stratejileri irdelenmiştir. İlk etapta kavramın terminolojik kökenlerine yönelik tartışmalara yer verilen bölümde, risk iletişimi ve topluluk katılımı bağlamında en önemli adımlardan biri olarak görülen DSÖ Salgın Hastalık Bilgi Ağı bünyesinde uygulanan politikalara değinilecektir.

Yerel ve küresel düzeyde birçok sektör ile iş birliği yaparak sosyal medya başta olmak üzere çevrimiçi platformlarda dolaşıma sokulan yanlış bilgilere karşı infodemi ile mücadele stratejileri geliştirmeyi amaçlayan Ağ bünyesinde birçok adım atılmıştır. Atılan bu adımlar çerçevesinde devletler, uluslararası örgütler ve infodemi yönetimi bağlamında önde gelen birçok kurum ile eşgüdümlü bir şekilde düzenlenen eğitim ve konferanslar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması, DSÖ ve ortaklarının kavrama yönelik stratejilerinin anlaşılabilmesinde oldukça önemlidir. Bu bağlamda bilgi düzensizliklerinin bir türü olarak Covid-19 infodemisi ile mücadelede DSÖ'nün en

önemli ortakları olan uluslararası örgütlerin rolünü anlamak, ilgili yapıların bilgi kirliliği salgını ile mücadelesinin dününü ve bugününü karşılaştırmalı bir yaklaşım ile ele almayı gerektirmektedir. Dolayısıyla tez çalışmasının ikinci bölümünde son olarak 2015 yılından itibaren konuyu etkili bir şekilde gündemine alarak kolektif bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan Avrupa Birliği (AB); salgının başladığı günden bugüne kadar birçok konuda her bir alt birimi ile birlikte DSÖ ile koordinasyon içerisinde hareket eden Birleşmiş Milletler (BM) ve yanlış bilgilerin yayılmasında en zayıf halka olarak görüldüğü için mücadelenin temel alanlarından biri olarak belirlenen Afrika Birliği (AfB) karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

Nihayetinde ele alınan üçüncü bölümde ise DSÖ'nün Covid-19 salgını ile mücadelesinde oldukça önemli bir yere sahip olan Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının analizine odaklanılacaktır. 2020 Şubat-2021 Ekim tarihleri arasında yayınlanan 11 rapor içerisinde tematik başlıklar özelinde belirlenen kavramların kullanım miktarı ve birbirleriyle kullanım oranlarının oto kodlama yoluyla analiz edileceği bölümde, raporlardan verilen referanslar yoluyla örgütün bilgi düzensizliği kavramına verdiği önem ve infodemi yönetimi bağlamında attığı adımlar analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın Hipotezleri

Covid-19 salgınının hızlı bir şekilde tüm dünyada yayılmaya başlamasıyla birlikte DSÖ'nün bilgi düzensizliği kavramına verdiği önemin arttığı ve örgütün infodemi ile mücadele bağlamında daha etkin politikalar izlediği savı bu çalışmanın ana hipotezini oluşturmaktadır.

Salgının ortaya çıktığı ilk dönemde toplumların yakın çevrelerini koruma içgüdüğü ile dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin kötü niyet barındırmadan dolaşıma sokulması DSÖ tarafından Covid-19 infodemisinde mezenformatif nitelikteki yanlış bilgiler ile mücadelenin ön plana çıkmasını sağlamıştır savı, çalışmanın alt hipotezlerinden birini oluşturmaktadır. Çalışmanın bir diğer alt hipotezi ise, komplo teorileri yoluyla aşı karşıtlığı üzerinden dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin DSÖ'nün infodemi ile mücadelesini iş birliği yaptığı kurumlar düzeyinde daha sistematik bir hale getirdiği ve bu nedenle daha etkin stratejiler izlediğidir.

Ana Hipotez

- a. Bağımsız Değişken: Salgının hızlı bir şekilde yayılması
- b. Bağımlı Değişken: Bilgi Düzensizliğine verilen önemde yaşanan artış ve daha etkili infodemi ile mücadele politikaların belirlenmesi

Alt Hipotez- 1

- c. Bağımsız Değişken: Salgının yarattığı belirsizlik ortamında toplumların kendilerinin ve yakınlarının sağlığına ilişkin yaşadığı endişe
- d. Bağımlı Değişken: DSÖ'nün infodemi ile mücadelesinde mezenformatif nitelikteki yanlış bilgiler ile mücadelenin ön plana çıkarılması

Alt Hipotez- 2

- e. Bağımsız Değişken: Aşı karşıtlığı üzerinden dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin yoğunluğunun artması
- f. Bağımlı Değişken: DSÖ'nün infodemi ile mücadelesinin kurumlar düzeyinde daha sistematik hale geldiği ve daha etkin stratejiler izlediği

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada bilgi düzensizliği adı verilen kümenin bir alt elemanı olarak infodemi kavramına yönelik detaylı bir analiz gerçekleştirilerek, DSÖ önderliğinde Covid-19 infodemisinin yönetimi çerçevesinde belirlenen stratejilerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. İlk etapta tarihsel bağlamda yanlış bilgi türlerinin gelişiminin ele alınacağı çalışmada Antik Roma dönemi ile başlayan sürecin, hakikatin önemsizleştirilmesi tehlikesine varacak düzeyde ne tür bir evrim geçirdiğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu noktadan hareketle Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatüründe yapılan farklı tartışmalara değinilerek Wardle'ın bilgi düzensizliği kavramını ortaya atmasının temel sebeplerinden olan kavramsal kaos okuyucunun dikkatine sunulmaya çalışılacaktır. Sorulan sorular ve cevapları özelinde bilgi düzensizliğinin türlerinin, unsularının ve aşamalarının detaylı bir şekilde ele

alınmasının amaçlandığı çalışmada kavramsal ve tarihsel çerçevenin bir bütünün iki parçası şeklinde birbirlerini tamamlaması hedeflenmektedir.

Ardından 2001 yılında Hong Kong’da ortaya çıkan ve kısa sürede 37 ülkeye yayılarak ciddi bir endişeye yol açan SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*) salgınında DSÖ tarafından risk iletişim stratejisinin bir gereği olarak ortaya atılan infodemi kavramının, Covid-19 salgını ile birlikte küresel düzeyde yaşadığı dönüşüm ele alınmaya çalışılacaktır. Belirlenen stratejiler özelinde düzenlenen önemli etkinliklere kronolojik olarak yer verilecek olan ikinci bölümde, politika çıktılarının hesaplanarak infodemi yönetimi bağlamında DSÖ’nün izlediği stratejilerin dinamikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. İlgili bölüm, belirlenen üç temel örgüt özelinde bilgi düzensizlikleri ile başlayacak şekilde infodemi yönetim politikalarını da içine alarak analiz edilecek ve örgütlerin DSÖ ile belirlediği stratejiler yoluyla güçlendirilmeye çalışılacaktır.

Son olarak raporların analizi yoluyla ele alınacak üçüncü bölümde yapılacak analiz, kod haritaları ile desteklenecektir. Tüm bu amaçlar doğrultusunda Covid-19 salgını sürecinde DSÖ’nün Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında bilgi düzensizliği kavramına verilen önemde nasıl bir değişimin yaşandığı ve bu değişimin infodemi ile mücadele politikalarını nasıl etkilediği sorunsalına dayanan çalışmanın alt soruları ise şu şekildedir:

- Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında bilgi düzensizliği kavramına verilen öneme ilişkin ne düzeyde bir değişim yaşanmıştır?
- Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında infodemi yönetimi bağlamında bilgilerin mezenformatif ve dezenformatif niteliğine ilişkin ne tür bir ayırım yapılmıştır?
- Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında infodemi ile mücadeleye yönelik ne tür politikalar izlenmiştir?
- Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında belirlenen politika yapım süreçlerine hangi aktörler ne düzeyde dahil olmuştur?

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, DSÖ'nün Covid-19 infodemi ile ilgili operasyonel düzlemde yayınlanan stratejik hazırlık ve müdahale raporlarının belirlenen anahtar kelimeler ışığında incelenmesini içermektedir. DSÖ'nün resmi internet sitesinden erişilen belgeler sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Rapor Sıra	Tarihi	Rapor Adı (İngilizce ve Türkçe)
Rapor 1 (2020)	4 Şubat 2020	(2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan – 2019) 2019 Koronavirüs Salgını: Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı
Rapor 2 (2020)	22 Mayıs 2020	(COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan: Operational Planning Guidelines to Support Country Preparedness and Response) Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı: Ülkelerin Hazırlığını ve Müdahalesini Destekleyecek Operasyonel Planlama Rehberi
Rapor 3 (2020)	5 Haziran 2020	(COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework) Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı: İzleme ve Değerlendirmeye Yönelik Bir Çerçeve
Rapor 4 (2020)	3 Ağustos 2020	(WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020) DSÖ Covid-19 Hazırlık ve Müdahale Planları Süreç Raporu: 1 Şubat-30 Haziran
Rapor 5 (2020)	22 Ocak 2021	(Looking Back at a Year That Changed the World: WHO'S Response to COVID-19) Dünyayı Değiştiren Bir Yıla Geri Dönüp Bakmak: DSÖ'nün Covid-19'a Müdahalesi
Rapor 6 (2021)	16 Şubat 2021	(WHO Strategic Action and resource Requirements to end the acute phase of the COVID-19 Pandemic 2021) Covid-19 Salgınının 2021'in Yayılma Aşamasını Sona Erdirmek İçin DSÖ Stratejik Eylem ve Kaynak Gereksinimleri
Rapor 7 (2021)	24 Şubat 2021	(1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan) 1 Şubat 2021'den 31 Ocak 2022'ye: Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı
Rapor 8 (2021)	3 Mart 2021	(1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline) 1 Şubat 2021'den 31 Ocak 2022'ye: Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı Operasyonel Planlama Rehberi
Rapor 9 (2021)	11 Mayıs 2021	(COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework) COVID-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı İzleme ve Değerlendirmeye Yönelik Bir Çerçeve

Rapor 10 (2021)	7 Ekim 2021	(WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021)) DSÖ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı Eylül Güncellemesi: Erken Müdahaleyi Finanse Etmek İçin Acil Bir Çağrı
Rapor 11 (2021)	7 Ekim 2021	(2021 MID-YEAR Report: WHO Strategic Action Against COVID-19) 2021 Yıl Arası Rapor: DSÖ'nün Covid-19'a Karşı Eylem Stratejisi

Tablo 1: DSÖ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Raporları²

İlgili raporlar MAXQDA.20 analiz programı ile analiz edilmiştir. Öncelikle MAXDictio ile anahtar kelimeler sözlüğe eklenmiştir. Anahtar kelimeler ve tematik başlıkları açısından *Bilgi Düzensizliği* tematik başlığı altında “Mezenformasyon, Dezenformasyon, Malenformasyon, İnfodemi/İnfodemi Yönetimi, Söylenti/Propaganda/Manipülasyon, Sahte Haber/Yanlış Bilgi/Bağlamından Koparma, Aşı/Aşılama, Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı, DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı, İnfodemi Yönetim Toplantısı, Uluslararası İnfodemioloji Konferansı, Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansı, Uluslararası İnfodemi Yönetici Eğitimi” kelimeleri, *Örgütler ve Bağlı Kurumları* tematik başlığı altında ise “Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Avrupa Birliği/DSÖ Avrupa Bölge Ofisi, Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezleri, Afrika Birliği/DSÖ Afrika Bölge Ofisi, Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu kelimeleri seçilmiştir.

Oluşturulan sözlükte oto kodlama özelliği ile kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü ve Covid-19 kelimeleri rapor başlıkları ve rapor alt başlıklarında neredeyse her sayfada geçtiği ve güvenilirliği azalttığı için analize dahil edilmemiştir.

Güncel olarak sözlüğe eklenen kelimeler aşağıdaki gibidir:

- Tematik Başlık: Bilgi Düzensizliği
 - o *Mezenformasyon*
 - o *Dezenformasyon*
 - o *Malenformasyon*
 - o *İnfodemi/İnfodemi Yönetimi*

² DSÖ'nün salgına ilişkin hazırladığı “Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının” tamamına erişebilmek için bkz.: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/strategies-and-plans>.

- *Söylenti/Propaganda / Manipülasyon*
- *Sahte Haber/Yanlış Bilgi/Bağlamından Koparma*
- *Aşı/Aşılama*
- *Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı*
- *DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı*
- *İnfodemi Yönetim Toplantısı*
- *Uluslararası İnfodemioloji Konferansı*
- *Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansı*
- *Uluslararası İnfodemi Yönetici Eğitimi*
- **Tematik Başlık: Örgütler ve Bağlı Kurumlar**
 - *Birleşmiş Milletler*
 - *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü*
 - *Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu*
 - *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı*
 - *Avrupa Birliği/DSÖ Avrupa Bölge Ofisi*
 - *Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezleri*
 - *Afrika Birliği/DSÖ Afrika Bölge Ofisi*
 - *Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi*
 - *Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu*

Analizin sonunda çalışmanın Kod Alfa (*Cronbach's Alpha*) oranı 0,36 çıkmıştır.

Oran/Vaka	Değer
Kod Alfa Oranı	0,36
Geçerli Vakalar	11 (100.0%)
Kayıp Vakalar	0 (0.0%)

Yapılan oto kodlama sonrasında toplam kodlama sayısı aşağıdaki gibidir:

No	Kod Adı	Kullanım Miktarı
1	<i>Aşı/Aşılama</i>	776
2	<i>İnfodemi Yönetimi/İnfodemi</i>	89
3	<i>Birleşmiş Milletler</i>	67
4	<i>BM Çocuklara Yardım Fonu</i>	59
5	<i>Uluslararası İnfodemi Yönetici Eğitimi</i>	58
6	<i>Mezenformasyon</i>	49
7	<i>Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı</i>	47
8	<i>Dezenformasyon</i>	24
9	<i>Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu</i>	19
10	<i>Söylenti / Propaganda / Manipülasyon</i>	17
11	<i>Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı</i>	14
12	<i>Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi</i>	11

13	<i>Afrika Birliği / DSÖ Afrika Bölge Ofisi</i>	9
14	<i>DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı</i>	7
15	<i>Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi</i>	6
16	<i>Avrupa Birliği / DSÖ Avrupa Bölge Ofisi</i>	4
17	<i>Uluslararası İnfodemioloji Konferansı</i>	1
18	<i>İnfodemi Yönetim Toplantısı</i>	1
19	<i>Sahte Haber / Yanlış Bilgi / Bağlamından Koparma</i>	1
20	<i>Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansı</i>	0
21	<i>Malenformasyon</i>	0
22	<i>BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü</i>	0

Literatür İncelemesi

İlgili literatürde oldukça yeni bir alan olmasına rağmen bilgi düzensizliği kavramına ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkiye ölçeğinde bakıldığında Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler literatüründe bu konuya ilişkin herhangi bir yüksek lisans veya doktora tezine rastlanamamaktadır. Halihazırda var olan çalışmalar dezenformasyon, mezenformasyon, propaganda ve medya manipölasyonu gibi kavramlar üzerinden herhangi bir olayın analizine dayanıp, radyo ve televizyon,³ gazetecilik,⁴ halkla ilişkiler,⁵ gibi farklı bağlamlarla ilişkili, kavramların iletişim yönüne vurgu yapan çalışmalardır. Yine hazırlanan çalışmaların, bilgi düzensizliğini ön plana çıkaracak düzeyde kapsamlı bir yaklaşım ile ele alınmaması; yalnızca kavramın türleri düzeyinde çalışmaların ortaya konması bu tez çalışmasının bilgi düzensizliği kavramı özelinde de Türkiye literatüründe bir ilk olarak özgün bir yere sahip olmasına neden olmuştur.

Yabancı literatürde kavramın ortaya atıldığı 2017 yılından itibaren ele alınan çalışmalar genellikle bilgi düzensizliği kavramının toplumsal yansımalarının analiz

³ Bkz.: Ali Şeberoğlu, “Barış Pınarı Harekâtı Sürecinde Anadolu Ajansı'nın Twitter Paylaşımaları Çerçevesinde Dezenformasyon” (**Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi**) 2021.

⁴ Bkz.: Çiğdem Keser, “Sağlık Yayıncılığında Dezenformasyon: Zahide Yetiş'le Programı Örneği” (**Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi**) 2019.

⁵ Bkz.: Laman Gasımlı, “Haberde Yönlendirme, Dezenformasyon ve Propaganda: Azeri ve Ermeni Haber Sitelerinde Dağlık Karabağ Sorunlarıyla İlgili Yayınlanan Haberlerin Karşılaştırmalı Analizi” (**Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi**) 2019.

edildiği çalışmalardır. Dijital iletişim anabilim dalı kapsamında 2018 yılında ortaya konan “Dijital Çağda Bilgi Düzensizliği ve Medya Okuryazarlığına Olan İhtiyaç” başlıklı çalışmada ABD’de yanlış bilgilere maruz kalan toplumların vermiş olduğu reaksiyonlar üzerinden medya okuryazarlığına olan ihtiyaç irdelenmeye çalışılmıştır.⁶ Bunun yanında Christopoulou tarafından aynı yıl ortaya konan ve bilgi düzensizliği ekosistemine ilişkin dezenformasyon ile mücadele girişimlerinin ele alındığı çalışmada bu kapsamda sosyal medyanın bireylerin davranışları üzerindeki rolünü araştırmaya odaklanmaktadır.⁷ Son olarak Linda Monsees tarafından 2020 yılında bilgi düzensizliği bünyesinde dolaşıma sokulan yalan haberlerin demokrasiye yönelik zararının ele alındığı çalışmada, Almanya, Çek Cumhuriyeti ve ABD örneklemi üzerinden kapsamlı bir analiz yapılmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak üç farklı örneklemi nitel analiz yoluyla bir araya getiren bu çalışma, hükümetlerin bilgi düzensizlikleri türlerini bir araç olarak kullanışını neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele almaktadır.⁸ Dolayısıyla bu çalışma yanlış veya bağlamından koparılmış bilgiler özelinde devlet-toplum ilişkisini ortaya koyan önemli bir yardımcı kaynak niteliğindedir. Tezin örnekleme üzerinden bakıldığında ise ne Türk ne de yabancı literatürde DSÖ’nün infodemi politikalarını ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanamamaktadır. Son olarak, konuya ilişkin her ne kadar belli sayıda makale mevcut olsa da bu makalelerde konu bir yüksek lisans tezinde olduğu kadar detaylı bir şekilde ele alınmamıştır.

Bu tez çalışmasında kavramsal alt yapının nitelikli bir şekilde oluşturulabilmesi adına ilk bölümünde ele alınan bilgi düzensizliği kavramı; kavramın çıkış noktası olarak kabul edilen “Bilgi Düzensizliği: Araştırma ve Politika Oluşturmak İçin Disiplinlerarası Bir Çerçeve” başlıklı çalışma baz alınarak hazırlanmıştır.⁹ Clair Wardle ve Hossein Derakhshan tarafından hazırlanan çalışma özellikle son dönemde

⁶ Lauren Brown-Hulme, “Information Disorder and the Need for News Literacy Education in the Digital Era, (Master Thesis, University of Nebraska – Lincoln) 2018.

⁷ Androniki Christopoulou, “The Information Disorder Ecosystem: A Study on the Role of Social Media, the Initiatives to Tackle Disinformation and a Systematic Literature Review of False Information Taxonomies”, (Master Thesis, International Hellenic University) 2018.

⁸ Linda Monsees “Information Disorder, Fake News and the Future of Democracy” (Master Thesis, King’s Collage) 2020.

⁹ Claire Wardle and Hossein Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, Strasburg, Council of Europe, 2017.

sahte haber kavramına indirgenen ve kavramsal niteliğini kaybeden bilgi kirliliği sorununa kapsamlı ve çok taraflı bir bakış açısı sunma arayışının bir ürünüdür. Bu konuda anılması gereken bir diğer eser, editörlüğünü Silke Obelitz Sørensen’in yaptığı, bilgi düzensizliği kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisini farklı örnekler üzerinden inceleyen “Mezenformatif ve Dezenformatif Bilginin Birlikte Ele Alınması” isimli çalışmasıdır.¹⁰ Bununla birlikte ilgili bölümde konuya ilişkin birçok rapor, bildiri ve elektronik kaynaktan faydalanılmıştır.

Bilgi düzensizliğinin Covid-19 salgını ile birlikte ön plana çıkan bir türü olarak infodemi kavramına ilişkin ise birincil kaynak niteliğinde DSÖ bünyesinde yayınlanan kaynaklar baz alınmıştır. Eysenbach’ın “Infodemioloji: Yanlış Bilginin Epidemiyolojisi” başlıklı çalışmasıyla literatüre giren kavrama ilişkin çalışmaların sosyal bilim niteliğinin eksikliği nedeniyle örgüt nezdinde yayınlanan politika belgeleri¹¹ detaylı bir şekilde incelenmiştir.¹² DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağının infodemi yönetimi bağlamında en önemli politika yapım araçları olarak görünen infodemi yönetim toplantıları ve infodemi yönetici eğitimlerinin çıktıları da birincil kaynak olarak DSÖ bünyesinde yayınlanan raporlar yoluyla elde edilmiştir. Aynı zamanda açık erişime sahip olmayan belli başlı raporlar ağ görevlileriyle kurulan iletişim sonucu ulaşılarak analize dahil edilmiştir.

Bunların yanı sıra AB başta olmak üzere bilgi düzensizliği ile mücadele bağlamında ele alınan BM ve AfB özelinde de birincil kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle AB’nin Rusya’nın dezenformasyon faaliyetlerine karşı stratejik iletişim eylem planının çıktısı olarak kurulan Doğu Stratejik İletişim Görev Gücü¹³ başta olmak üzere atılan adımlar AK kararları bünyesinde ele alınmıştır.

¹⁰ Silke Obelitz Sørensen, “A Unified Account of Information, Misinformation, and Disinformation”, **Synthese** Vol. 198, No: 6, 2019.

¹¹ Bkz.: WHO, “Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)”, **Interim Guidance**, 10 Ocak 2020, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332301/WHO-2019-nCoV-RCCE-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021.

¹² Gunther Eysenbach, “Infodemiology: The Epidemiology of (Mis)Information”, **The American Journal of Medicine**, Vol. 113, No: 9, 2002.

¹³ Bkz.: “Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Action Plan Against Disinformation”, **European Commission**, 5 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036>, 25 Kasım 2021.

DSÖ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının ele alındığı üçüncü bölümde ise raporlar ile birlikte analiz edilen stratejiler, yardımcı kaynaklar kullanılarak desteklenmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan konular ilk etapta günlük daha sonra ise haftalık olarak yayınlanan durum raporları ile desteklenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada 11 adet stratejik hazırlık ve müdahale planının yanı sıra 352 adet durum raporunun analiz edildiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, çalışmanın bütünü ve alt başlıkları özelinde temel noktalarına değinilen literatür taramasından da anlaşılabacağı üzere çalışma, kavramsal ve kronolojik bir bütünlük içerisinde ele alınarak nitel bir analiz yoluyla çıktılarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. İlgili tez çalışmasının Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler yazını içerisinde önemli bir boşluğu kapatmayı amaçladığı açıktır. Öyle ki şu an içerisinde bulunduğumuz Covid-19 salgını son salgın olmayacağı gibi beraberinde getirdiği infodemi sorunu da son olmayacaktır. Dolayısıyla bir ilk niteliğinde ele alınan bu tez çalışmasının gelecekte yapılacak çalışmalara ışık olması umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Antik Roma Döneminden Hakikatin Önemsizleştirilmesine: Bilgi Düzensizliği Kavramına Tarihsel Bir Bakış

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan bilgi düzensizliği kavramı günümüzde şemsiye bir kavram olmasına karşın, tarih boyunca farklı terminolojik adlandırmalar ile gerek politik gerekse toplumsal yaşamda ön plana çıkmıştır. Naugayrede, günümüzde bilgi düzensizliği olarak adlandırılan kavramın ilk etapta ağırlıklı olarak propaganda faaliyetleri şeklinde karşımıza çıktığının altını çizerek; her ne kadar bugün olduğu gibi etkili bir şekilde yayılacak teknolojik yeterliliğe ve yeniliğe sahip olmasa da tarih boyunca siyasetin ana merkezinde yer aldığını ifade etmektedir.¹⁴ Kavram ister karşımıza Naugayrede'nin ifade ettiği gibi propaganda şeklinde ister de manipülasyon, yanlış bilgi veya sahte haber gibi farklı tanımlamalar ile çıksın bilgi düzensizliğini anlayabilmek için kavramın tarihsel kökenlerinin ne derece güçlü olduğunun ve ne tür dönüşümler geçirdiğinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Oldukça eski bir tarihe sahip olan kavrama yönelik ilk örneklerin ne zaman ortaya çıktığına ilişkin ise kesin bir yargı mevcut değildir. Kimi araştırmacılar kavramı ulus-devlet fenomeninin ortaya çıkmasının ardından 1899-1902 yılları arasında gerçekleşen Boer Savaşı'nda yürütülen propaganda faaliyetlerine¹⁵ dayandırırken

¹⁴ Natalie Nougayrède, “In This Age of Propaganda, We Must Defend Ourselves. Here’s How”, **The Guardian**, 31 Ocak 2018, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jan/31/propaganda-defend-russia-technology>, 7 Temmuz 2021.

¹⁵ Bkz.: Kelley S. Kent, “Propaganda, Public Opinion, and the Second South African Boer War”, **Inquiries Journal** Vol. 5, No: 10, 2013 pp. 1-12.

kimileri ise bunu Dünya Savaşlarına,¹⁶ Bolşevik Devrimine,¹⁷ Nazi Almanya'sında yürütülen faaliyetlere¹⁸ veya Soğuk Savaş dönemine¹⁹ kadar uzatabilmektedir.

Tüm bu saptamalara rağmen literatürde ilk propaganda faaliyeti veya sahte haber kampanyası olarak adlandırılan olay birçok efsaneye konu olan Kleopatra ve Marcus Antonius'un yaşadığı Antik Roma dönemine kadar dayanmaktadır. M.Ö. 33 yılında Roma lideri Jul Sezar'ın ölümünün ardından güçlü varisi Octavianus ve sağ kolu Marcus Antonius arasındaki ittifak sona ermiş, Antonius Doğu Roma İmparatorluğunu kendi beyliği olarak ilan etmiştir. Antonius'un Mısır Kraliçesi Kleopatra'yı ziyarete gitmesiyle birlikte ise Octavianus, Antonius'un resmi vasiyeti olduğunu iddia ettiği metni bir kararname şeklinde yüksek sesle senatoda okuyarak hem senatoyu hem de Roma halkını Antonius'un aklını kaybettiğine ve kendisini Mısır kraliçesi Kleopatra'nın cazibesine ve despotizmine teslim ettiğine ikna etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte dönemin madeni paralarının üzerine arkaik tarzda kısa ve keskin sloganlar yazarak Antonius'u çapkın ve sarhoş biriymiş gibi göstermiş ve buna sebep olduğu iddia edilen Kleopatra ile ilişkisinden dolayı onun kuklası olduğu şeklinde haberler yaymaya başlamıştır. Gerek sahte vasiyetnamede yer alan Antonius'un Doğu Akdeniz'deki Roma topraklarını Kleopatra ile çocuklarına bırakacağı iddiası gerekse Roma'yı monarşinin hakim olacağı bir yönetimle yöneteceği iddiası senato ve Romalıların gözünde Antonius'un itibarının ciddi şekilde zedelenmesine yol açmıştır. Octavianus ve halkın baskısı ile birlikte nihayetinde Senato tarafından hain ilan edilen Antonius'a savaş açılmış ve Actium'da yaşanan yenilginin ardından Antonius ve Kleopatra intihar etmiştir. Octavianus ise Augustus adını alarak Roma'nın ilk

¹⁶ Bkz.: David Welch, "Propaganda for Patriotism and Nationalism", **The British Library**, 29 Ocak 2014, (Çevrimiçi) <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/patriotism-and-nationalism> 7 Temmuz 2021.

¹⁷ Bkz.: Anastasia Denisova, "How Propaganda from the Russian Revolution Brought About Today's 'Troll Factories'", **The Independent**, (Çevrimiçi) 17 Kasım 2017, <https://www.independent.co.uk/voices/russian-trolls-us-election-brexiteer-roots-revolution-a8060711.html>, 7 Temmuz 2021.

¹⁸ Bkz.: Joachim Neander and Randal Marlin, "Media and Propaganda: The Northcliffe Press and the Corpse Factory Story of World War I", **Global Media Journal** Vol. 3, No: 2, 2010 pp. 67-82.

¹⁹ Samantha Power, "Why Foreign Propaganda Is More Dangerous Now", **The New York Times**, 19 Eylül 2017, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2017/09/19/opinion/samantha-power-propaganda-fake-news.html> 7 Temmuz 2021.

imparatoru olmuştur.²⁰ Tarihte bugünkü adıyla dezenformasyon stratejisinin kullanıldığı ilk propaganda örneği olarak anılan bu olay aynı zamanda ilk sahte haber özelliğini de taşımaktadır.

Tarihsel anlamda bu tür yanlış bilgi veya haberlerin yayılmasında önemli dönüm noktalarından biri de 1493 yılında Johan Gutenberg'in matbaayı icat etmesi ile yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle din adamlarının etki alanlarını genişletebilmek için ciddi propaganda ve yalan haber faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir.²¹ Yine de bilimsel anlamda ortaya atılan ilk küresel ölçekli sahte haber şüphesiz Ay'da yaşam olduğunun keşfini açıklayan 25 Ağustos 1835 tarihli Büyük Ay Aldatmacası (*The Great Moon Hoax*) olayıdır. Olayda New York Sun Gazetesi tarafından astronom Sir John Herschel'in ayda yaşam keşfettiğine ilişkin yayınladığı 6 makale yayınlanmıştır. İnsansı yarasa ve tek boynuzlu at gibi metaforlar kullanılarak oluşturulan görseller ile desteklenen makaleler olayın sahte olduğunun ortaya çıktığı dördüncü güne kadar New York Sun gazetesinin rekor bir tiraj yakalamasını sağlamıştır.²²

20. Yüzyıl'a gelindiğinde ise yaşanan iki yıkıcı savaş, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması yanlış bilgi ve sahte haberlerin çıkar odaklı kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu dönem, otoriteler tarafından rakip devletlere zarar verme yolunda kullanılan birer araca dönüştürülen bilgi düzensizliği türleri bağlamında da yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Ojegoc tarafından "Yanlış bilgilendirme yoluyla hataya teşvik etme eylemi" olarak adlandırılan dezenformasyon kelimesi ilk kez bu dönemde kullanılmıştır.²³ Rusça *dezinformatsia* kökeninden gelen sözcük ilk kez Rusya'da 1920'li yıllarda Batılı devletler tarafından

²⁰ Eve MacDonald, "The Fake News That Sealed the Fate of Antony and Cleopatra", **The Conversation**, 13 Ocak 2017, (Çevrimiçi) <http://theconversation.com/the-fake-news-that-sealed-the-fate-of-antony-and-cleopatra-71287> 8 Temmuz 2021.

²¹ Jacob Soll, "The Long and Brutal History of Fake News", **Politico Magazine**, 18 Aralık 2016, (Çevrimiçi) <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535/> 8 Temmuz 2021.

²² Hunt Allcott and Matthew Gentzkow, "Social Media and Fake News in the 2016 Election", **Journal of Economic Perspectives** Vol. 31, No: 2, 2017, p. 216.

²³ Ulises A Mejias and Nikolai E Vokuev, "Disinformation and the Media: The Case of Russia and Ukraine", **Media, Culture & Society** Vol. 39, No: 7, 2017, p. 1029.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine (SSCB) yönelik gerçekleştirilen ideolojik baskı kampanyalarını nitelemek için kullanılmıştır.²⁴

Sözcüğün Batı dünyasına girişi ise esas olarak Almanya’da 1933 yılında Reich Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığının kurulması ile yaşanmıştır. Nazizm’in yükselişe geçmesi ile birlikte Joseph Goebbels, tiyatro ve basın da dahil olmak üzere tüm araçları kullanarak Yahudilere karşı nefreti kışkırtan ve şiddet içeren Nazi mesajlarını yaymak için bu bakanlığı kurmuştur.²⁵ Almanya’nın uyguladığı bu politikalar özelinde “Kamuoyunu etkilemek veya bir gerçeği gizlemek için kasti olarak veya örtülü biçimde yayılan yanlış haberler” şeklinde tanımlanan dezenformasyon sözcüğünün kullanımı giderek artmış ve sözcük 1939 yılında Webster Sözlüğüne girmiştir.²⁶

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise günümüzde yanlış bilginin kapsamına dahil olup olmaması gerektiğine ilişkin ciddi tartışmalara konu olan ilk hiciv örneklerinin ortaya çıkmasıdır. 1938 yılında ABD’de yayına başlayan Dünya Savaşları Radyo Draması (*War of the Worlds Radio Drama*) tüm dünyanın saldırıya uğradığı senaryosu üzerinden hiciv haberleri yayınlamaya başlamıştır.²⁷ Ancak durumun birçok dinleyici tarafından ciddiye alınmasından sonra yayın durdurulmuş ve 1996 yılında yayınlanmaya başlayan Günlük Şov Başlıyor (*Dailys Show Begins*)²⁸ programına kadar geniş etkili hiciv örneklerine rastlamak pek mümkün olmamıştır.

Hiciv ve parodinin aksine dezenformasyon kavramının ise Soğuk Savaş döneminde kullanımı oldukça sıklaşmıştır. 1956 yılında Fransız Komünist Partisi kurucularından Boris Sauvarine’in yayınladığı “SSCB Üzerine Dezenformasyon” makalesinde dezenformasyon kara propaganda kavramsallaştırmasıyla propagandanın

²⁴ Ahmet Cevdet Aşkın, “Dezenformasyonun Küreselleşmesi ve Bir Örnek Olarak Batı Basınında NATO’nun Kosova Harekâtı” (**Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi**) 2014, p. 5.

²⁵ Randall L. Bytwerk, “Grassroots Propaganda in the Third Reich: The Reich Ring for National Socialist Propaganda and Public Enlightenment”, **German Studies Review**, Vol. 33, No: 1, 2010, pp. 97-98.

²⁶ James E. Schul, “Fending off Fake News: Identifying and Analyzing Propaganda in Imagery”, **The Social Studies**, Vol. 2, No: 1, 2021, p. 2.

²⁷ Melanie Freeze and et. al., “Fake Claims of Fake News: Political Misinformation, Warnings, and the Tainted Truth Effect”, **Political Behavior**, 2020, p. 14.

²⁸ ABD’de hiciv ve parodinin tekrar yükselişe geçmesini sağlayan programa ilişkin detaylı bilgi için bkz.: Robert W. McChesney, **The Stewart/Colbert Effect: Essays on the Real Impacts of Fake News**, Jefferson, N.C: McFarland & Company, 2011.

bir türü olarak tanımlanmış ayrıca bu haliyle 1989 yılında Almanya'nın *Harrap's Weis Mattutat* sözlüğünde kendine yer bulmuştur. Bu kavramsallaştırma özelinde dezenformasyon örneklerine ülkelerin yalan haberler ve propaganda aracılığıyla birbirlerine yönelik stratejiler belirledikleri Vietnam Savaşı, Güney Afrika Propaganda Savaşları ve Endonezya'daki 30 Eylül Harekatı gibi olaylarda da rastlamak mümkündür.²⁹

20. yüzyılın sonundan itibaren, özellikle web 2.0 devrimi ile sosyal medyanın ortaya çıkması propaganda, sahte haber, dezenformasyon ve türevi bilgilerin toplumsal risklerini ciddi oranda arttırmıştır. Hem hatalı hem de hileli içeriklerin yakın çevremizde hızla yayılmaya başlaması, artık tasarlanan propaganda faaliyetlerinin açık bir şekilde devlet destekli sahte-kukla hesaplar (*sock-puppet networks*) trol orduları ve *deep-fake* videoları gibi teknolojik yenilikler ile desteklendiği bir döneme girilmesini beraberinde getirmiştir.³⁰ Dijital çağ olarak adlandırılan ve içerisinde bulunduğumuz bu dönemde bilginin üretim, tüketim ve dağıtım şekillerinde köklü değişikliklerin meydana gelmesi, geleneksel medya araçlarının etkisini günden güne kaybetmesine ve bilgi tüketicisi olan bireylerin üretim ve dağıtım aşamalarında başat bir role bürünmesine yol açmıştır.

Geleneksel medya araçları olarak tanımlanan gazete, televizyon ve radyo gibi araçların medyanın merkezinde olduğu uzun dönemde önemli sorunlar arasında yer alan propaganda, manipülasyon ve sahte haber gibi kavramlara yönelik yeni tartışmalar başlamıştır. Nitekim internet ve sosyal medyada artan yanlış bilgi sorunuyla birlikte kullanımı yaygınlaşan en önemli kavram sahte haber (*fake news*) kavramı olmuştur.³¹ Cambridge Sözlüğünde “Genellikle politik görüşler üzerinde etki yaratmak amacıyla internet veya diğer sosyal medya araçlarının aracılığıyla yayılan ve

²⁹ Julie Posetti and Alice Matthews, “A Short Guide to the History of ‘Fake News’ and Disinformation”, *International Center for Journalists*, No: 7, 2018, p. 14.

³⁰ Sean Dack, “Deep Fakes, Fake News, and What Comes Next”, *The Henry M. Jackson School of International Studies*, 20 Mart 2019, (Çevrimiçi) <https://jsis.washington.edu/news/deep-fakes-fake-news-and-what-comes-next/>, 9 Temmuz 2021.

³¹ Monica T. Whitty and Adam Joinson, *Truth, Lies and Trust on the Internet*, London and New York: Routledge, p.143.

haber gibi görünen düzmece sahte hikayeler” şeklinde tanımlanan kavram 2017 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın sözcüğü seçilmiştir.³²

Kavramın popülerliğinin artmasında 21. Yüzyılda dijital ortamda medyana gelen dönüşüm yatmaktadır. Bu dönem her ne kadar iletişimin demokratikleştiği ve bilgiye erişimin kolaylaştığı bir dönem olarak adlandırılrsa da yeni bilgiye erişim arzusu içeriğin viral hale gelmesiyle birlikte aynı zamanda demokrasiyi baltalayan aldatmacaların, yalanların yayılmasına ve bireylerin yoğun şekilde sahte haberlere maruz kalmasına yol açmıştır.³³ Sahte haberleri büyük bir uluslararası fenomen haline getiren bu durum “Hakikatin Önemsizleştirilmesi (*post-truth*)” adı verilen bir dönemin de başlamasına yol açmıştır.

Kavramın Türkçeleştirilmesi noktasında literatürde bir konsensüs sağlandığını söylemek pek mümkün değildir. Öyle ki Hakikat Sonrası, Hakikat Ötesi, Post-Gerçeklik ve Gerçek Ötesi gibi birçok tanıma rastlamak mümkündür.³⁴ Ancak ‘post’ ekinin sonra gerçekleşen olguyu ifade eden anlamının aksine bu kavram özelinde kelimenin önemsizliğini, önemini kaybetmesini ifade etmesi *post-truth* kavramını Hakikatin Önemsizleştirilmesi şeklinde kullanmamıza olanak sağlamıştır.

Kavram bu anlamıyla ilk kez 1992 yılında *The Nation* dergisinde Steve Tesich tarafından Körfez Savaşı sırasında hükümetin aslında gerçek olmayan hikayeler üreterek toplumun beklentileri ile eşgüdümlü hale getirmek bu sayede de savaşı meşrulaştırmak amacıyla uyguladığı stratejileri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Ancak 2004 yılında Keyes’in aynı isimle yayınladığı çalışmasıyla popülerleşmeye başlamış ve 2016 yılında Oxford sözlüğü tarafından yılın sözcüğü seçilmesiyle birlikte tamamen gündemimize girmiştir.³⁵

³² Ahmet İlkay Ceyhan, “Dijital İletişim Çağında Siyasetin Dijitalleşmesi Üzerine Bir İnceleme: Post-Truth ve Dijital Siyasetin Sahte Haber Ekseninde Analizi”, **Kurgu** Vol. 27, No: 4, 2019, p. 7.

³³ Casandra López-Marcos and Pilar Vicente-Fernández, “Fact Checkers Facing Fake News and Disinformation in the Digital Age: A Comparative Analysis between Spain and United Kingdom”, **Publications** Vol. 9, No: 3, 2021, p. 6.

³⁴ Elif Başak Sarıoğlu, “Yalan Haber, ‘Post-Truth’ Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** Vol. 9, No: 1, 2020, p. 383.

³⁵ Richard Kreitner, “Post Truth and Its Consequences: What a 25 Year Old Essay Tells Us About The Current Moment”, **The Nation**, 30 Kasım 2016, (Çevrimiçi) <https://www.thenation.com/post-truth-and-its-consequences-what-a25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/> 10 Temmuz 2021.

Oxford Sözlüğü'ne göre “duyguların ve kişisel kanaatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede rasyonel gerçeklerden daha fazla etkili olması” durumu olarak adlandırılan Hakikatin Önemsizleştirilmesi kavramı rasyonel bilgilerin yerine duyguların ağır basması durumunu ifade etmektedir. Sarkastik bir biçimde “düşünüyorum öyleyse varım” yerine “inanıyorum öyleyse haklıyım” şeklinde düşünülen Hakikatin Önemsizleştirilmesi kavramı yalan söylemek veya yanlış bilgi verme durumlarından çok daha etkili bir durumu ifade etmektedir. Esasen yanlış bilgi ve yalan haberi içerir ve bunları dolaşıma sokarak onlardan bolca yararlanır ancak bu kavram ile asıl vurgulanan şey yalan haber ve yanlış bilgiye kitlelerin verdiği yanıtıdır.³⁶ Daha önce karşılaşılmamış bir biçimde kitleler dijital medya atmosferinde karşı karşıya kaldıkları yanlış bilgilere bir süre sonra tepki vermemeye ve umursamamaya başlarlar. Hatta kişisel inançları ve duyguları nesnel ve rasyonel olgulardan daha önemli hale geldiği için bunu desteklemeye başlarlar ve yanlış bilgileri bile isteye dolaşıma sokarlar. Bu döneme Hakikatin Önemsizleştirilmesi denmektedir.

Carnegie Mellon Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma sonuçlarına göre günümüzde bireyler din, eğitim, çevre ve birçok faktörün etkisiyle bilgiye erişim noktasında objektiflikten uzak bir şekilde davranmaktadırlar. Araştırmaya göre kendi inanç ve değer sistemlerine ters düşen bilgilerin yalan olarak nitelendirildiği ve bu sürecin alt yapısına ilişkin farklı tartışmalar olsa da politik kampanyaların bu durumu tetiklediği açıktır.³⁷ Politik kampanyalar özelinde her ne kadar kavram ilk kez İngiltere'deki Brexit referandumu sırasında ortaya atıldıysa da esas olarak 2016 ABD Başkanlık Seçimleri sürecinde Donald Trump'ın izlediği stratejiler ile ön plana çıkmıştır. Gerçek dışı birçok haberin gerçekmiş gibi sürekli bir şekilde halkın önüne sunulması toplumsal düzeyde hakikatlerin önemsizleşmesini beraberinde getirmiştir. Medyayı itibarsızlaştırarak kendilerine daha rahat yalan söyleyebilecekleri bir ortam

³⁶ Bilge Narin, “Reading Digital News: Hypertextual Usage Habits and Learning Practices Among U.S. Communication Undergraduates”, **Istanbul University Journal of Communication Sciences**, No: 55, 2018, p. 149.

³⁷ Russell Golman, David Hagmann, and George Loewenstein, “Information Avoidance”, **Journal of Economic Literature** No: 55, 2017, p. 97-98.

yaratma arayışında olan politikacıların *post-truth* rejimini besleyen ana unsurlardan biri ‘nefret’ diğeri ise nefret ortamından doğan ‘kutuplaşmadır’.³⁸

Dolayısıyla refah devletinin çöküşü, demokratik kurumların kamu hizmetlerini sunamayacak duruma gelmeleri, iklim değişikliği, yanlış hesaplanmış dış müdahaleler ve buna bağlı ortaya çıkan kitlesel göçler ile birlikte politika yapıcılarının birçok bilgi düzensizliği türünü kendi meşruiyetlerini sağlamada birer araç olarak kullanmaya başlamalarını beraberinde getirmiştir. Toplumsal kutuplaşmanın durmadan arttığı ve bireylerin sürekli şekilde bu tarz yanlış veya bağlamından koparılmış bilgilere maruz kaldığı bir dönemde kavramların çoğunlukla birbirinin yerine kullanılması, mevcut durumu tanımlamada yetersiz hale gelmesine bu da Clair Wardle tarafından bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasına yol açmıştır.

Ancak bilgi düzensizliği kavramına geçmeden önce ilgili literatürde bu konuya ve konunun alt alanlarına ilişkin tartışmaları ele almak kavramın ortaya atılmasındaki motivasyonların daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Bu durum bilgi düzensizliğinin türlerinden olan mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarına yönelik tartışmaları karşılaştırmalı bir şekilde ifade etmemize ve terminolojik tanımlamalar üzerinden bilgi düzensizliği kavramını detaylı bir şekilde irdelememize olanak sağlayacaktır.

1.2. Farklı Tartışmalardan Wardle’a: Bilgi Düzensizliği Kavramı

Tarihsel çerçevenin ele alındığı bir önceki bölümde de ifade edildiği üzere dezenformasyon kavramının İkinci Dünya Savaşından itibaren Batı dünyasında kullanılmaya başlanması özellikle iletişim ve siyaset bilimi alanlarında çalışma yapan araştırmacıların kavramsallaştırma çabalarının tetiklenmesine ve kavramın karakteristiğine ilişkin farklı tartışmaların ortaya atılmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda kavramın organize yapısına odaklanılması gerektiğini ifade eden Grandin, dezenformasyonu, iletişim araçlarının hızla gelişmeye başladığı bu çağda

³⁸ Sarioğlu, *Yalan Haber, ‘Post-Truth’ Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler* p. 387.

gerçekleştirilen organize aldatmalar bütünü olarak tanımlamaktadır.³⁹ Kavramı temelde siyasi hedefler için kamuoyunun dolaylı araçlarının kullanıldığı faaliyetler olarak tanımlayan Florent ve arkadaşları ise daha kapsayıcı bir şekilde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Elbette dezenformasyon kavramının sadece kamuoyu yoluyla bilginin siyasi amaçlar için kullanılması olarak ifade edilmesi yeterli bir yaklaşım değildir. Çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde ele almak gerekirse dezenformasyon, kamuoyunun manipüle edilmesi için her yola başvurulması ve bu yolda uygulanan stratejilerin yönetilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle seçim dönemlerinde başvuru olan dezenformasyon, bu stratejiler özelinde herkesin aynı şeyi söylediği, konunun bir yönüyle ilgili bilgi yığını varken diğer yönüyle ilgili hiçbir bilginin olmaması, bir tarafın yaptığı her şeyin iyi diğer tarafın ise kötü algılanması ve bir görüşün kolektif olarak sorgulanmadan kabul edilmesi şeklinde dört temel belirtiye dayanmaktadır.”⁴⁰

Florent ve arkadaşlarının aksine dezenformasyonu özellikle çatışma dönemlerinde etkin bir şekilde yürütülen propaganda tekniği olarak ifade eden Marwick ve Lewis ise kavramı “devletler tarafından başka bir devlete karşı belirlenen bir dış politika hedefine ulaşmak için tepki veya davranışların oluşmasına yol açmak ya da onları değiştirmek amacıyla gerçek olmayan bir haberi gerçekmiş gibi yaymak” şeklinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım temelinde propaganda ve dezenformasyon kavramları arasında bir ayırım yapılmasının gerekli olduğunu ifade eden yazarlar, dezenformasyonun genellikle gerçeklerin çarpıtılması ve aldatmaya yönelik kullanılması anlamına gelen propagandanın bir unsuru olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹

Dezenformasyon kavramını Marwick ve Lewis ile paralel bir şekilde ele alarak etkili bir propaganda ve manipülasyon aracı olarak tanımlayan Keith ise bu durumun her zaman geçerli olmak zorunda olmadığını da altını çizmektedir. Ona göre; medyada dezenformasyon özellikle ulusal veya uluslararası ölçekteki çatışma süreçlerinde devreye sokulabilmekte ve manipülasyon veya propagandanın bir aracı olmadan da tek başına da kullanılabilmektedir.⁴² Buna paralel olarak dezenformasyonu

³⁹ Guy Grandin'den aktaran: Aşkın, **Dezenformasyonun Küreselleşmesi ve Bir Örnek Olarak Batı Basınında NATO'nun Kosova Harekâtı**, p. 21.

⁴⁰ Florentin Smarandache et al., ed., “Disinformation as an Intentional and Legal Failure of Communication”, **Current Communication Difficulties**, Zip Publishing, Craiova, 2014 p. 16.

⁴¹ Alice Marwick and Rebecca Lewis, “Media Manipulation and Disinformation Online”, New York, **Data & Society Research Institute**, 2017 pp. 7-8.

⁴² Jim Keith, **CIA'den Medya'ya Kitlelerin Kontrolü**, Çev. Sibel San, İstanbul, Nokta Kitap, 2015, p. 43.

kara propaganda şeklinde propagandadan ayrı bir kavram olarak tanımlayan Fallis ise dezenformasyon politikalarının şekillenmesinde veya güçlendirilmesinde ana kaynağın komplo teorileri olduğunu ifade etmektedir.⁴³ Bunun nedeni şüphesiz bu kaynakların sistematik olarak yanlışlığının veya doğruluğunun kanıtlanamaz olmasıdır.

Dezenformasyon kavramını ilk kez kendi içerisinde gruplandırarak *örtülü* ve *alenî dezenformasyon* olmak üzere iki grupta inceleyen Fetzer ise; başkalarını aldatmak amacıyla eksik, hatalı ya da yanıltıcı bilgilerin yayılması olarak ifade ettiği kavramda kaynağın açık bir şekilde belli olması durumuna alenî, anonim olmasına ise örtülü adını vermiştir. Her iki türün tehdit düzeyleri üzerinde yaptığı araştırmada insanların genellikle çevrelerinde ailelerinden veya kendilerine yakın gördükleri kişilerden gelen bilgileri sorgulamadan kabul ettiği yaklaşımından hareketle alenî dezenformasyonun daha tehlikeli olduğunun altını çizmektedir.⁴⁴

Dezenformasyon ile birlikte özellikle 2000’li yıllardan itibaren tartışmaların odağında yer alan mezenformasyon kavramı ile yanlış veya bağlamından koparılmış bilgileri tanımlamaya yönelik terminolojide yeni yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Krishna ve Geethakumari tarafından en az dezenformasyon kadar önemli olarak görülen ve birbirleriyle sıkça karıştırılan bir kavram olarak mezenformasyon, genellikle yaşanan olaylarda sığağı sığağına ortaya çıkan yanlış bilginin bir türü şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁵ Kavramın tanımından ziyade kullanım stratejisini ele alan Lewandowsky ve arkadaşları ise mezenformasyonu söylenti veya şehir efsaneleri şeklinde kurgulanarak sosyal medya aracılığıyla yayılan yanlış bilgiler bütünü olarak tanımlamaktadır.⁴⁶

⁴³ Don Fallis, “A Functional Analysis of Disinformation” **iConference**, Sweden, iSchools, 2014, p. 622.

⁴⁴ James H. Fetzer, “Disinformation”, **Assassination Science**, 27 Nisan 2014, (Çevrimiçi) <http://www.assassinationscience.com/disinformation.html>, 1 Ağustos 2020.

⁴⁵ K P Krishna Kumar and G Geethakumari, “Detecting Misinformation in Online Social Networks Using Cognitive Psychology”, **Human-Centric Computing and Information Sciences** Vol. 4, No: 1, 2014, 14.

⁴⁶ John Cook, Ullrich Ecker, and Stephan Lewandowsky, “Misinformation and How to Correct It”, **Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource**, Ed. by. Robert A Scott and Stephan M Kosslyn, New Jersey, John Wiley & Sons, 2015, p. 18.

Temelde literatürde seçim ya da çatışma dönemlerinde politik ve ekonomik kaygılardan dolayı uygulanan manipülasyon ve propaganda faaliyetlerinin birer aracı olarak ele alınan mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarının tanımlanmalarına ilişkin iki temel eksiklik bulunmaktadır. Bunlardan ilki her iki kavramın zamansal yaklaşımdaki farklılık dışında aynı şekilde tanımlanmasıdır. Örneğin Oxford sözlüğü dahi yukarıda yer alan tanımlara benzer olarak mezenformasyonu “kasıtlı bir şekilde aldatma veya yanıltma niyetiyle yanlış bilgilerin yayılmasını içeren bir propaganda biçimi” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁷ Dezenformasyon kavramı da birçok kaynakta benzer şekillerde kendine yer bulmaktadır. Bir diğeri ise kavramları tanımlarken sosyal veya toplum eksenli yaklaşımın göz ardı edilmesidir. Öyle ki dijital çağ olarak adlandırılan 21. Yüzyılın henüz ilk çeyreğinde meydana gelen dönüşüm, bilginin tarihte benzerine rastlanmayacak bir şekilde üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve tüketildiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Yalnızca 2007 yılında 161 milyar gigabayt dijital içeriğin üretilip, kopyalanmıştır ve bu sayı o yıla kadar yazılan tüm kitaplardaki bilginin neredeyse 3 milyon katı veya dünya nüfusunu oluşturan her bir kişi başına 6 milyon kitap düşmesi anlamına gelmektedir.⁴⁸ Bu durum yanlış bilgilere yönelik tanımlamalarda toplumsal ve sosyal kaygılarında göz önüne alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Nitekim günümüz dünyasının dijital yerlileri olarak adlandırılan insanlar gerek dünya ölçeği gerekse bireysel yaşamlarında meydana gelen değişimin temel aktörleri olarak *de facto* düzeyde yeni bir çağ başlatmışlardır.⁴⁹ Bilgiye erişimde ortaya çıkan artışın toplumsal düzeyde bir infobeziteye (*bilgi obezliği*) yol açtığını ifade eden Johnson, kavramı ve ortaya çıkaracağı riskleri şu şekilde tanımlamaktadır:

“Özellikle sosyal medya ile birlikte toplumda bilgi üretimi ve dolaşımı artarak büyük hız kazanmıştır. Bu durum bilginin işlenmesine yönelik bir ikilemi de bünyesinde barındırmaktadır. Bilgi üretim, yönetim ve dağıtımının giderek daha ucuz hale gelmesi, toplumları yalnızca bilgi zengini haline getirmekle kalmamış aynı zamanda bilgi oburluğunun oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Aşırı yeme sonucu meydana gelen

⁴⁷ Bkz.: “Misinformation”, **Oxford Learner’s Dictionaries**, (Çevrimiçi), <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/misinformation>, 4 Ağustos 2021.

⁴⁸ 21. Yüzyıla ilişkin “dijital çağ” kavramı Palfrey ve Gasser tarafından sıkça kullanılmıştır. Bkz.: John Palfrey and Urs Gasser, **Doğuşta Dijital**, Çev. Nagihan Aydın, İstanbul, İKÜ Yayınevi, 2017.

⁴⁹ Marc Prensky, “Digital Natives, Digital Immigrants”, **On the Horizon (MCB University Press)** Vol. 9, No: 5, 2001, p. 6.

obezite hastalığının arttırdığı diyet kaygısı gibi niteliksiz bilgi bolluğu da toplumda sosyal ve politik bir sorun olarak doğru olmayan bilgilerin artması riskini ortaya çıkarmıştır.”⁵⁰

Yaşadığımız dönemde gıda ürünlerinin başına gelenler ile bilginin başına gelenler arasında çarpıcı bir benzerlik yakalayan bu bakış; yiyeceklerin, katkı maddesi boca edilerek değişime uğraması gibi bilginin de günümüz dijital dünyasının etkisiyle değişime uğradığını ifade etmektedir. Buradan hareketle fazla ve sağlıksız beslenme ile ortaya çıkan obezitenin fiziksel sağlığı tehdit etmesi gibi aşırı ve bilinçsiz bilgi tüketiminin de bilgi obezliğine yol açtığını söylemek mümkündür.⁵¹ Fakat bu durum obezitenin aksine kişinin yalnızca kendisini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ciddi toplumsal sonuçlar da doğurabilmektedir.

Yapılan tüm terminolojik tartışmalar dikkate alındığında propaganda, manipülasyon, sahte haber, dezenformasyon ve mezenformasyon gibi kavramlara yönelik ortak ve kapsayıcı bir bakış açısının geliştirilememesi, infobeziteye bağlı olarak oluşan küresel ölçekteki bilgi kirliliğini tanımlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu noktada AK bünyesinde 2017 yılında Clair Wardle ve Hossein Derakhshan tarafından hazırlanan kapsamlı bir rapor⁵² tüm bu yetersizliklere yeni bir kavram ile çözüm sunulmasını amaçlamıştır: bilgi düzensizliği.

Tanımsal titizliğin yokluğuyla birlikte bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasını tetikleyen en önemli şey, bilgi kirliliği sorununu ifade etmek için kullanılan sahte haber kavramının dijitalleşme ile ortaya çıkan mevcut durumu ifade etmede yetersiz kalmasıdır. Wardle bilgi düzensizliği kavramını ortaya atarken sahte haberin mevcut durumu anlatmakta neden yetersiz kaldığını ve kavramın sorunlu hale gelmesinin sebebini şu şekilde ifade etmektedir:

“Profesyonel biçimde tasarlanmış sahte/aldatıcı internet siteleri, aşırı partizan içerikleri hızla dolaşıma sokmaktadır. Sahte haberler birçok sosyal medya kanalında hakaret içeren mimler şeklinde paylaşılmakta ve trol çiftlikleri yoluyla çok sayıda manipülasyon yapılmaktadır. Geldiğimiz noktada sahte haber terimi bunları anlamak ve karşılamak için yeterli değildir. Çünkü bu içeriklerin birçoğu artık ‘sahte’ bile değildir. Bu içerikler genellikle temeli doğru bir bilgi üzerine oluşturulmuş yanlış bilgilere daha çok

⁵⁰ Clay A. Johnson, **The Information Diet: A Case for Conscious Consumption**, Beijing, Sebastopol [Calif.], O'Reilly Media, 2012 pp. 23-24.

⁵¹ Fadime Şimşek İşliyen, “Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve Infobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması”, **Selçuk İletişim**, Vol. 13, No: 1, 2020, p. 256.

⁵² Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**.

inanıldığını ve bu bilgilerin daha çok paylaşıldığını bilen kişiler tarafından bağlamından kopararak oluşturulmaktadır. Ayrıca sahte haber kavramı tüm bunların ötesinde otoritelerin kendi politikaları ile uygun düşmeyen haberleri baltalamasında bir yol olarak görülmeye başlanmıştır.”⁵³

Sahte haber kavramına ilişkin çalışmalar yürüten bazı araştırmacılar, siyasi anlamda bu kavramın politikacılar tarafından kısıtlanarak zayıflatılmaya çalışılmasının yalnızca ABD Başkanı Trump’ın takıntısı ile açıklanamayacağını belirtse de Wardle kavramın işlevini kaybetmesindeki esas kırılma noktasını ileride birçok örnek ile detaylarına değinilecek olan 2016 ABD Başkanlık Seçimlerine bağlamaktadır.⁵⁴

Her ne gerekçe ile olursa olsun tüm bu gereksinimler daha detaylı bir kavramsal çerçeve sunma zorunluluğunu beraberinde getirmiş ve bilgi düzensizliğinin her biri kendi içerisinde üç bölüme ve bileşene ayrılan türlerinin, unsurlarının (özne, mesaj, yorumlayıcı) ve aşamalarının (yaratım, üretim, dağıtım) ortaya atılmasına yol açmıştır.

1.2.1. Bilgi Düzensizliğinin 3 Türü

Kapsayıcı yaklaşımda günümüze kadar bilgi kirliliğini tanımlamaya yönelik oluşturulan terminolojik eksiklik, özelde ise sahte haberlere ilişkin eleştiriler Wardle’ın bilgi düzensizliğinin türleri olarak adlandırdığı dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon kavramlarını bir araya toplamasına neden olmuştur.⁵⁵ Daha önce birçok kez tartışmaların odağında yer alan ve “yanlış bilgi” olarak tanımlanan dezenformasyon ve mezenformasyon kavramlarına ilişkin ikiliğin ortadan kaldırılması ve yeni bir tür olarak ortaya atılan Malenformasyonun ayrımları Venn Diyagramı üzerinden yapılmıştır.

⁵³ Claire Wardle and Hossein Derakhshan, “Thinking About ‘Information Disorder’: Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-Information”, **Journalism, ‘Fake News’ & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training**, Paris, UNESCO, 2018, p. 44.

⁵⁴ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p.11.

⁵⁵ **Ibid.**, p. 20.

Şekil 1: Bilgi Düzensizliğinin Türleri⁵⁶

Diyagramda yer alan kavramlar bilginin yanlış veya doğru olması ve zarar verme niyetinin olup olmaması boyutları çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Mezenformasyonun içerisinde bulunduğu gri bölge bilginin yanlışlığını, Malenformasyonun içerisinde bulunduğu kırmızı bölge yanlış olmasına rağmen zarar verme amacı güdülmesini ve her ikisinin kesiştiği bölgede bulunan Dezenformasyon ise hem yanlış hem de zarar verme niyeti ile oluşturulan veya dolaşıma sokulan bilgileri ifade etmektedir.⁵⁷ Her üç kavram için de bilginin hem yaratıldığı hem de paylaşıldığı anı kapsayan bu durumlara ilişkin ayrımlarının daha iyi anlaşılabilmesi için örnekler ile detaylandırılması gerekmektedir.

- 1. Dezenformasyon:** 1950’li yıllardan itibaren kendine literatürde sıkça yer bulan dezenformasyon, yanlış bilgilerin bir bireye, kuruma, örgüte veya

⁵⁶ İngilizceden Türkçeye çevrilerek yeniden oluşturulan şeklin orijinali için bkz.: Claire Wardle, “The Age of Information Disorder”, **Data Journalism**, Çevrimiçi, 01 Ekim 2019, (Çevrimiçi) <https://datajournalism.com/read/handbook/verification-3/investigating-disinformation-and-media-manipulation/the-age-of-information-disorder>, 10 Ağustos 2021.

⁵⁷ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, pp. 20-21.

devlete zarar vermek amacıyla kasıtlı olarak kullanılması anlamına gelmektedir.⁵⁸

Örneğin 2017 Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Emmanuel Macron'a ilişkin ciddi sayıda dezenformasyon politikası uygulanmıştır. Bunlardan en göze çarpanı ise Belçika merkezli *Le Soir* gazetesinin oldukça profesyonel bir kopyası yapılarak Macron'un Suudi Arabistan tarafından finanse edildiğini iddia eden sahte bir makale oluşturulmasıdır.⁵⁹ Yine Macron'a karşı dolaşıma sokulan bir başka dezenformatif bilgi ise Bahamalarda yabancı bir banka hesabı açtığına dair sahte bir şekilde hazırlanan belgelerin çevrimiçi platformlarda paylaşılması olmuştur.⁶⁰

Kasıtlı bir şekilde zarar verme niyetiyle yanlış bilgileri dolaşıma sokma amacıyla olan insanların dezenformasyonu yayma motivasyonlarına ilişkin birçok farklı görüş mevcuttur. Bu noktada Kandel, dezenformasyonun bireyler aracılığıyla yayılmasında üç temel motivasyon bulunduğunu ve bunlardan en önemlisinin aidiyet hissetme çabası olduğunu vurgulamaktadır.⁶¹ Bireyler, kimliklerini vurgulamak ve kendi kabilelerine -bunlar benzer siyasi partinin üyeleri, çocuklarına aşı yaptırmak isteyen/istemeyen ebeveynler, iklim değişikliği/insan hakları aktivistleri veya bir dine/etnik kökene ait gruplar olabilir- aidiyetlerini göstermek için yanlış bilgiyi yayabilirler. Bir diğer motivasyon ise insanların bilgi akışıyla mücadele edebilmek için sık sık yanlış bilgilere başvurusudur. Saniyede 6 bin *tweet* ve günde 3 milyon tane yeni fotoğrafın insanların önüne düştüğü düşünüldüğünde bunun yarattığı bilginin doğruluğuna ilişkin belirsizlik durumu karşısında insanlar kendi içlerine kapanarak bir kesinlik hissi aramaya başlarlar. İşte bu kesinlik hissi de yanlış bilgiler yoluyla dezenformasyonun yayılmasına yol açmaktadır. Son motivasyonları ise çevrimiçi platformlardaki bilişsel sınırlardan kaynaklanmaktadır. Kişi sınırsız olanaklara sahip olduğunu düşündüğü çevrimiçi platformlarda aslında çok az bilgiye hakim olabilmekte

⁵⁸Craig Silverman, **Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine: Doğrulama El Kitabı- 2**, Çev. Teyit, The Netherlands, European Journalism Center, 2020 p. 13.

⁵⁹ Clair Wardle, "Understanding Information Disorder", **First Draft** Ekim 2019, p. 38.

⁶⁰ Bkz.: "Did Emmanuel Macron Open an Offshore Account?", **CrossCheck**, 07 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/emmanuel-macron-open-offshore-account/>, 15 Ağustos 2021.

⁶¹ Nirmal Kandel, "Information Disorder Syndrome and Its Management", **Journal of Nepal Medical Association** Vol. 58, No: 224, 2020, p. 280.

ve zamanla geri kalanlara karşı bir güvensizlik duygusu yaşamaktadırlar. Böylece kendi inanç sistemi ile örtüşen yanlış bilgileri yayarak sosyal medyada bir üstünlük kazanmaya çalışmaktadır.⁶²

2. Mezenformasyon: Yanlış bilgilerin zarar verme kastı olmadan oluşturularak, diğer kişi, kurum ve örgütlerin yer aldığı bilgi ekosisteminde dolaşıma sokulması durumuna mezenformasyon adı verilmektedir.⁶³ Her ikisi de “yanlış bilgi” anlamına gelen ve bir madalyonun iki yüzü olarak tanımlanabilecek mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarını ayıran en önemli fark, mezenformasyonda yanlış bilgiyi yayan kişilerin o bilginin yanlış olduğunun farkında olmadan bunu yapmasıdır. Yani yanlış bilgiyi yayan bireyler zarar verme amacı taşımamaktadır.⁶⁴

Daha çok deprem, sel, terör saldırısı veya salgın hastalıklar gibi felaket ve infial anlarında ortaya çıkan ve dolaşıma sokulan mezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin mücadele edilmesi gereken ciddi bir sorun haline gelmesinin altında çevrimiçi platformlarda kolay bir şekilde yayılması yatmaktadır.⁶⁵ Bunun önemli nedenlerinden biri insanların yanlış bilgiyi ayırt edememeleridir. Medya ve haber okuryazarlığının düşük seviyelerde olması insanların sosyal medyada gördükleri bir bilgiyi eleştirel biçimde ele alarak analitik şekilde düşünmelerini ve yanlış olup olmadığını anlamalarını zorlaştırmaktadır. Böylece bilginin yanlış olduğunun farkında olamayan kişi bilgiyi dolaşıma sokabilmektedir. Bir diğer önemli nedenlerinden biri ise “kaynak etkisi” olarak adlandırılan ve bireylerin inandıkları kaynaktan gelen, tutarlı gözükten, değer ve inanç sistemlerine uyan bilgilere doğru olarak inanma eğilimlerinin olmasıdır.⁶⁶

Örneğin, 20 Nisan 2017 yılında Paris’in Champs Elysees bulvarında meydana gelen saldırıda yaşananlar bu bağlamda yanlış bilgilerin ne şekilde yayıldığını ortaya

⁶² *Ibid.*, p. 284.

⁶³ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 7.

⁶⁴ Söe, **A Unified Account of Information, Misinformation, and Disinformation** p. 12.

⁶⁵ Emel Parlar Dal and Emre Erdoğan, “Küresel Siyasette Yeni Dezenformasyon Ekosistemini Anlamak”, Key Expert Report, İstanbul, RDMEDU, Ocak 2021, p. 16.

⁶⁶ Tommy Shane, **Yanlış Bilginin Psikolojisi**, Çev. Teyit, First Draft, 2020, p. 25.

koymaktadır. Bir polis memurunun öldüğü, bir polis memurunun ise yaralı olarak kurtarıldığı saldırıya ilişkin çok fazla sayıda polis ve sivilin öldüğüne dair bilgiler sosyal medyada yayılmaya başlamıştır. Sonrasında Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada ise böyle bir durum olmadığı açıklanmış ve halk sakinleştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁷ Diğer yandan mezenformasyonun yayılmasında infial anlarına ilişkin en güncel örnekler COVID-19 sürecinde karşılaşılan aşı karşıtı mitlerdir. Bu süreçte aşı karşıtı mitler paylaşan ebeveynlerin her ne kadar geri dönüşü olmayan zararlara yol açma riskleri olsa da birbirlerine veya başkalarına zarar verme amacı güderek bu bilgileri taşımadığı ortadadır.⁶⁸

Nihayetinde mezenformasyonun hızlı şekilde yayılmasının nedenlerine ilişkin tartışmalar bir yana, niyet temelli yaklaşım ile birlikte kavrama yönelik tanımsal ikilik de ortadan kalkmıştır. 400 yıldan fazla bir süredir İngilizce literatürde bulunmasına rağmen son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan mezenformasyon kavramına ilişkin Oxford, Cambridge ve Merriam-Webster sözlüğü başta olmak üzere çoğu yazar kavramı sadece yanlış bilgi anlamı sebebiyle dezenformasyon ile aynı doğrultuda kullanmaktaydı.⁶⁹ Ancak Wardle ile birlikte kavramın dezenformasyon ile ayrımı net bir şekilde yapılmıştır.

3. Malenformasyon (Kötü Bilgi- Kötü Amaçla Kullanılan Bilgi): Kötü bilgi veya kötü amaçla kullanılan bilgi anlamına gelen Malenformasyon bir kişiye, kuruluşa veya ülkeye zarar vermek için kullanılan gerçeğe dayalı bilgilerdir.⁷⁰

Yalnızca yanlış veya bağlamından koparılmış bilgilerin değil, doğru bilgilerin de zarar verme niyeti ile kullanılması durumunu da bilgi kirliliği sorununun nedenlerinden biri olarak gören Wardle, özel bilgilerin kamu yararı yerine kişisel veya

⁶⁷ Bkz.: “Did London Muslims ‘Celebrate’ a Terrorist Attack on the Champs-Elysees?”, **CrossCheck**, 22 Nisan 2017, (Çevrimiçi) <https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/london-muslims-celebrate-terrorist-attack-champs-elysees/>, 16 Ağustos 2021.

⁶⁸ Barış Kırdemir, “Türkiye’nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış”, **EDAM**, Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi, No: 4, 2020, p. 7.

⁶⁹ Sinan Silsüpür, “Bilgi Bozukluğunu Anlamak İçin Kavramlar”, **Teyit**, 14 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://teyit.org/bilgi-bozuklugunu-anlamak-icin-kavramlar>, 10 Ağustos 2021.

⁷⁰ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 34.

ortak çıkarlar için kullanıldığı pek çok duruma işaret etmektedir.⁷¹ Örneğin 7 Mayıs 2017 yılında gerçekleşen Fransa seçimlerinin ikinci tur oylamalarından hemen önce Emmanuel Macron'un e-postalarının basına sızdırılması, seçim hareketine maksimum düzeyde zarar verecek şekilde tasarlanmıştır.⁷²

Ayrıca 2016 yılında ABD Seçimleri öncesinde Rus ajanlarının Demokratik Ulusal Komite ve Hillary Clinton kampanyasının e-postalarını hackleyerek önemli bilgileri değiştirerek sızdırması Clinton'ın saygınlığının zedelenmesinin istenmesi de bu anlamda kötü amaçla kullanılan bilgilere bir örnek olarak verilebilir.⁷³ Bu örnekte hem dezenformasyon hem de kötü amaçla kullanılan bilgi türü olan malenformasyona rastlanmaktadır. Dolayısıyla bilgi düzensizliği türleri tek başına kullanılabildiği gibi birbirlerinin kombinasyonları şeklinde de kullanılabilmektedir.

Gerek stratejilerin birbirleriyle birlikte kullanılması gerekse sosyal medyada profesyonel biçimde tasarlanmış sahte/aldatıcı internet sitelerinin aşırı partizan içerikleri hızlı bir şekilde dolaşıma sokması, Wardle'ın, bilgi düzensizliğinin bu üç türünden genel anlamda yanlış bilgi olarak tanımladığı mezenformasyon ve dezenformasyon kavramları içerisinde yeni bir sınıflandırmaya gitmesine yol açmıştır.

1.2.1.1.Yanlış Bilginin Türleri

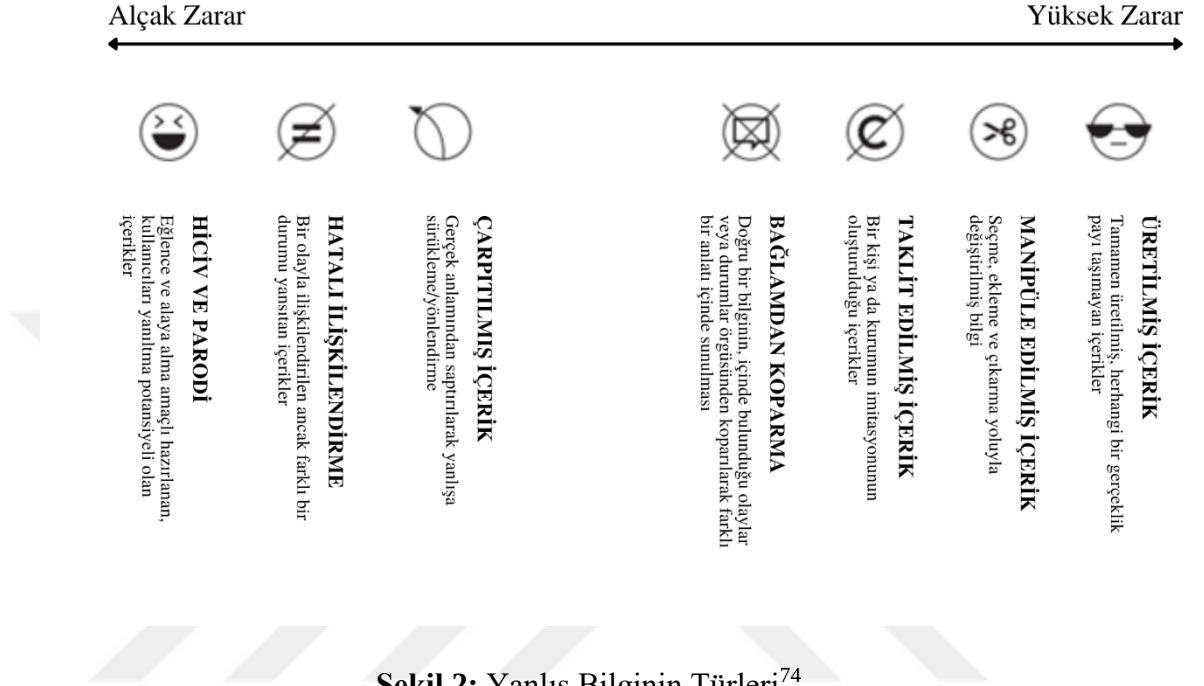
Ortaya atılmasındaki en önemli tetikleyicilerinden birinin 2016 ABD seçimlerinde yayılan sahte haberler olduğu bilgi düzensizliği kavramının iki türü olarak ele alınan mezenformasyon ve dezenformasyon arasındaki muğlaklığın ortadan kaldırılması, mevcut bilgi ekosistemindeki yanlış bilgilerin çeşitlenerek artmasını önleyememiştir. Bu nedenle aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi yanlış bilginin (mezenformasyon ve dezenformasyon) en önemli türleri alçak zarardan yüksek zarara

⁷¹ Claire Wardle, "Information Disorder, Part 1: The Essential Glossary", **First Draft Footnotes (blog)**, 09 Temmuz 2018, (Çevrimiçi) <https://medium.com/1st-draft/information-disorder-part-1-the-essential-glossary-19953c544fe3>, 10 Ağustos 2021.

⁷² Rachel Donadio, "Why the Macron Hacking Attack Landed With a Thud in France", **The New York Times**, (Çevrimiçi) 08 Mayıs 2017, <https://www.nytimes.com/2017/05/08/world/europe/macron-hacking-attack-france.html>, 15 Ağustos 2021.

⁷³ Wardle, **Understanding Information Disorder**, p. 8.

gidecek şekilde yedi kategoride sınıflandırılarak yeni bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Şekil 2: Yanlış Bilginin Türleri⁷⁴

a. Hiciv ve Parodi

Yanlış bilginin (dezenformasyon ve mezenformasyon) türlerinin anlatıldığı tipolojiye hiciv ve parodinin de dahil edilip edilmemesi gerektiğine ilişkin ortak bir yargı yoktur. Bunların yanlış bilginin bir türü olmaktan ziyade bir sanat dalı olduğunu savunarak duruma karşı çıkanlara karşı Wardle, hiciv ve parodiyi bu kategoriye dahil etmesinin sebebini şu şekilde açıklamaktadır.

“... Zeka barındıran hiciv ve parodiler kesinlikle sanatın bir türü olarak görülmelidir. Ancak bilgi düzensizliği çağında bu kavramların sıklıkla doğruluk kontrolü kuruluşlarını aldatmak, söylenti ve komplo teorilerini yaymak için bir strateji olarak kullandıkları atlanmaması gereken bir durumdur. 2020 yılı itibariyle dünyada 60’ı aşan hiciv sitesi olması herkesin bu siteleri bilmek zorunda olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu bilgiye sahip olmayan ve siteden gelecek haberle karşılaşan kişi bunu gerçek olarak algılayıp bu şekilde paylaşabilir.”⁷⁵

⁷⁴ İngilizceden Türkçeye çevrilerek yeniden oluşturulan şeklin orijinali için bkz.: **Ibid.**, p. 10-11.

⁷⁵ Silverman, **Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine: Doğrulama El Kitabı- 2**, p. 7.

Örneğin, Pakistan Today haber sitesinin parodi eki olan ‘The Khabaristan Time’da yaşanan olay bu duruma örnek olarak verilebilir. İslamabad'daki Quaid-e-Azam Üniversitesi'nden antropolog bir ekibin, eski Pakistan komutanı Raheel Shareef'e teşekkür etme ritüelini uygulayan geçmişten bir kabileyle temas kurdukları haberi birçok kişi tarafından gerçek olarak algılanmıştır. Olayın ardından gazetenin parodi ekinin yayınına son verilmiştir.⁷⁶

Hiciv ve parodi olarak etiketlenen bazı haberler bir kişiyi veya kurumu hedef olarak zarar verme amacıyla da oluşturulabilmektedir. 2017 Fransa seçimleri arifesinde Le Monde gazetesinde yayınlanan haber bunun göstergesidir. İlk olarak bir hiciv sitesi Macron'un yoksul insanların eline değdiğinde kendini kirli hissettiğini ifade eden bir haber yayınlamıştır. Bu haber genellikle temasta bulunmaktan kaçınan Macron'a bir saldırı olarak işe yaramıştır. Aşırı partizan Facebook sayfaları bu iddiayı kullanarak Macron'un ziyareti boyunca ellerini sürekli temizlediği bir fabrika ziyaretinin kamera görüntülerini içeren yeni haberler paylaşmaya başlamıştır. Görüntülerin viral hale gelmesiyle birlikte başka bir fabrika ziyareti sırasında bir işçi Macron'a elini sıkması için meydan okumuştur.⁷⁷ Her ne kadar haber o esnada Macron tarafından yalanlandıysa da defalarca paylaşılmaya devam edilmiştir.

Dolayısıyla bu örneklerden de anlaşılacağı gibi her ne kadar hiciv ve parodiyi bu kategorilere dahil etmek rahatsız edici gibi görünse de bilginin dönüştürülmesi ve yeniden çerçevelenmesi üzerindeki etkisi düşünüldüğünde kavramın yanlış bilginin bir türü olarak ele alınması gerekmektedir.

b. Hatalı İlişkilendirme

Haberler ile ilgili başlıkların, görsellerin ve altyazıların içeriği desteklemediği durumlara hatalı ilişkilendirme adı verilmektedir. Genellikle yaşananları olduğundan daha abartılı göstermek amacıyla kullanılan bu içeriğin en yaygın örneği ‘tik

⁷⁶ Bkz.: “Anthropologists Make Contact with Remote Cut-Off Tribe Still Thanking Raheel Sharif”, **Pakistan Today**, 20 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://www.pakistantoday.com.pk/2017/01/11/anthropologists-make-contact-with-remote-cut-off-tribe-still-thanking-raheelsharif/>, 12 Ağustos 2021.

⁷⁷ Rutnizkiden aktaran: Wardle, **Understanding Information Disorder**, pp. 15-16.

tuzakları'dır.⁷⁸ Haber siteleri arasında artan rekabet ile birlikte editörler okuyucuların dikkatini çekmek için giderek daha fazla bu tarz içerikler üretmeye başlamıştır.

Kullanıcıları daha fazla sitede tutarak daha fazla reklam geliri elde etme motivasyonu ile insanların kendilerini kandırılmış hissetmelerine ve haber sitelerine yönelik güvenlerinin zedelenmesine yol açan bu duruma ilişkin bir örnek olarak, ABD seçimlerinde Cumhuriyetçilerin önemli haber kaynaklarından biri olarak kabul edilen 'The Political Insider' sitesinde yayınlanan haber örnek olarak verilebilir.⁷⁹ Başlığında Tennessee, Knoxville'de ikamet eden 92 yaşında bir kadının hayatında kullanacağı ilk oyu Donald Trump'a vereceğine ilişkin yazılan haberin içeriğine bakıldığında ise detaylarının yer almadığı bir tıklanma tuzağı olduğu görülmektedir.

c. Çarpıtılmış İçerik

Bazı kaynaklarda yanıltıcı içerik olarak da geçen çarpıtılmış içerik, yeni bir kavram olmamasına rağmen teknolojiye meydana gelen değişimler ile paralel olarak kendini pek çok yeni şekilde gösterebilmektedir.⁸⁰ İçerikleri, fotoğrafları, alıntıları veya istatistikleri kırparak hikayelerin haber başlıkları ile yeni bir çerçevede sunulduğu, ifadelerin belli bölümlerinin alınarak farklı ve daha geniş bir fikri savunmak için kullanıldığı bu yöntem *Çerçeveleme Teorisi*⁸¹ adı verilmektedir.

Çarpıtılmış içerik farklı şekillerde kullanılabilmesine rağmen beynimizin görselleri eleştirme olasılığının daha düşük olduğu düşünüldüğünde, görsellerin bu içerikleri yaymada en güçlü araç olarak kullanıldığı söylenebilir.⁸²

⁷⁸ Silverman, **Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine: Doğrulama El Kitabı - 2**, p. 9.

⁷⁹ Wardle and Derakhshan, **Thinking About 'Information Disorder': Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-Information**, p. 47.

⁸⁰ Mehmet Atakan Foça, "Sözlük: Yanlış Bilginin En Yaygın Yedi Türü", **Teyit**, (Çevrimiçi) 01 Mart 2019, <https://teyit.org/sozluk-yanlis-bilginin-en-yaygin-7-turu>, 18 Ağustos 2021.

⁸¹ Emre Erdoğan, **Dezenformasyon: Temel Kavramlar**, Dezenformasyon Eğitimi, Türkiye'de Bilgi Düzensizliği ile Mücadele Projesi, 2021, <http://www.dezenformasyonegitimi.org/class/dezenformasyon/lecture/dezenformasyon-temel-kavramlar/module/dezenformasyon-temel-kavramlar>.

⁸² Claire Wardle, "Fake News. It's Complicated.", **First Draft**, 16 Şubat 2017, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/>, 18 Ağustos 2021.

d. Bağlamdan Koparma

Sahte haber kavramının yetersiz hale gelmesinde kullanılan en etkin yöntemlerden biri olan bağlamdan koparma, içeriğin doğru olduğu ancak farklı yöntemler kullanılarak yanlış bir bağlamda tekrar kullanıldığı durumları ifade etmektedir.⁸³

Bu tekniğe ilişkin en güncel örnek 2017 yılında İngiltere’de Westminster Köprüsü’nde gerçekleşen IŞID bağlantılı terör saldırısında kısa bir süre sonra paylaşımına sokulan haberdır. Kaldırıma çıkan bir arabanın köprü boyunca en az 50 kişinin yaralanmasına ve 5 kişinin ölümüne neden olduğu olayın ardından türbanlı bir kadının yerde yatan yaralıya bakmadan telefonla konuştuğu görüntüsü kullanılarak İslamofobik bir çerçevede (#banislam-islam yasaklansın) dolaşıma sokulmuştur. Geniş kitlelere yayılan habere ilişkin daha sonra kadının kendisiyle yapılan röportajda kadın, o anda travmatize olduğunu, bir yakınına telefonda durumunu ifade ettiğini ve yaralıya duyduğu hassasiyet nedeniyle mağdura bakmadığını ifade etmiştir. Bugün her ne kadar paylaşımı yapanın Rus dezenformasyon kampanya araçlarından biri olan “Texas LoneStar” isimli hesap olduğu bilinse de doğru içeriğin farklı bağlamda kullanıldığı bu tür en sık karşılaşılan yanlış bilgi türlerinden biridir.⁸⁴

e. Taklit Edilmiş İçerik

Söz konusu bilgi olduğu zaman, o bilginin güvenilirliğini anlamak için beynimiz genellikle sezgisel analiz yolları aramaktadır. Bu sezgisel analiz, dünyayı anlamlandırmamız için oluşturduğumuz zihinsel kısayollar anlamına gelmektedir. Önceden bildiğimiz bir marka veya hâkim olduğumuz bir şeyle karşılaşmak beynimizde önemli bir sezgisel analiz doğurmaktadır. Tam bu noktada tanınmış markaların veya ünlü kişi ve gazetecilerin etiketlerini kullanarak yanlış ve yanıltıcı bilgi üretmek anlamına gelen taklit edilmiş içerik günlük hayatımızın önemli

⁸³ Emel Parlar Dal and Emre Erdoğan, Dezenformasyonla Mücadele El Kitabı **RD MEDU**, 2021, p. 6.

⁸⁴ Bkz.: Alex Hern, “How a Russian ‘Troll Soldier’ Stirred Anger After the Westminster Attack”, **The Guardian**, 14 Kasım 2017, (Çevrimiçi) <http://web.archive.org/web/20190906164240/https://www.theguardian.com/uk-news/2017/nov/14/how-a-russian-troll-soldier-stirred-anger-after-the-westminster-attack>, 20 Ağustos 2021.

sorunlarından biri haline gelmiştir.⁸⁵ Bu tür yanlış bilgiler karşımıza doğrudan çıkmak yerine yanlış bilginin inandırıcılığın ve yaygınlığının arttırılması noktasında birer araç olarak kullanılmaktadır.

2017 yılında Kenya seçimleri sırasında BBC, partilerden birinin kendi logosunu kullanarak bir video hazırladığını ve WhatsApp aracılığıyla dolaşıma soktuğunu öğrenmiştir. Bu videoyu yalanlamak için yeni bir video hazırlamak zorunda kalan BBC, insanları bu uydurma videoya inanmamaları konusunda yoğun bir çaba sarf etmiştir.⁸⁶

f. Manipüle Edilmiş İçerik

Manipüle edilmiş içerik genellikle fotoğraf ve videolar ile ilişkili olacak şekilde orijinal içeriğin farklı yöntemler kullanılarak manipüle edilmesidir.⁸⁷ Arjantin’de Ekim 2019’da Güvenlik Bakanı Patricia Bullrich hedef alınmış ve konuşma yaptığı video yavaşlatılmıştır. Bu şekilde dolaşıma sokulan videoda yer alan sarhoş olduğuna ilişkin iddialar kısa sürede çok sayıda etkileşim almıştır.⁸⁸

g. Üretilmiş İçerik

En tehlikeli yanlış bilgi türü olarak belirtilen üretilmiş içerik, içeriği tamamen yanlış olan ve herhangi bir grubu desteklemek veya zarar vermek amacıyla üretilen içerik anlamına gelmektedir. Bu kategoride kullanılan en tehlikeli yöntemler yapay zeka ve *deep-fake* videoları olarak göze çarpmaktadır. ABD eski başkanı Obama’nın yüzündeki sinir ağları ve kas hareketlerinden oluşturulan bir *deep fake* videosu⁸⁹ bu durumun ne derece korutucu bir şekilde manipüle edilebileceğini ve tehlikeli olabileceğini gözler önüne sermektedir.

⁸⁵ Wardle, **Understanding Information Disorder**, p. 34.

⁸⁶ Ferial Haffajee, “The Gupta Fake News Factory and Me”, **HUFFPOST**, 06 Haziran 2017, (Çevrimiçi) https://www.huffingtonpost.co.uk/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_22126282/, 11 Ağustos 2021.

⁸⁷ Silverman, **Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine: Doğrulama El Kitabı- 2**, p. 12.

⁸⁸ Wardle, **Understanding Information Disorder**, p. 52.

⁸⁹ Bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=bE1KWpoX9Hk>

1.2.2. Bilgi Düzensizliğinin 3 Unsuru

Herhangi bir bilgi düzensizliği örneğini anlamaya çalışırken onu üç unsorda ele almak gerekmektedir: özne, mesaj ve yorumlayıcı. Bir bilgiyi veya haberi yaratan, üreten veya dağıtan pozisyonundaki aktörler özne olarak adlandırılmaktadır. Üretilen bilgi veya haber olarak adlandırılan mesaja gelindiğinde, aktörlerin türüne göre farklı formatlara ve özelliklere sahip olabildiği görülmektedir. Mesajın ulaştığı yer olan yorumlayıcı özelinde ise, özne kendi düşünsel kodlarına ve değer yargılarına göre yorumladığı bilgiyi tekrar dolaşıma sokabileceği gibi, pasif kalarak başka mecralar veya kişilerle edindiği bilgiyi paylaşmayabilir.⁹⁰

1.2.2.1. Bilgi Düzensizliğinin Ana Unsuru Olarak Özne

Özneler, bilgi zincirinin bir sonraki bölümde detaylarına değinilecek olan üç aşamasının- yaratım, üretim, dağıtım- tamamında yer almaktadır. Öznelerin özellikleri aşamadan aşamaya farklılık göstermekle birlikte çeşitli motivasyonlara sahiptirler.⁹¹

Özneye ilişkin sorulması gereken yedi temel soru olduğunu belirten Wardle, soruları şu şekilde detaylandırmaktadır:⁹²

- **Özne ne tür bir aktördür?** Özneler istihbarat servisleri, siyasi partiler ve haber kuruluşları gibi uzun süredir sıkı bir şekilde organize olmuş resmi birimler olabileceği gibi bir konu hakkında haberdar edilen birey veya topluluklar da olabilir.
- **Organize olma ölçeği nedir?** Özneler bireysel olabileceği gibi uzun süredir sıkı bir şekilde organize olmuş veya kısa süreliğine belli çıkarlar etrafında birleşmiş olabilirler.
- **Motivasyonu nedir?** Özneye yönelik potansiyel dört motive edici faktör vardır. Bunlar; özellikle reklam gelirleri elde etmek amacıyla düzenlenen “tik

⁹⁰ Wardle and Derakhshan, **Thinking About ‘Information Disorder’: Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-Information**, p. 49.

⁹¹ Serena O’Sullivan, “What Does ‘Fake News’ Actually Mean? Not Much. Here’s How One Journalism Student Tried to Recognize the Elements of Information Disorder in Her Own Life.”, **News Co/Lab (blog)**, 10 Mart 2020, (Çevrimiçi) <https://newscollab.org/2020/03/10/the-students-guide-to-information-disorders/>, 20 Ağustos 2021.

⁹² Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 25-27.

tuzakları” başta olmak üzere diğer finansal motivasyonlar, ABD ve Fransa örneklemelerinde incelediğimiz gibi seçim dönemlerinde siyasal adayın itibarını sarsmak ve kamuoyunu etkilemeye yönelik politik motivasyonlar, çevrimiçi araçlar yoluyla kurulan sosyal motivasyonlar ve prestij veya güçlenme arayışından doğan psikolojik motivasyonlardır. Örneğin, Brexit sürecinde Rus troller tarafından dolaşıma sokulan birçok yanlış bilginin temelinde İngiltere’nin AB’den ayrılması ile yaşanacak krizlere yönelik motivasyonlar yatmaktadır.⁹³

- **Hedef kitlesi nedir?** Farklı öznelerin odağında farklı kitleler olabileceği gibi bu kitlelerin skalası bir kuruluşun veri tabanındaki posta adreslerinden farklı sosyal gruplara kadar uzayabilmektedir.
- **Bot veya Sayborg (Cyborg) kullanım durumu nedir?** Mesajların çevrimiçi olarak oluşmasında olduğu kadar yayılmasının otomatikleşmesinde de ciddi öneme sahip olan botlar⁹⁴ ve sayborgların⁹⁵ kullanılıp kullanılmadığı öznenin niteliğinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.
- **Niyeti nedir?** Daha önce de belirtildiği gibi öznenin yanlış bilgiyi dolaşıma sokarken kötü niyet taşıyıp taşımadığı oldukça önemlidir.
- **Bilgi doğru mu yoksa yanlış mı?** Yine bilginin doğruluğu veya yanlışlığı da en az niyeti kadar önemli olan bir başka unsurdur.

1.2.2.2. Bilgi Düzensizliğinin İletim Aracı Olarak Mesaj

Mesajlar, özneler tarafından şahsen (dedikodu, konuşma vb.) metinler (gazete haberleri, broşürler vb.) ve görsel veya işitsel (resim, video, mem vb.) yollar ile iletilebilirler. Öyle ki bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasında önemli bir etkisi olan sahte haberlerin çoğunun yalnızca uydurma metinlere odaklanması bilgi düzensizliği türlerinin görsel ve işitsel formatlara yönelik yanlış ve kötü amaçla

⁹³ Julian Richards, “Fake News, Disinformation and the Democratic State: A Case Study of the UK Government’s Narrati”, **ICONO 14** Vol. 19, No: 1, 2021, 104.

⁹⁴ Oxford İnternet Enstitüsü günde ortalama elliden fazla paylaşım yapan hesapları bot olarak tanımlamaktadır. Bkz.: Smantha Bradshaw, Hannah Bailey, ve Philip N. Howard, “Industrialized Disinformation: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation” Programme on Democracy & Technology, **Oxford İnternet Institute**, 2020.

⁹⁵ Yazılım ve kişiler tarafından ortak işlenen hesaplar ise sayborg olarak tanımlanmaktadır. Bkz.: **Ibid.**

kullanılan bilgilere odaklanmasını da gerekli kılmıştır.⁹⁶ Bu durum sahte haber kavramının eksikliğini ortaya koyan bir başka unsurdur.

Wardle, Mesaja ilişkin sorulması gereken beş soruyu şu şekilde ifade etmektedir:⁹⁷

- **Mesaj uzun ömürlü mü?** Bazı mesajlar bütün bir savaş dönemi gibi uzun vadede belirgin ve etkili kalacak şekilde tasarlanırken diğerleri ise kısa süreli veya bir son dakika haberi sırasında yalnızca bir an için tasarlanmış olabilir. Örneğin Körfez Savaşı esnasında aslında Alaska’da Exxon-Valdez isimli petrol tankerinin devrilmesi sonucu oluşan çevre kirliliğinin sanki Saddam Hüseyin’in Körfez’deki petrol tesislerine yönelik saldırılarından kaynaklanmış gibi yayılan bilgiler tüm savaş boyunca dolaşımda kalmıştır.⁹⁸
- **Mesaj ne kadar doğru?** Daha önce bilgi düzensizliği türlerinin ayrımı yapılırken de ifade edilen, bilginin dolaşıma sokulurken bağlamından koparılıp koparılmadığı sorusu oldukça önemlidir.
- **Mesaj yasal mı?** Nefret söylemi, fikri-mülkiyet ihlalleri, mahremiyet ihlalleri veya taciz durumlarında olduğu gibi mesaj yasadışı olabilmektedir.
- **Mesaj taklit içeriyor mu?** Mesajlar güvenilir görünebilmek için bilinen resmi kişi veya kurumların imza veya logoları taklit edilerek oluşturulabilmektedir. 2017 Birleşik Krallık genel seçimlerinin iki günde tamamlanacağına ilişkin oluşturulan sahte içerikli mesaja BBC logosu eklenmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁹⁹
- **Mesajın hedefi nedir?** Öznenin aklında etkilemek istediği bir hedef kitle vardır ve mesaj oluşturulurken bu kitleye yönelik oluşturulur. Hedef kitle, itibarsızlaştırılmak istenen bir siyasetçi veya iş adamı olabileceği gibi bir devlet, uluslararası örgüt veya kurum da olabilir.

⁹⁶ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 22.

⁹⁷ **Ibid.**, pp. 27-28.

⁹⁸ Hakan Alp, “Küreselleşme Sürecinde Medyadaki Dezenformasyon ve Irak İşgali Örneği” (**Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Kültür Üniversitesi**) 2011 p. 141.

⁹⁹ Bkz.: “General Election to be Held Over 2 Days”, 26 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <http://web.archive.org/web/20190906163652/https://b3ta.com/board/11227991>, 22 Ağustos 2021.

1.2.2.3. Bilgi Düzensizliğinin Hedefi Olarak Yorumlayıcı

Daha önce özne ve mesaja ilişkin sorularda bahse konu olan hedef kitle çok nadiren pasif bir bilgi alıcısı olarak hareket etmektedir. Esas olarak bilginin alıcısı olan hedef kitle, her bir bilgiyi kendi sosyo-kültürel statüsüne, siyasi konumuna ve kişisel deneyimlerine göre yorumlayan birçok kişiden oluşmaktadır.¹⁰⁰

Yorumlayıcılara sorulması gereken iki temel soru şu şekilde detaylandırılabilir:¹⁰¹

- **Mesajları nasıl anlamlandırıyorlar?** Özne tarafından oluşturulan mesajın yorumlayıcıda nasıl bir anlam kazanacağı oldukça önemlidir. Yorumlayıcı bu mesajı yaymaya devam edeceği gibi, eleştirel bir şekilde yaklaşarak doğrulama kuruluşları yardımıyla yanlışlığının da farkına varabilir.
- **Yorumlayıcının tepkisi nedir?** Tam tersi durumda da mesajı sorgulamaktan uzak olan yorumcuların ne tepki vereceği oldukça önemlidir. Yorumlayıcı, kendi sosyal veya politik görüşüne paralel olarak mesajı kabul edebileceği gibi karşı çıkabilir veya mesajı görmezden gelerek yok sayabilir.

Bilgi düzensizliğine ilişkin herhangi bir örneğin anlaşılması açısından belirtilen üç unsurda da yer alan sorular oldukça önemlidir. Edindiğimiz bilgilerin ve bunları anlamlandırma biçimlerimizin kendi kimliğimizden veya ilişki kurduğumuz topluluklardan önemli ölçüde etkilendiği göz önüne alındığında, benlik duygularımıza meydan okuyan bilgileri kabul etmek oldukça zordur. Bilgi düzensizliğinin bu üç unsuruna hiç bitmeyen potansiyel bir döngünün parçaları olarak bakan yorumlayıcılar ise, esas olarak bilginin yeniden dolaşıma sokulmasını sağlayan kişilerdir. İçerisinde bulunduğumuz ve herkesin potansiyel bir bilgi üreticisi olduğu sosyal medya çağında, yorumlayıcı bir sonraki özne olabileceği gibi -mesajı kendi ağırları içerisinde ne şekilde dağıtmak istediğine bağlı olarak- yeni bir mesaj da üretici de olabilmektedir.

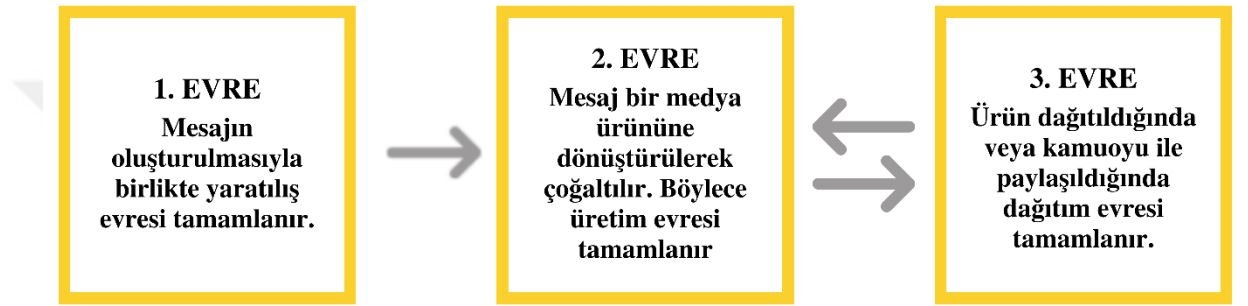
¹⁰⁰ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 23

¹⁰¹ *Ibid.*, pp. 42-44.

Bilgi düzensizliği kavramının bütüncül bir yaklaşım ile ele alınabilmesi tüm bu yaratım, üretim ve dağıtım aşamalarının ne şekilde gerçekleştiğinin anlaşılması ile mümkün olacaktır.

1.2.3. Bilgi Düzensizliğinin 3 Aşaması

Yanlış veya bağlamından koparılan bilgilerin dolaşıma girmesi şekilde de ifade edildiği gibi üç aşamada gerçekleşmektedir: yaratılış, üretim ve dağıtım.

Şekil 3: Bilgi Düzensizliğinin Aşamaları

Herhangi bir bilgi düzensizliği örneğinin sırasıyla takip ettiği aşamalardan ilki, yaratılış evresidir. Yaratılış evresi, bir kişi, kurum, uluslararası örgüt veya devlet tarafından içerisinde yanlışlık veya kötü niyet barındıran mesajın olduğu aşamadır. İkinci olarak, mesajın hangi formlarda (gazete haberi, sosyal medya paylaşımı vb.) nasıl bir ürün olarak dağıtımına sokulacağının kararlaştırıldığı üretim evresine geçilir. Son olarak ise ürünün alıcılara ulaştığı dağıtım evresine geçilerek süreç tamamlanmış olur.¹⁰²

Ancak bir mesaj bir kez dağıtıldıktan sonra hepsi farklı motivasyonlara sahip birçok farklı özne tarafından tekrar üretilebilir ve dağıtımına sokulabilir. Bu durumun genellikle ana akım medya tarafından gerçekleştirildiğini belirten Wardle, bilginin doğruluğundan emin olmadan hız kaygısı ile haberi yeniden dolaşıma sokan ana akım medyanın, bilgi kirliliğini ciddi oranda arttırdığını ifade etmektedir.¹⁰³ Günümüzde

¹⁰² Ibid., p. 7.

¹⁰³ Laura Garcia, ve Tommy Shane, "A Guide to Prebunking: A Promising Way to Inoculate Against Misinformation", **First Draft**, 29 Haziran 2021, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org:443/articles/a-guide-to-prebunking-a-promising-way-to-inoculate-against-misinformation/>, 15 Haziran 2021.

çoğu sosyal medya gönderisinin gerekli süzgeçlerden geçirilmeden ana akım medyada paylaşıldığı pek çok örnek mevcuttur. Örneğin, BBC 2017 yılında Trump'ın Ukrayna ile yaptığı bir görüşmeyi uzatmak için 400 bin dolar ödediğini iddia eden yalan bir haberi dolaşıma sokmuştur. Haberin yalan olmasının anlaşılması üzerine Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko'dan özür dilenerek neden olunan zarar tazmin edilmiştir.¹⁰⁴

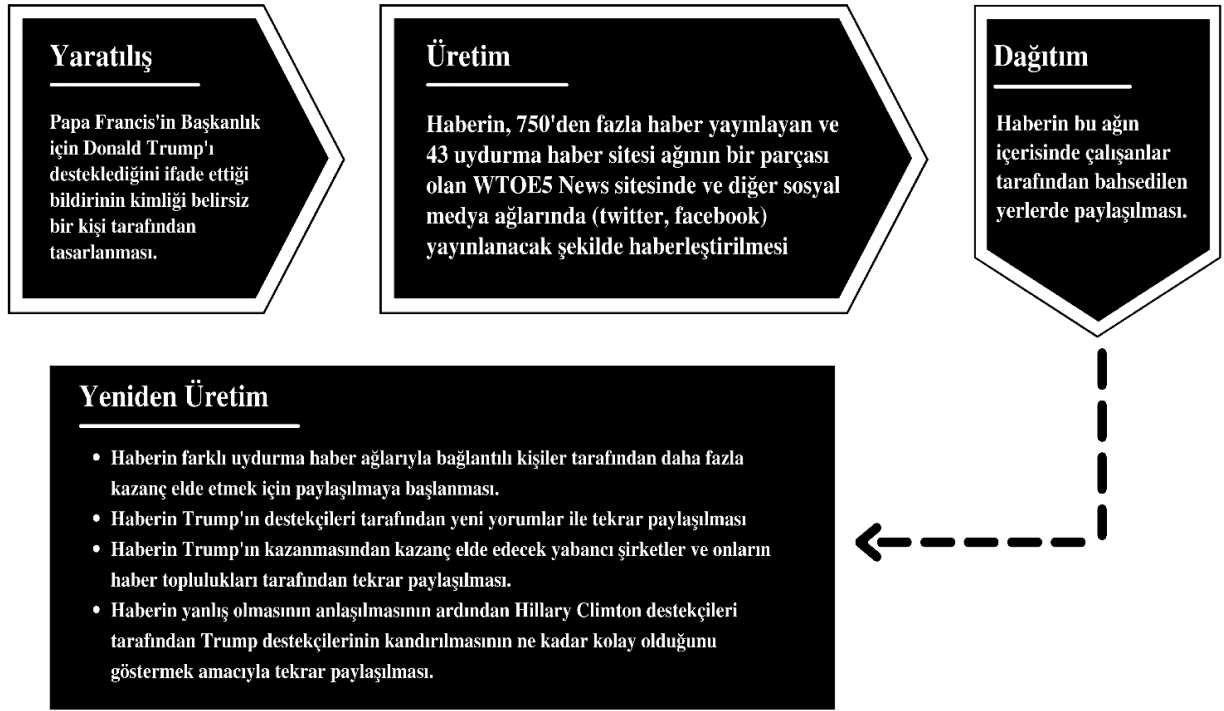
Her ne kadar bilgi düzensizliğinin türleri, unsurları ve aşamaları birbirini tamalayan birer yapboz parçası olarak düşünülse de bunların her biri kendi içerisinde farklı motivasyonlara sahiptir. Bilgi düzensizliği aşamaları bağlamında içeriği oluşturan özne onu üreten öznenin genellikle farklıdır. Örneğin, devlet destekli bir dezenformasyon kampanyasını “yaratan” beynin fonksiyonları, kampanyanın temalarını belirli gönderilere dönüştürmekte görevli “düşük ücretli trollerin” motivasyonları ile aynı değildir.¹⁰⁵

Bilgi düzensizliğinin aşamalarına ilişkin verilebilecek en güncel ve kapsamlı örneklerden biri 2016 ABD seçimleri öncesinde dolaşıma sokulan ve Papa'nın Trump'ı desteklediğine ilişkin yazdığı mektup haberidir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Kadir Çurku, “BBC, Yalan Haber İçin, Ukrayna Devlet Başkanı Poroşenko'dan Özür Diledi!”, **UKR News**, 29 Mart 2019, (Çevrimiçi) <https://www.ukrhaber.com/blog/bbcyalan-haber-icin-ukrayna-devlet-baskani-porosenkodan-ozur-diledi/> 22 Ağustos 2021.

¹⁰⁵ Wardle and Derakhshan, **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, p. 46

¹⁰⁶ Bkz.: “Pope Francis Shocks World, Endorses Donald Trump for President”, **WTOE 5 News**, 10 Temmuz 2016, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20161115024211/http://wtoe5news.com/us-election/pope-francis-shocks-world-endorses-donald-trump-for-president-releases-statement/>, 21 Ağustos 2021.

Şekil 4: Bilgi Düzensizliğinin Aşamalarının Örneklendirilmesi¹⁰⁷

Tabloda da görüldüğü üzere bilinmeyen biri tarafından yaratılan Papa Francis'in Trump'ı desteklediğine dair bildiri, WTOE5 Haber Ajansı ve onun uydurma ağı ile farklı formatlarda üretilmeye başlanmıştır. Tüm bu haber siteleri ile birlikte çevrimiçi araçlarda da paylaşılması ile haberin aşamaları tamamlanmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi haberin farklı kullanıcılar tarafından yeniden dolaşıma sokulması yeniden üretim adını verdiğimiz bir aşamanın da göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece üretilen dezenformatif veya mezenformatif bilgiler tekrar tekrar bu süreçlerin bir veya birkaçından geçilerek dolaşıma sokulabilmektedir.

Antik Roma döneminden günümüze kadar uzanan bir tarihe sahip olan bilgi kirliliği sorunu her dönem kendine farklı adlandırmalar bulmuştur. Propaganda, söylenti, manipülasyon gibi tanımlamaların ardından sahte haber kavramı altında ele alınan yanlış bilgiler, içerisinde bulunduğumuz dijital çağın gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Kavramın özellikle 2016 ABD Başkanlık seçimleriyle birlikte

¹⁰⁷ İngilizceden Türkçeye çevrilerek yeniden oluşturulan şeklin orijinali için bkz. Wardle and Derakhshan, **Thinking About 'Information Disorder': Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-Information**, p. 50.

amacının dışına çıkarılarak liderlerin kendilerini savunmada bir araç haline gelmesi durumuna daha kapsayıcı bir bakış açısı geliştirmek isteyen Wardle ve Derakhshan, bilgi düzensizliği kavramının ortaya atılmasına yol açmıştır. Bilginin yanlışlığı ve kötü niyet taşıma durumu üzerinden yapılan ayırım, unsurları ve aşamaları ile geliştirilmiştir.

ABD Başkanlık seçimlerine benzer şekilde yanlış bilgilerin yayılımı noktasında yaşanan bir diğer kırılma 2019 yılının Mart ayında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını ile birlikte yaşanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün infodemi adını verdiği ve bilgi düzensizliği türlerinden yanlış bilginin (mezenformasyon ve dezenformasyon) kapsayıcı bir formu olarak adlandırabileceğimiz kavramın merkezinde ele alınacak olan ikinci bölümde, örgütün bu kavrama ilişkin yaklaşımı ve politikaları irdelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

COVID-19 İNFODEMİSİ VE DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ: YANLIŞ BİLGİ SALGINI İLE MÜCADELE POLİTİKALARI

2.1. Risk İletişimi ve Bir Bilgi Düzensizliği Türü Olarak İnfodemi

21. Yüzyıl ile birlikte bilginin dolaşımında meydana gelen hız ve iletişim biçimlerinde küreselleşmenin de etkisiyle yaşanan dönüşüm, sağlık sistemlerinin de çok daha reaktif bir karaktere bürünmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum birçok ulusal ve uluslararası aktörde olduğu gibi 1961 yılında 61 ülkenin ortak kararı sonucu sağlık hizmetlerinin iyileştirilerek uluslararası iş birliği ve koordinasyon yoluyla sağlık alanında her türlü doğru ve güvenilir bilgiyi hükümetlere sağlamakla görevli olan Dünya Sağlık Örgütü'nün¹⁰⁸ yapısında da bazı değişikliklere yol açmıştır.

Özellikle 2000'li yıllarda ortaya çıkan salgın hastalıklara ilişkin bilgi kirliliğinin önceki yıllara oranla çok daha yaygın bir hal alması, hastalıklar ile ilgili doğru ve güvenilir bilgilerin hedef kitlelere ulaşabilmesi, yönetiminin sağlanabilmesi ve olumlu sonuçlar alınabilmesi bağlamında yeni iletişim stratejilerinin uygulanması ihtiyacını doğurmuştur.¹⁰⁹ Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde yaşanan ve elli milyondan fazla insanın ölümüne yol açan İspanyol gribinde salgına ilişkin yanlış bilgilerin ve söylentilerin yayılımı, içerisinde bulunduğumuz Covid-19 salgını ile karşılaştırılamayacak düzeyde azdır. Bunun en önemli nedeni o dönemde günümüz teknolojisine sahip olunmamasıdır. Dolayısıyla en genel tanımıyla felaket ve infial anlarında kamuoyu ile kurulan iletişim biçimi olarak adlandırılan risk iletişimi, içinde yaşadığımız dönemin karakteristiği özelinde doğru bilgi paylaşımı ile yaşanan krizlerdeki belirsizliğin de en aza indirgenmesinde oldukça önemli bir kaldıraç görevi üstlenmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Dünya Sağlık Örgütü'nün yapısına, politikalarına ve ilgili belgelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: "WHO Policy and Publications", **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/about/policies/publishing/open-access>, 17 Kasım 2021.

¹⁰⁹ Jingwen Zhang and Damon Centola, "Social Networks and Health: New Developments in Diffusion, Online and Offline", **Annual Review of Sociology**, Vol. 45, No: 1, 2019, p. 92.

¹¹⁰ Deborah C. Glik, "Risk Communication for Public Health Emergencies", **Annual Review of Public Health**, Vol. 28, 2007, p. 35.

Kurulduğu günden beri sağlık alanında bölgesel veya küresel ölçekli krizlerde birçok iletişim stratejisini hayata geçirmiş olan DSÖ, esas olarak Kasım 2002’de Hong Kong’da başlayan ve kısa sürede 37 ülkeye yayılan SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome*) salgını ile birlikte risk iletişimi kavramını ana gündem maddesi haline getirmiştir.¹¹¹ Örgüte göre risk iletişimi; uzmanlar ve yetkililer başta olmak üzere hayatlarını, sağlıklarını, ekonomik ve sosyal iyilik hallerini etkileyebilecek bir tehlikeye maruz kalan bireylere yönelik eş zamanlı bilgi ve fikir alışverişi olarak tanımlanmaktadır.¹¹² Risk iletişiminin amacı, salgın hastalıklar ve salgın hastalıkların etkilerinden dolayı risk altında kalan kişilerin, davranışlarına ilişkin doğru kararlar vermelerini, komplo teorileri ve söylentilerden uzak durmalarını sağlamak ve önleyici tedbirler almakla yükümlü otoritelere politika önerilerinde bulunmak şeklinde ifade edilmiştir.¹¹³ Bu nedenle siyasal kültür ve toplumsal değerler göz önüne alındığında risk iletişim stratejilerinin oldukça iyi planlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Planlı bir şekilde oluşturulan stratejiler, toplumda var olan bilgi arayışına cevap verecekleri gibi salgına ilişkin aşırı ve çözümü zorlaştıracak miktarda çok bilginin dolaşıma sokulması ile yanlış bilgilerin yayılması anlamına gelen infodemilerin yönetimini de kolaylaştırmaktadır.

İnfodemi adı verilen bilgi kirliliği sorunu ilk bölümde bahse konu olan bilgi düzensizliklerinin bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ Eskiden beri deprem, sel ve salgın hastalıklar gibi doğal afet hallerinde karşı karşıya kalınan kavram, günümüz Covid-19 salgını döneminde diğer alanları da doğrudan etkileyen merkezi bir konumda bulunması nedeniyle en tepe noktasına ulaşmış ve küresel düzeyde gündemimize girmiştir.

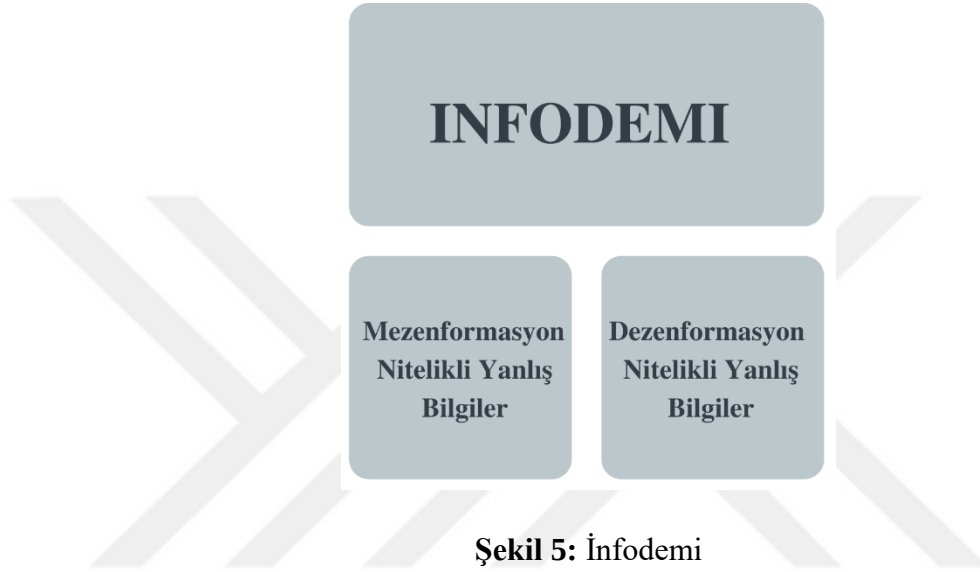
¹¹¹ WHO, "SARS Risk Assessment and Preparedness Framework", Epidemic Alert & Response Report, Ekim 2004 pp. 8-14.

¹¹² "Risk Communication: Questions and Answers", **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/emergencies/risk-communications>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2021.

¹¹³ "Emergencies: Risk Communication", **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/emergencies-risk-communication>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2021.

¹¹⁴ Nazifcan Önder, "İnfodemi: Yanlış Bilgi Salgını ile Nasıl Mücadele Edilir?", **Marketing Türkiye**, (Çevrimiçi) <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/infodemi-virus-mu-hizli-bilgi-mi-yanlis>, 3 Kasım 2021.

Bu nedenle milattan önce propaganda örnekleri ile başlayarak günümüzde bilgi düzensizlikleri adını verdiğimiz büyük kümenin bir elemanı olma noktasına ulaşan infodeminin, Covid-19 salgını ile birlikte yaşadığı dönüşüm göz önüne alındığında karşımıza dezenformatif ve mezenformatif karaktere sahip yanlış bilgileri kapsayıcı bir tür olarak çıktığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Şekil 5: İnfodemi

İnfodemi, her ne kadar köken olarak eskilere dayansa da terminolojik düzeyde ilk kez 2002 yılında Eysenbach’ın “İnfodemioloji: Yanlış Bilginin Epidemiyolojisi (*Infodemiology: The epidemiology of mis (information)*)”¹¹⁵ başlıklı çalışmasıyla literatüre girmiştir. Yazar, İnfodemioloji kavramını epidemiyolojinin tanımından hareketle sağlık alanına ilişkin kullanılan yanlış bilgiler ve bu minvalde yapılan çalışmalar olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda çalışmasında infodemioloji çalışmaları ile ilgili çabaların yoğunlaştırılarak yanlış bilgilere yönelik farkındalık düzeyinin artırılması gerektiğini savunan Eysenbach, bu çalışmaların sağlık profesyonelleri başta olmak üzere toplumun her kesimi için nitelikli ve doğru bilgiye erişim açısından rehberlik edeceğini belirtmiştir.¹¹⁶

Kavram, infodemi adlandırmasıyla ilk kez 2003 yılının Mayıs ayında *News Day* gazetesinde yayınladığı “SARS Aynı Zamanda Bir Bilgi Salgınına Tetikliyor (*SARS Also Spurs an 'Information Epidemic'*)” başlıklı yazısıyla Siyaset Bilimci David

¹¹⁵ Eysenbach, **Infodemiology: The Epidemiology of (Mis)Information**.

¹¹⁶ **Ibid.**, pp. 763-765.

Pothkopf tarafından kullanılmıştır. Yeni ve çok boyutlu bir yanlış bilgi salgını ile karşı karşıya kalındığını ifade eden Pothkopf, ilerleyen dönemlerde salgına ilişkin korku, spekülasyon ve söylentilerin bir çıktısı olarak gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde bir küresel bilgi kirliliği sorunu ile karşılaşılabilceğinin altını çizmektedir.¹¹⁷

Nitekim Afrika’da ortaya çıkan Ebola virüsü¹¹⁸ ve Brezilya’da ortaya çıkarak Latin ve Kuzey Amerika’ya yayılan Zika virüsü¹¹⁹ salgınlarına ilişkin yanlış bilgilerin yayılımında meydana gelen artış bu çıkarıma ilişkin tartışmaların yeniden gündeme gelmesine yol açmıştır. 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve çok kısa sürede tüm dünyayı saran Covid-19 salgını ise tahmin edilenin ötesinde virüs ile birlikte yeni bir yanlış bilgi salgının da tüm dünyanın gündemine girmesine yol açmıştır: Covid-19 infodemisi.

2.1.1. Covid-19 İnfodemisi: “Doğru Bilgiye, Doğru Zamanda ve Doğru Şekilde Ulaş”

İnsan bedeninde yaşayan virüs gibi bilgi de daima kendisine yaşayabileceği bir yer arar ve orayı kullanarak yayılır. Bilginin konağı olarak adlandırabileceğimiz zihnimiz normal şartlarda sürekli olarak dışarıdan gelen yazılı ve görsel bilgi bombardımanının altındadır. Tıpkı vücudumuzda olduğu gibi zihnimizde de bir bağışıklık mekanizması vardır ve bu sayede zihnimize sızan yanlış ve zararlı bilgiler doğruluk süzgecinden geçirilerek olumsuz bir etkiye yol açmadan yok edilir. Analitik zekâ¹²⁰ yoluyla desteklenerek şüphe ve rasyonellik temelinde varlığını sürdüren bu

¹¹⁷ David Pothkopf, “SARS Also Spurs an ‘Information Epidemic’”, **Newsday**, 13 Mayıs 2003, (Çevrimiçi) <https://www.newsday.com/sars-also-spurs-an-information-epidemic-1.269835>, 15 Kasım 2021.

¹¹⁸ Virüse ilişkin yanlış bilgilerin yayılım bağlamında yayınlanan ilk BM verileri için bkz.: "Socio-Economic Impact of Ebola Virus Disease in West African Countries: A call for National and Regional Containment, Recovery and Prevention", **UNDG Western and Central Africa**, Şubat 2015, (Çevrimiçi) <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ebola-west-africa.pdf>, 15 Kasım 2021.

¹¹⁹ Virüsün mezenformatif bağlamda yol açtığı yanlış bilgilere ilişkin bkz.: John M Carey and et. al., "The Effects of Corrective Information About Disease Epidemics and Outbreaks: Evidence from Zika and Yellow Fever in Brazil", **ScienceAdvances** Vol. 6, No: 5, 2020.

¹²⁰ 3446 kişiyle yapılan bir araştırmaya göre analitik düşünme yetisi, insanların yanlış veya bağlamından koparılmış haberleri ayırt etmesinde önemli bir role sahiptir. Bkz.: Ahu Ergen, “Bir Arkadaşımın Arkadaşı Gönderdi... Koronavirüs, Hem Pandemi Hem de İnfodemi”, **EKOIQ**, 07 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://ekoq.com/2020/04/07/bir-arkadasimin-arkadasi-gonderdi-koronavirus-hem-pandemi-hem-de-infodemi/>, 11 Kasım 2021.

mekanizma belirsizlik dönemlerinde çok fazla bilgiye maruz kalınması sonucu zayıflamakta ve işlevsiz hale gelebilmektedir.

Yanlış, yetersiz ve güvenilirliği düşük bilgilerin hakikat ile kanaat arasındaki ayrımı zorlaştırması sonucu ortaya çıkan bu durum, Covid-19 salgını sürecinde de tıpkı virüsü taşıyan hava gibi yanlış bilgiyi taşıyan iletişim ağları yoluyla insanların eşi benzeri görülmemiş bir yanlış bilgi salgınıyla baş başa kalmalarına yol açmıştır. Bu süreçte her ne kadar geleneksel medya araçlarının sosyal medya araçlarına oranla bilgiyi daha kontrollü bir şekilde ilettiği düşünülse de bireylerin çevrimiçi ağlar yoluyla bilgi üretim ve dağıtım süreçlerinin ana aktörlerinden biri haline gelmesi zaman zaman geleneksel medyanın da kontrolü kaybetmesine yol açmıştır. Örneğin, salgının başında sosyal medyada İtalya Başbakanının resmi açıklamasından saatler önce Lombardin şehrinin karantinaya alınacağı haberleri sosyal medyada dolaşıma sokulmuş ve bu haberlerin ardından insanların ülkenin güneyine gitmek için tren ve havayollarına akın etmesi sebebiyle hastalığın bulaşıcılığı ciddi oranda artmıştır.¹²¹

Salgının yayılımını arttırmasına paralel olarak dünya nüfusunun internete erişim oranı 2018 yılında %48'iken bu oran 2021 Mayıs ayında %59.5'e ulaşmıştır.¹²² İnternete erişimin artması ile birlikte çevrimiçi araçlarda dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin de yaygınlığı, frekansı ve kapsamı genişlemiştir. Bu durum daha önce yaşanan salgınlarda infodemiye mezenformatif karakteri bağlamında risk iletişim stratejilerinin bir gerekliliği olarak ele alan DSÖ'nün kavramı yeniden gündemine alarak kapsamlı bir çerçeve çizmesine yol açmıştır.

İlk kez 2 Şubat 2020 yılında yayınlanan 13 sayılı durum raporu ile gündeme gelen konuya ilişkin salgın ile birlikte infodemi ile mücadelenin de tüm ülkeler tarafından merkezi konumda yer alması gerekliliği vurgulanmıştır. Aynı raporda başta medikal alanda olmak üzere birçok farklı alanda doğru bilgilerin toplumlarla paylaşılması ve ilk adım olarak sosyal medya kanallarında Covid-19 ile ilgili halk

¹²¹ "Coronavirus: Italy Imposes Regional Lockdown as Europe Battles Surges", **BBC News**, 06 Kasım 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-europe-54839429>, 3 Kasım 2021.

¹²² Simon Kemo, "Digital 2021: The Latest Insights into the 'State of Digital'", We Are Social, 27 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/>, 16 Kasım 2021.

sağlığına zarar verecek birçok söylentinin tespiti için bilgilendirme grafikleri yayınlanması kararlaştırılmıştır.¹²³

‘Doğru bilgiye, doğru zamanda ve doğru şekilde ulaş!’ sloganıyla tüm dünyanın dikkatini infodemi ile mücadeleye yöneltmesi gerekliliğinin en net şekilde vurgulandığı Münih Güvenlik Konferansı’nda DSÖ Genel Direktörü Tedros’un “Yalnızca bir salgınla değil aynı zamanda bir infodemi ile savaş halindeyiz” sözleri örgütün infodemi ile mücadeleye verdiği önemin en net göstergesidir.¹²⁴ Aynı zamanda 15 Şubat tarihli konferansta kavramsal bir çerçeveye oturtulan infodemi kavramı “*İnsanların bir kriz karşısında güvenilir kaynaklar ve rehberlik aradığı bir dönemde kısmen yanlış ve kısmen doğru çok fazla bilgi ile karşı karşıya kalmaları nedeniyle bu arayışlarının zorlaşması durumu*” olarak tanımlanmıştır.¹²⁵

İnfodemi kavramının tanımı kadar önemli olan bir diğer nokta nasıl yayıldığını anlamak ve buna karşı bir mücadele seti oluşturabilmektedir. İnfodeminin yayılımı ve Covid-19 virüsünün bulaşması arasında benzerlik kuran DSÖ, bu benzetmeyi yaparken insana bulaştıran bir kaynak, bulaşa duyarlı olan aktörler (bireyler) ve bir kişiden diğerine bulaşımın gerçekleştiği ortam olmak üzere üç önemli aşama olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶

2.1.1.1.Yanlış Bilgilerin Yayılımında Çıkış Noktası: Kaynak

İlk etapta tıpkı virüsün bulaşmasında olduğu gibi yanlış bilgilerin de yayılmasında insanlara bulaştıran ve çıkış noktası olarak adlandırılabilir bir kaynak vardır. Farklı ekonomik, siyasi nedenler veya duygusal tatmin motivasyonlara sahip olan bu kaynaklar şu şekilde sınıflandırılmaktadır:¹²⁷

¹²³ “Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-13”, **WHO Situation Reports**, 2 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

¹²⁴ “Munich Security Conference” **WHO**, 15 Şubat 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>, 09 Kasım 2021.

¹²⁵ “Infodemic” **WHO**, 15 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1, 1 Kasım 2021.

¹²⁶ Vivian Lee, “Managing the COVID-19 Infodemic”, WHO Technical Consultation Report, Nisan 2020, p. 15.

¹²⁷ **Ibid.**, pp. 18-20.

- a. **Bireyler:** Hastalığın ilk ortaya çıktığı dönemde kendini ve yakın çevresini koruma içgüdüleriyle bireylerin sosyal medyada dolaşıma sokulan birçok yanlış bilgiyi yayması sonucu infodemi ciddi oranda yayılmıştır. Örneğin, derin bir nefes alma ve rahatsızlık duymadan 10 saniyeden fazla nefesini tutmanın enfeksiyonsuz olduğunun bir göstergesi olduğu iddiasının birçok kişi tarafından dile getirilmesi bu duruma örnektir.¹²⁸
- b. **Siyasetçiler:** Özellikle popülist siyasetçiler Covid-19 salgını sürecinde yanlış bilgileri yaymaktan çekinmemişlerdir. Örneğin, dönemin ABD Başkanı Donald Trump 21 Mart'ta sosyal medyada yaptığı açıklamada *HYDROXYCHKIRIQYINE* isimli ilacın virüse iyi geldiğini ve herkesin kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun sonucunda 767 bin kişi konu hakkında konuşmuş ve 363 bin kişi de bu paylaşımı beğenmiştir.¹²⁹
- c. **Yabancı Hükümetler:** Bu durum sonraki bölümde detaylı bir şekilde değinileceği üzere salgının başından itibaren özellikle Rusya'nın trol çiftlikleri aracılığıyla yaydığı yanlış bilgiler özelinde ön plana çıkmaktadır. Transatlantik hattının salgını yönetmekte başarısız olduğu, üretilen aşılardan virüse karşı korumada yetersiz kaldığı ve virüsün Amerika tarafından üretilerek Çin üzerinden yaygınlaştırıldığı gibi yanlış bilgiler Çin tarafından da sıkça kullanılarak uluslararası kamuoyu ile paylaşılmıştır.¹³⁰
- d. **İrkçılar:** İrkçılar, Covid-19 virüsüne ilişkin yanlış bilgileri damgalama (*stigmatizasyon*)¹³¹ yoluyla yaymaktadırlar. Örneğin, hastalığın ilk ortaya çıktığı süreçte virüsün Çinliler tarafından bulaştığı savından hareketle tüm çekik gözlü insanlara karşı tepki gösterilmesi. Aynı şekilde salgının başında

¹²⁸ Devon Link, "Coronavirus fact Check: Is Your Holding Breath a Test for COVID-19?", **USA TODAY**, 22 Mart 2020, (Çevrimiçi) <https://www.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/03/22/coronavirus-fact-check-your-holding-breath-test-covid-19/2891572001/>, 22 Kasım 2021.

¹²⁹ Annie Karni and Katie Thomas, "Trump Says He's Taking Hydroxychloroquine, Prompting Warning From Health Experts", **The New York Times**, 18 Mayıs 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/05/18/us/politics/trump-hydroxychloroquine-covid-coronavirus.html>, 17 Kasım 2021.

¹³⁰ Michael R. Gordon and Dustin Volz, "Russian Disinformation Campaign Aims to Undermine Confidence in Pfizer, Other Covid-19 Vaccines, U.S. Officials Say", **Wall Street Journal**, 07 Mart 2021, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/russian-disinformation-campaign-aims-to-undermine-confidence-in-pfizer-other-covid-19-vaccines-u-s-officials-say-11615129200>, 15 Kasım 2021.

¹³¹ Damgalama belli grupları hastalığın kaynağı olarak görülmesi biçimidir.

virüsün Türk ırkına bulaşmadığına dair söylentiler de oldukça popüler hale gelmiştir.¹³²

e. Aşırı Sağ Kanat Medya ve Komplo Teorisyenleri: Aşırı sağ kanat medya, özellikle komplo teorisyenlerinin yazı ve konuşmalarına yer vererek virüse ilişkin bilgilerin yayılımını kolaylaştırmıştır. Örneğin, virüsün, süper güç olma amacı güden Çin'in laboratuvarlarında üretildiği ve bu sayede tüm dünyaya yayıldığı söylentisi salgının ilk döneminde oldukça popüler olarak çok fazla kişi tarafından dolaşıma sokulmuştur.¹³³

f. Aşı Karşıtları: Bu durum özellikle aşıya çip takıldığı veya aşının kısırlık başta olmak üzere birçok sağlık problemine yol açacağı gibi yanlış haberler üzerinden aşı karşıtları adı verilen bir kitlenin oluşmasına yol açmıştır.¹³⁴

İnfodeminin yayılımı noktasında Covid-19'a ilişkin yanlış bilgilerin çıkış noktasının niyet temelli yaklaşım özelinde dezenformatif ve mezenformatif niteliğin her ikisini de taşıyabileceği bir kez daha görülmektedir.

2.1.1.2. Yanlış Bilgilerin Yayılım Aracı: Aktör

Bilgi düzensizliğinin yayılımında ikinci bir nokta olarak; kaynaklar aracılığıyla dolaşıma sokulan mezenformatif veya dezenformatif nitelikteki bilgilerin tıpkı virüsün yayılmasında olduğu gibi özellikle bulaşa duyarlı aktörler (bireyler) tarafından infodeminin yayılımına yol açtığını söylemek mümkündür.¹³⁵

İnfodeminin aktörler tarafından yayılımına ilişkin ayrım, erken dönemde Reuters Enstitüsü'nün Oxford Üniversitesi'nde yapmış olduğu bir çalışma göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya göre Covid-19 infodemisinin yayılımda mezenformatif nitelikte yanlış bilgiler bağlamında toplum içeriğinin %20'sinin ünlüler tarafından %80'inin ise sıradan insanlar tarafından üretildiği ifade edilmektedir.

¹³² "COVID-19 & Stigma: How to Prevent and Address Social Stigma in Your Community", **UNICEF Sudan**, (Çevrimiçi) <https://www.unicef.org/sudan/covid-19-stigma-how-prevent-and-address-social-stigma-your-community>, 08 Kasım 2021.

¹³³ Philip Ball and Amy Maxmen, "The Epic Battle Against Coronavirus Misinformation and Conspiracy Theories", **Nature**, V. 5, No: 78, 2020.

¹³⁴ Lorna Christie, "COVID-19 Vaccine Misinformation", **UK Parliament**, 26 Nisan 2021, (Çevrimiçi) <https://post.parliament.uk/covid-19-vaccine-misinformation/>, 22 Kasım 2021.

¹³⁵ Lee, "Managing the COVID-19 Infodemic" p. 22.

Ancak etkileşim ve yayılım bağlamında baktığımız zaman; %69'unun ünlüler ve onların yarattığı etkileşimden kaynaklandığı görülmektedir. Aktörler bazında oluşturulan tabloda görüleceği gibi bu duruma “Yukarıdan Aşağıya” ve “Aşağıdan Yukarıya” etkisi adı verilmektedir.¹³⁶

Şekil 6: Mezenformatif Nitelikteki Yanlış Bilgiler Bağlamında Yukarıdan Aşağıya Etkisi

- Yukarıdan Aşağıya Etkisi:** Bu kişiler, tıpkı Covid-19 virüsünü yayanlarda olduğu gibi infodeminin yayılımında da “süper yayıcılar (*İngilizcesini yaz*)” adını verdiğimiz ve ünlüler, üst düzey politikacılar gibi kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış bilgileri yayarak çok sayıda insanı etkileyen ve yayılımda oldukça güçlü bir etkiye sahip olan kişilerdir.
- Aşağıdan Yukarıya Etkisi:** Bu grubu ise özellikle dijital medyadaki sosyal ağlar aracılığıyla Covid-19’a ilişkin yanlış bilgilerin %80’ine yakını oluşturduğu veya yaydığı düşünülen halkın üyeleri oluşturmaktadır.

2.1.1.3. Yanlış Bilgilerin Yayılım Yeri: Ortam

Covid-19 infodemisinin yayılımı bağlamında son önemli nokta olan ortam ise virüsün yayılım alanlarında olduğu gibi farklılık göstermektedir. Ağırlıklı olarak

¹³⁶ J. Scott Brennen and et al., “Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation”, **Reuters Institute for the Study of Journalism**, 7 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>, 19 Kasım 2021.

çevrimiçi platformlarda yayılan infodemilerde hangi ortamların bunu kolaylaştırdığı noktasında karşımıza temelde iki çeşit ortam çıkmaktadır.¹³⁷

- a. İlk olarak görüntü ve bilginin basitçe ve çok fazla tekrarlandığı ortamlarda bireyler yanlış bilgilere daha kolay inanabilmektedir.
- b. İkinci olarak ise sosyal medya şirketleri tasarım gereği sizi sitede daha uzun süre tutmak üzerine inşa edilmiştir. Bu durumda doğru içerik yerine katılımı arttıran yanlış içerikler ortaya koyulmakta ve bu içerikler infodeminin yayılmasını teşvik etmektedir.

Her üç aşamada da görüldüğü gibi Covid-19 salgını ve infodeminin yayılımı arasında ciddi bir benzerlik olduğunu söylemek mümkündür. Covid-19 salgınında ilk etapta virüsteki temas başına bulaşma olasılığı durumu, infodemideki sağlık veya medya okuryazarlığı seviyesi veya dezavantajlı gruplar arasında daha fazla yayılma gibi etmenler ile bağdaştırılabilir. İkinci olarak; virüsteki birim zamanda temas edilen kişi sayısı yayılımı artırırken, infodemide de çevrimiçi araçlar vasıtasıyla yanlış bilgiler hızla yayılabilmektedir. Son olarak ise bulaşıcılığın süresi Covid-19 salgınında oldukça önemliyken, yanlış bilginin akla yatkınlığı veya sağlık otoritelerinin bilimsel kanıtlara verdiği yanıtların hızı ve etkinliği infodeminin yayılımını etkilemektedir.

Covid-19 infodemisinin yayılımı kadar önemli olan bir diğer konu ise mücadele ve yönetimine ilişkin ne tür önlemlerin alındığıdır. Bu noktada DSÖ tarafından salgının ortaya çıkmasıyla birlikte yayınlanan Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı Geçici Kılavuzları infodeminin yönetimi noktasında önemli bir yere sahiptir.

2.1.2. Risk İletişimi ve Topluluk Katılım Stratejileri Bağlamında Covid-19 İnfodemisi

DSÖ'nün içerisinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan SARS, Ebola ve Zika virüsü salgınlarından aldığı en önemli derslerden biri acil müdahale politikalarının salgınlar ile mücadelede başarı sağlamasında kilit bir öneme sahip olmasıdır. Bu dönemlerde uygulanan acil müdahale politikalarında ana unsur olarak öne çıkan risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri, etkin iletişim ve bilgi akışı becerilerinin

¹³⁷ Lee, “Managing the COVID-19 Infodemic” p. 25.

gelişmesine yardımcı olarak salgına karşı mücadelede kolektif bir bilincin oluşmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.¹³⁸

Öyle ki salgın dönemlerinin beraberinde getirdiği belirsizlik ortamı, birçok ülkede risk ve toplumsal endişelerin giderilerek hem ekonomik hem de politik meşruiyette güven ve itibarın korunmasını zorunlu kılmıştır. DSÖ tarafından bu dönemlerde ortaya atılan risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri, ülkelerin salgın ile mücadelelerinde hazırlık ve müdahale faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası haline getirilmesi konusunda siyasi otoritelere çağrı niteliği görmektedir.¹³⁹

2020 yılının küresel bir tehdit olarak beraberinde getirdiği Covid-19 salgınının bahse konu olan salgınların hiçbirisi ile karşılaştırılamayacak düzeyde yüksek bir hasara yol açması, DSÖ tarafından risk iletişimi ve topluluk katılım stratejilerinin bir an önce hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. İlgili dönemde hazırlanan stratejilerin diğerlerinden en belirgin farklarından biri infodeminin yönetimi konusunun ana gündem maddesi olarak yer verilmesidir.¹⁴⁰

Bu bağlamda ilk etapta hazırlanan “Koronavirüse karşı müdahale hazırlığı bağlamında risk iletişimi ve topluluk katılımı geçici kılavuzları”nda infodemi ile mücadele 4 önemli gerekçe ile şu şekilde sıralanmıştır:¹⁴¹

1. Risk iletişimi ve topluluk katılımına göre herhangi bir salgına yönelik izlenmesi gereken en etkili politikalardan biri, olumsuz sonuçlarını ve can kaybını en aza indirmeyi hedefleyerek bilinen ve bilinmeyenlere ilişkin toplum ile erken iletişim sağlamak.

¹³⁸ “Risk Communication and Community Engagement for Zika Virus Prevention and Control: A Guidance and Resource Package for Country Offices for Coordination, Planning, Key Messages and Actions” IFRC, WHO & UNICEF Report, Mart 2016 p. 3.

¹³⁹ Renata Schiavo, “What is True Community Engagement and Why It Matters (Now More Than Ever)”, **Journal of Communication in Healthcare** V. 14, No: 2, 2021, pp. 91-92.

¹⁴⁰ “Risk Communication and Community Engagement (RCCE) Action Plan Guidance COVID-19 Preparedness and Response”, **WHO official website**, 16 Mart 2020, (Çevrimiçi) [https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-\(rcce\)-action-plan-guidance](https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-(rcce)-action-plan-guidance), 26 Kasım 2021.

¹⁴¹ WHO, “Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)”, **Interim Guidance**, 10 Ocak 2020, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332301/WHO-2019-nCoV-RCCE-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021.

2. Risk altındaki toplumlar ile sağlanan bu erken iletişim yoluyla salgına ilişkin oluşabilecek kafa karışıklıklarını gidermek ve söylentilerden kaçınmak konusunda kamuoyunu uyarmak.
3. Salgına ilişkin risk ve tehditler bağlamında halkı bilgilendirmek ve yanlış bilgilendirmelerin önüne geçecek politikalar oluşturmak.
4. Son olarak ise tüm bunların yol açtığı bilgi kirliliği sorunu olarak adlandırılan infodemi ile mücadele ederek salgınla mücadelede güvenilir bilgilerin yaygınlığını arttırmak. Bu sayede salgına yönelik müdahaleyi baltalayan ve hastalığın daha fazla yayılmasına sebep olabilecek söylentilerin ve yanlış anlaşılmanın kontrol edilerek en aza indirgenmesini sağlamak.

Salgının tüm dünyada hızlıca yayılmaya başlaması, DSÖ'nün, ülkelere yönelik hazırlık tedbirlerinin alınması, kişiler ve kaynaklar dahil olmak üzere genel ve yerel haberleşme ağı kapasitelerinin belirlenmesi, kurumsal ortaklıklar kurulması yönünde bazı ana hedefler belirlemesine yol açmıştır. Bu bağlamda henüz vaka görülmeyen, bir veya daha fazla vakanın görüldüğü ve yayılımın devam ettiği ülkeler olmak üzere üç grupta sınıflandırılan ülkelere yönelik tavsiye edilmesi amaçlanan politika adımları 6 kategoride sınıflandırılmıştır: risk iletişim sistemleri, iç koordinasyon ve ortakların koordinasyonu, kamu iletişimi, topluluk katılımı, yanlış bilgilerin kontrolü ve kapasite geliştirme.¹⁴²

Yanlış bilgilerin kontrolü başlığı başta olmak üzere infodemi ile mücadele bağlamında önerilerde bulunulan kategoriler altında belirlenen stratejiler özelinde, her üç kategorinin detaylarına değinilerek oluşturulan risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerini daha detaylı bir şekilde anlamak yerinde bir yaklaşım olacaktır.

2.1.2.1. Henüz Koronavirüs Vakası Görülmemiş Ükelere Yönelik Stratejiler

Risk iletişimi ve topluluk katılımı geçici kılavuzlarında yanlış bilgilerin kontrolü, toplumsal algılara ve belirsizliklere değinme başlığı ile birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda henüz vaka görülmeyen ülkelere infodemi yönetimi noktasında politika

¹⁴² *Ibid.*, p.3.

yapım sürecine dâhil edilerek benimsenmesi istenen stratejiler üç başlıkta sıralanmıştır.¹⁴³ Bunlardan ilki siyasi karar alıcıların, halkın sağlığını korumak için uygulanabilecek öneriler sunup, salgından psikolojik anlamda etkilenmiş olan nüfusun endişe ve sorunlarını irdeleyerek iletişim kurmasıdır. Buna ek olarak, henüz virüse ilişkin mezenformatif ve dezenformatif karaktere sahip yanlış bilgiler yaygın bir şekilde dolaşıma sokulmadan haberleşme ağının güçlendirilerek doğru bilgilerin topluluklar ile paylaşılmasıdır.¹⁴⁴

Bir diğeri ise, toplumsal algılara kulak vererek salgına ilişkin yayılan söylenti ve yanlış bilgilerden haberdar olabilmek amacıyla bir sistem kurulmasıdır. Buna ilişkin bir yandan sosyal medya kanallarının sosyal dinleme aracılığıyla takip edilerek haber kuruluşları ile işbirliği yapılması önerilirken, diğer yandan sağlık çalışanları ve oluşturulacak yardım hatları ile geri bildirimlerin toplanması önerilmiştir.¹⁴⁵ Kılavuzda infodemi ile mücadele bağlamında virüsün henüz görülmediği ülkelerde izlenmesi önerilen bu stratejiler DSÖ'nün konuya verdiği önemin en net göstergelerinden biridir.

Son olarak, infodemi ile mücadele bağlamında sunulan bir diğer öneri ise toplumda salgına ilişkin yöneltilen her soruya sistematik bir şekilde yanıt verilmesi gerekliliği ve uygulanan her adımda diyalog kurma zorunluluğunun belirtilmesidir.¹⁴⁶ Nitekim iç koordinasyon ve ortakların koordinasyonu başlığı altında yalnızca bireyler bazında değil ülkeler arasında kamu kurumlarının da birbirleri ile ortaklık kurarak diyaloglarını güçlendirmesi üzerinde durulmuştur.¹⁴⁷

¹⁴³ WHO, "Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)" **Interim Guidance**, 26 Ocak 2020, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330678/9789240000773-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021.

¹⁴⁴ **Ibid.**, p. 2.

¹⁴⁵ **Ibid.**, p. 6.

¹⁴⁶ WHO, "Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)" **Interim Guidance**, (Çevrimiçi) 19 Mart 2020, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330678/9789240000773-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021

¹⁴⁷ **Ibid.**, p.8.

2.1.2.2. Bir veya Daha Fazla Vaka Görülmüş Ülkelere Yönelik Stratejiler

DSÖ risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri bağlamında vakaların görülmeye başlandığı ülkelerde öncelikli hedefin, yanlış anlaşılmalara, bilgilendirmeleri, söylentileri ve sık sorulan soruları ele alarak karşılıklı iletişim ve sürdürülebilir katılım yoluyla toplumda güven oluşturulması olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁸ Bu bağlamda DSÖ'nün virüsün henüz yeni görüldüğü ülkelerde salgının yayılmasında oldukça etkili olan mezenformatif nitelikte yanlış bilgilere yönelik önlemlere öncelik verdiği görülmektedir.

Bununla birlikte diğer ulusal ve uluslararası sağlık otoriteleri başta olmak üzere birçok alanda işbirliğinin eylemsel boyutta hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Risk iletişim sistemleri başlığı altında daha önce politika yapım sürecine dahil edilerek benimsenmesi istenen risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin müdahaleye uyarlanarak etkinleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴⁹

Kılavuzlarda vakaların yeni görülmeye başlandığı ülkelerde kamu iletişimi başlığı altında ünlülerin, kanaat önderlerinin ve konunun uzmanı olmayan kişilerin infodeminin yayılımındaki etkisi üzerinden durularak daha önce bahsettiğimiz yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya etkisi sorunlarına ilişkin strateji önerilerinde bulunulmuştur. İlk etapta geleneksel medya araçlarında her kesimden konuşmacının bulunduğu isim listelerinin gözden geçirilerek infodeminin önlenmesi amacıyla gerekirse konuşmacılara eğitim verilmesi önerisinde bulunulmuştur. Ardından toplumda güvenilen kişiler aracılığıyla virüsle ilgili doğru bilgilerin verildiği paylaşımların yapılmasının etkili olacağı belirtilmiştir.¹⁵⁰

Son olarak infodemi yönetiminin ana eksenini oluşturan toplumsal algılara ve belirsizliklere değinme ve yanlış bilgilerin kontrolü noktasında ise daha önce oluşturulması önerilen yanlış ve bağlamından koparılmış bilgileri izleme ve denetleme

¹⁴⁸ WHO, "Global Risk Communication and Community Engagement Strategy COVID-19 Interim Guidance (December 2020 - May 2021)", Interim Guidance General Report, 2020, p. 6.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 11.

¹⁵⁰ *Ibid.*, pp. 16-17.

mekanizmalarını devreye sokarak hangi sorunların ne tür söylentilerin ortaya çıkmasına yol açtığı belirlenmesi amaçlanmıştır.¹⁵¹

2.1.2.3. Yayılımın Devam Ettiği Ülkelere Yönelik Stratejiler

Salgının yayılımının devam ettiği ülkelerde daha önce müdahaleye uyarlanarak etkinleştirilen risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin bireylerin algılarına ve sorunlarına bağlı kalınarak gözden geçirilmesi ve mücadelenin direncinin artırılması hedeflenmiştir. İlgili ülkelerde infodemi ile mücadele bağlamında bu kategoride ifade edilen stratejiler üç aşamada sınıflandırılarak diğer 5 eylem planı ile güçlü bir paralellik içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.¹⁵²

İlk etapta vakanın yeni görülmeye başlandığı ülkelerde uygulanması önerilen yanlış veya bağlamından koparılmış bilgileri izleme ve yanıtlama mekanizmalarına ilişkin geri bildirim alınması ve sağlık çalışanları başta olmak üzere saptanan eksikliklerin halk ile beraber giderilmeye çalışılarak daha kapsamlı politikalarla yeni mekanizmaların devreye sokulması önerisinde bulunulmuştur. Burada bahsedilen esas olarak risk iletişim sistemleri eylem planı altında sağlık kurumları özelinde halkın yoğun olarak bulunduğu bölgelerde sağlık eğitimcileri ve sosyal bilimcilerin bulundurulmasıdır.¹⁵³ Bu sayede halka salgının seyrine ilişkin doğru ve güvenilir bilgiler verilmesi amaçlanmıştır.

Halkın bilgi düzeyinin infodeminin hızlı yayılmasına ilişkin önemli bir etkisi vardır. Örneğin, yaşlılar veya dezavantajlı gruplar olarak adlandırabileceğimiz göçmenler ve eğitim düzeyi düşük olan kişiler salgın sürecinde yayılan yanlış bilgilere daha fazla inanma eğilimindedirler. Bu bağlamda kılavuzda toplum katılımı başlığı altında yanlış bilgiler ile mücadele bağlamında hedef kitlelerin saptanması ve bilgi düzeyleri ve davranışları hakkında bilgi toplanması bir gereklilik olarak görülmüştür. Erdoğan tarafından 5 milyondan fazla *tweet*'in incelendiği ve 27 ilden 1600'den fazla

¹⁵¹ *Ibid.* p. 21.

¹⁵² WHO, "Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)" **Interim Guidance**, 31 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/handle/10665/339451>, 26 Kasım 2021.

¹⁵³ WHO, "Global Risk Communication and Community Engagement Strategy COVID-19 Interim Guidance (December 2020 - May 2021)" p. 29.

kişi ile derinlemesine mülakat yapılan araştırmada karşılaşılan en önemli bulgulardan birinin toplum içerisinde kırılğan grupların daha fazla yanlış bilgiye maruz kaldıkları ve onunla daha az mücadele edebildikleri çıktısı ilgili stratejinin uygulanmasının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁴

Son olarak infodemi ile mücadele bağlamında risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri geçici kılavuzlarında salgının yayıldığı ülkelerde alınması gereken bir diğer önlem, daha önce vaka görülmeeyen ülkelerde planlanması ifade edilen sosyal izleme programlarının devreye sokulmasıdır.¹⁵⁵ İlgili politika önerisi DSÖ'nün önemli bir gündem maddesini oluşturmuş ve bir sonraki bölümde de değinileceği gibi sosyal izleme üzerine uluslararası bir platform kurularak daha yaygın hale gelebilmesi için küresel bir konferans düzenlenmiştir.

Nihayetinde kılavuzda Covid-19 salgınının başından itibaren yayınlanmaya başlayan ve infodemi yönetimi bağlamında sadece yanlış bilgilerin kontrolü başlığında değil diğer 5 gündem maddesinde de ele alınan infodemi yönetim politikalarına ilişkin önerilere yer verilmiştir. Yayınlanan kılavuzlara paralel olarak risk iletişimi bağlamında politika önerilerinin hayata geçirilmesine önemli bir uygulama aracı olarak oluşturulan DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı (EPI-WIN) ve ağın bünyesinde atılan adımlar örgütün infodemi ile mücadeleye verdiği önemin anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir.

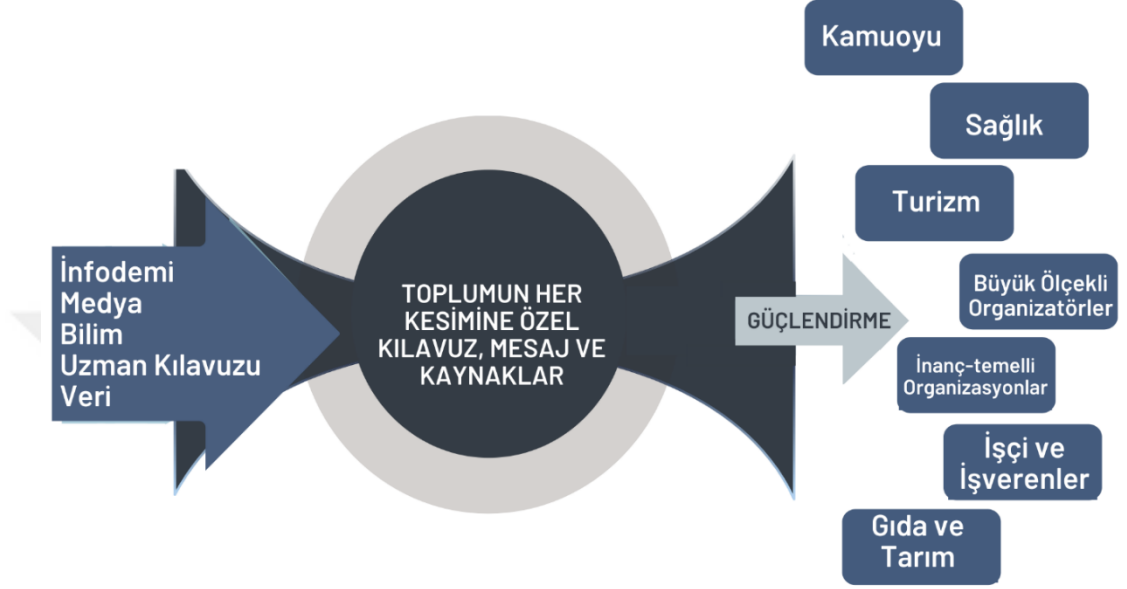
2.2. İnfodemi Yönetim Aracı Olarak Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı (EPI-WIN)

Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı (*Information Network for Epidemics, EPI-WIN*) Covid-19 salgınının “küresel halk sağlığı acil durumu” olarak ilan edilmesinin ardından DSÖ'nün acil müdahale programının ana unsuru olarak adlandırılan risk

¹⁵⁴ TUBITAK 1001 tarafından desteklenen bir araştırma projesi olarak “İnfodemi ile Etkin Mücadele için Bireylerin Yanlış Bilgi Karşısındaki Tutumlarının ve Bu Tutumlarının Belirleyicilerinin Araştırılması: Covid-19” başlıklı çalışmanın bulgularına ilişkin detaylar için bkz.: “Pandemide Yanlış Bilgi Salgınıyla Nasıl Mücadele Edilmeli?”, **Evrensel**, 29 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/422342/pandemide-yanlis-bilgi-salginiyla-nasil-mucadele-edilmeli> 23 Kasım 2021.

¹⁵⁵ WHO, “Global Risk Communication and Community Engagement Strategy COVID-19 Interim Guidance (December 2020 - May 2021)” p. 30.

iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin bir parçası olarak 31 Ocak 2020 tarihinde kurulmuştur.¹⁵⁶

Şekil 7: DSÖ Salgın Hastalıkla Bilgi Ağı Yönetim Şeması¹⁵⁷

Şekilde de görüldüğü üzere DSÖ salgın hastalıklar bilgi ağı özelde iki amaç çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Bunlardan ilki, Covid-19 salgını başta olmak üzere öncesinde başlayıp devam eden ve sonrasında yaşanacak salgınlara ilişkin çok taraflı çözüm önerileri sunarak halk nezdinde kılavuz rolü üstlenmektir. Bir diğeri ise ulusal ve uluslararası düzeyde birçok sektör ile işbirliği yaparak sosyal medya başta olmak üzere çevrimiçi platformlarda dolaşıma sokulan yanlış bilgilere karşı infodemi ile mücadele etmektir. Bu mücadeleyi gerek ülkeler aracılığıyla gerekse kendi araçları yoluyla elde ettiği veriler ışığında bilim insanları ve uzmanlar tarafından toplumun her kesimi için özel olarak hazırlanacak kılavuzlar yoluyla söylenti ve yanlış bilgilerin yerini doğru ve güvenilir bilgiler ile doldurarak sürdürmeyi amaçlamaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ “About EPI-WIN”, **WHO official website**, (Çevrimiçi), <https://www.who.int/teams/risk-communication/about-epi-win>, 20 Ekim 2021.

¹⁵⁷ Türkçeye çevrilmiş olan şemanın orijinal hali için bkz.: “WHO Weekly Epidemiological Record”, **WHO official website**, 17 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://extranet.who.int/iris/restricted/bitstream/handle/10665/331774/WER9516-eng-fre.pdf?ua=1>, 23 Kasım 2021.

¹⁵⁸ John Zarocostas, “How to Fight an Infodemic”, **The Lancet** V. 395, No: 10225, 2020, p. 676.

Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı, kuruluşunun hemen ardından 50’den fazla çok uluslu şirketi bir araya getirerek salgının yaratmış olduğu belirsizlik ortamında Covid-19 infodemisi ile mücadele konusunda söz konusu şirketlerin rolüne ilişkin bilgilendirmek yaparak soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır. Görüşme sonucunda risk iletişim stratejilerinin kapsamı küresel erişim temelinde sağlık, iş, inanç, seyahat, turizm, gıda ve tarım gibi alanlarda kurulan ortaklıklar ile birlikte önemli ölçüde genişletilmiştir.¹⁵⁹

Yanlış bilgi salgınının yalnızca bir iletişim sorunu olarak değil, insan ve toplum merkezli bir bakış açısıyla da ele alınması gerektiğini savunan DSÖ, günümüz dijital dünyasında mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin bireyleri ve toplumları her geçen dakika bilinmez ve bunaltıcı bir sürece sürüklediğini ifade etmektedir.¹⁶⁰ Bu duruma karşı Covid-19 infodemisinin yönetimi bağlamında Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı bünyesinde uluslararası kurumların ortaklığında belli başlı toplantı, konferans ve eğitimler düzenlenerek küresel karaktere bürünen infodemi sorununa çözüm aranmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Uluslararası İnfodemi Yönetim Toplantısı ve Konferansları

DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı, infodemi ile mücadele bağlamında düzenlediği toplantı ve konferanslar yoluyla virüs ile birlikte yaşanan yanlış bilgi salgınına da kontrol altına almayı amaçlamıştır. Gerek uluslararası gerekse ulusal aktörlerin ortaklığında ülkelerin sağlık otoriteleri başta olmak üzere birçok farklı sektörden uzman, akademisyen ve yetkililerin davet edildiği etkinlikler belli aralıklar ile dönemin kendine has dinamikleri içerisinde seçilen temalar bağlamında çevrimiçi olarak düzenlenmiştir.

¹⁵⁹ “Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-15”, **WHO Situation Reports** 4 Şubat 2020 (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

¹⁶⁰ Hakan Tüzün et. al., “COVID-19 Pandemisi ve Risk İletişimi”, **Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2020, pp.4-5.

Etkinliğin Adı	Tarihi	Ortak Kurum ve Kuruluşlar
Infodemi Yönetim Toplantısı	7-8 Nisan 2020	DSÖ, BM
Infodemiyoji Konferansı	29 Haziran - 21 Temmuz 2020	DSÖ, BM
3. Infodemi Yönetim Konferansı	20 Ekim – 11 Aralık 2020	DSÖ, BM
4. İnfodemi Yönetim Konferansı	4-12 Mayıs 2021	DSÖ, BM, First Draft
5. İnfodemi Yönetim Konferansı	2-11 Kasım 2021	DSÖ, BM, CDC, First Draft

Tablo 2: DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı tarafından düzenlenen etkinlikler

Birbirinin devamı niteliğinde olan toplantı ve konferanslar, halka açık giriş oturumları ve uzmanların kendi bulgularını sunarak fikir alışverişinde bulunduğu bilimsel oturumlar olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda sosyal medya ağlarında oluşturulan gruplar ve çevrimiçi forumlar üzerinden eş zamanlı olarak gerçekleşen tartışmalar ile etkileşimin en üst düzeyde tutulması amaçlanmıştır. EPI-WIN bünyesinde gerçekleşen bu toplantı ve konferansların detaylı bir şekilde irdelenmesi DSÖ’nün infodemi ile mücadele politikalarının anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır.

2.2.1.1.Uluslararası İnfodemi Yönetim Toplantısı

Salgının 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmesinin ardından DSÖ, infodemi ile mücadele için etkin ve uygulanabilir fikirler ortaya atmak amacıyla EPI-WIN bünyesinde 7-8 Nisan 2020 tarihlerinde “Covid-19 İnfodemisinin Yönetimi” başlıklı çevrimiçi bir danışma toplantısı gerçekleştirmiştir. Toplantının açılışında söz alan DSÖ Genel Direktörü Tedros, “İnfodemi ile mücadelede herkesin oynayacağı bir rol olduğunu ve toplantının infodeminin yönetimine ilişkin bir temel atılmasında dünyanın tüm bölgeleri için öncelikli bir durum haline gelmesini amaçladığını” ifade etmiştir.¹⁶¹

Toplantı ile eş zamanlı olarak *Slido*¹⁶² ismi verilen bir forum aracılığıyla önerilerde bulunabilen katılımcılar, anketlere katılıp yorumlar yaparak fikir

¹⁶¹ “Infodemic Management”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>, 20 Kasım 2021.

¹⁶² Forumla ilişkin detaylar için bkz.: www.sli.do.com.

alışverişinde bulunmuşlardır. İlk gün 1.375 ikinci gün ise 1.169 kişinin katıldığı toplantının yanı sıra 782 kişi foruma üye olmuş ve 594 kişi aktif olarak infodemi yönetimi alanında atılması gereken adımlara ilişkin fikir beyan etmiştir.¹⁶³

Tablo 3: DSÖ İnfodemi Yönetim Şeması¹⁶⁴

DSÖ'nün infodemi yönetim toplantısı ile ayrıntılı bir şekilde belirlemiş olduğu yol haritasına göre infodemi ile mücadele, koordinasyon ve yönetim temelinde dört farklı yaklaşıma dayanmaktadır.¹⁶⁵

- **Kanıtı Tanımlamak:** DSÖ'ye göre infodemi yönetimi operasyonel bir uygulamanın ötesinde bilime ve kanıta dayalı olarak yürütülmesi gereken bir mücadele alanıdır. Karmaşık ve kafa karıştırıcı bilgilerin aksine kanıta dayalı, basit ve güvenilir bilgilerin yaygınlaştırılması gerektiğini savunan DSÖ, hem mezenformatif hem de dezenformatif karaktere sahip yanlış bilgilerin belirlenerek doğruluğunun kanıtlanması noktasında uluslararası işbirliğinin gerekliliğine dikkat çekmektedir.
- **Bilgiyi Kullanılabilir Hale Getirmek:** DSÖ'ye göre infodemi ile mücadele bağlamında ulusal sağlık otoritelerinin birbirleri ile koordinasyon halinde

¹⁶³ "COVID-19 Situation Report-169", **WHO Situation Reports**, 07 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2, 25 Kasım 2021.

¹⁶⁴ Şema, toplantıda belirlenen yol haritası adımlarının daha iyi gözlemlenebilmesi amacıyla, alınan kararlardan hareketle hazırlanmıştır.

¹⁶⁵ "An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 Infodemic: Call for Action", **WHO official website**, 15 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/i/item/9789240010314>, 2 Kasım 2021.

olarak kararlı ve hızlı mesajları toplumun her kesiminin anlayacağı bir dilde aktarması gerekmektedir. Bu şekilde doğru ve güvenilir bilgilerin kullanılabilir hale getirilmesi ve otoritelerin söylemlerinin çarpıtılarak yanlış sunulmasını engellemek için mesajların herkes tarafından eyleme geçirilebilir bir niteliğe dönüştürülmesi gerekmektedir.

- **Pozitif Eylemi Yaygınlaştırmak ve Güçlendirmek:** Toplantıda alınan bir diğer karara göre bu güçlendirme güvenilir bilgiyi doğru zamanda doğru kişilere yayma yoluyla ilk olarak ülke düzeyinde gerçekleştirilmeli, daha sonra ise küresel ölçeğe taşınmalıdır. Ülkeler; metinler, görseller ve videolar başta olmak üzere medyayı etkin bir şekilde kullanıp optimize ederek toplumun tüm kademelerine ulaşabilir ve böylece infodeminin yayılımını engelleyebilirler.
- **Etkiyi Ölçmek:** DSÖ'ye göre infodeminin yönetimine ilişkin bu üç mücadele temelli yaklaşımın ardından politikaların ne derece etkili olduğunu ölçerek buna göre ortaya çıkan sonuçlar özelinde akademi, sivil toplum ve diğer paydaşlar ile bir araya gelinmeli ve böylece politikaların eksik yönleri tamamlanmalıdır.

Bu dört temel adımın tümünü kapsayan koordinasyon ve yönetim ise toplumun tümü tarafından gerçekleştirilecek kolektif bir mücadele ile mümkündür. Kamu ve özel sektördeki aktörlerin bir araya gelerek disiplinlerarası bir yaklaşım ve güçlü bir iletişim ile alınacak önlemleri uygulamaya sokması gerekmektedir. Aynı zamanda stratejilerin hayata geçirilmesi yalnızca mevzuat değişiklikleri ile değil toplumsal kabul ile desteklenmelidir.¹⁶⁶ Bu noktada Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı bünyesinde gerçekleşen toplantıda alınan kararların daha önce belirtilen risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri ile paralellik gösterdiği açıkça görülmektedir.

Toplantı sonunda belirlenen dört temel adım, küresel bir halk sağlığı sorunu haline gelen infodeminin yönetimine ilişkin ileri sürülen önerilerin ve politikaların uygulanma aşamasında yalnızca devletlerin değil ulusal ve uluslararası sağlık otoriteleri başta olmak üzere diğer aktörlerin de bilimsel bulgularını bir araya getirerek öneri ve politikaları gözden geçirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte

¹⁶⁶ Selva Dilan Gölbaşı and Selma Metintas, "COVID-19 Pandemisi ve İnfodemi", **ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi** V. 5, No: 1, 2020, p. 131.

daha önce 50 uluslararası şirket ile yapılan toplantıya referans verilerek Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında alınan kararların uygulanabilmesi için ortak bir çerçeve oluşturulmuş ve Efsane Avcıları (*MythBusters*)¹⁶⁷ başta olmak üzere DSÖ'nün diğer araçları da kullanılarak normatif bir işlev mekanizması rolü üstlenilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁸

Bu kararların uygulanabilirliğinin ölçülmesi ve gelecekteki mevcut durumun değerlendirilebilmesi için Haziran ve Temmuz ayında Uluslararası Infodemioloji Konferansı'nın toplanması kararlaştırılmıştır.

2.2.1.2.Uluslararası Infodemioloji Konferansı

DSÖ'ye göre salgın hastalıklarda bulunan patojenler gibi infodemi de insandan insana hızlı bir şekilde yayılmakta ve iyi yönetilemediği takdirde küresel boyutta birçok tehdidi beraberinde getirmektedir. Bu nedenle tüm dünyada Covid-19 infodemisini tetikleyecek düzeyde dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin tespit edilmesi, yanıt verilmesi ve önlenmesi için 29 Haziran-21 Temmuz 2020 tarihleri arasında Eysenbach tarafından infodemilerin yönetim bilimi olarak tanımlanan infodemioloji kavramından hareketle Uluslararası Infodemioloji Konferansı düzenlenmiştir.¹⁶⁹

Çevrimiçi olarak gerçekleşen ve BM ajansları başta olmak üzere birçok farklı alandan halk sağlığı yetkililerinden katılımcıların da katıldığı konferans dört temel hedef doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bunlar: i) infodemi ile mücadelenin disiplinlerarası doğasının anlaşılması, ii) tüm boyutları ile Covid-19 infodemisinin anlaşılabilir tehlikenin boyutunun ölçülmesi ve kontrol altına alınabilmesi için ilgili araçların belirlenmesi, iii) küresel düzeyde ilginin infodemiye yönelebilmesi için halk

¹⁶⁷ DSÖ tarafından özel olarak eğitilen ve Covid-19 salgını sürecinde sosyal medyada yayılan yanlış bilgilere karşı bilgilendirme grafikleri düzenleyen ekibe verilen isimdir. Bkz.: "COVID-19 Mythbusters", **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19/information/mythbusters>, 14 Kasım 2021.

¹⁶⁸ Gölbaşı and Metintaş, "COVID-19 Pandemisi ve Infodemi" p. 125.

¹⁶⁹ "Pre-Conference: 1st WHO Infodemiology Conference", **WHO official website**, 29 Haziran 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/29/default-calendar/pre-conference-1st-who-infodemiology-conference>.

sağlığı araştırma gündeminin oluşturulması, iv) infodemi ile ilgili araştırma ve uygulama topluluğunun oluşturulması.¹⁷⁰

Bu hedefler doğrultusunda toplamda 24 gün süren konferans üç aşamada gerçekleşmiştir.

- 1. Aşama – Konferans Öncesi Açılış Oturumu:** 29 Haziran 2020 tarihinde kayıt olan herkesin katılım sağlayabileceği ve halka açık bir şekilde gerçekleşen oturum, DSÖ Genel Direktörü Tedros'un açılış konuşması ile başlamıştır. Ardından bilgi düzensizliği çalışmalarında önde gelen yedi ismin ilham verici konuşması ile devam eden konferansın ilk günü Malta ve Taylan Sağlık Bakanlarının konuşmalarıyla sona ermiştir.¹⁷¹

Daha önce 7-8 Nisan 2020 tarihlerinde gerçekleştirilen infodemi yönetim toplantısında olduğu gibi katılımcılar Slido formu üzerinden konuşmacılara sorularını yöneltebilmişlerdir. 11 binin üzerinde rekor bir katılımcı oranı ile gerçekleşen ilk gün oturumunda Wardle tarafından yapılan *“Komplo Teorileri, Söylentiler ve Yalanlar: Infodeminin Neden Bu Kadar Tehlikeli Olduğuna Dair Gerçekler”*¹⁷² başlıklı konuşma en yüksek etkileşimi alan konuşma olmuştur.

- 2. Aşama – Bilimsel Konferans:** Halka kapalı bir şekilde belli sayıda akademisyen, uzman ve bilim insanının katkısı ile 30 Haziran-16 Temmuz 2020 tarihleri arasında bilimsel oturumlar halinde düzenlenen konferansın ikinci aşamasında araştırmacıların bulgularını paylaşması ve uygulamaya yönelik fikir alışverişinde bulunması amaçlanmıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ “1st WHO Infodemiology Conference How Infodemics Affect the World & How They Can Be Managed: Closed Session” **WHO official website**, 21 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/infodemiology-scientific-conference-booklet.pdf?sfvrsn=179de76a_4, 30 Kasım 2021.

¹⁷¹ “1st WHO Infodemiology Conference How Infodemics Affect the World & How They Can Be Managed: Pre-Conference” **WHO official website**, 30 Haziran 2020, (Çevrimiçi) https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/infodemiology-preconference-booklet.pdf?sfvrsn=200223d5_2, 30 Kasım 2021.

¹⁷² Konuşmanın tamamına ulaşmak için bkz.: https://www.youtube.com/watch?v=i_VMqmnRsNA

¹⁷³ “COVID-19 Situation Report-169”, **WHO Situation Reports**, 07 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2, 25 Kasım 2021.

Konferansın bu aşamasında 20 farklı disiplinden, 35 farklı ülkeden, 100'den fazla uzman 1,7,9 ve 14 Temmuz 2020 tarihlerinde bir araya gelmiştir. Dört farklı gruba ayrılan katılımcılar dijital ve fiziksel bilgi ortamının ölçümü, bilginin oluşumu ve dağıtımı, bireyler ve toplum üzerindeki etkisi ve infodemi yönetiminin kolaylaştırılabilmesi için alınabilecek önlemler olmak üzere 4 temel çalışma konusu üzerinde araştırma bulgularını sunarak tartışmışlardır. Dört gün süren oturumların ardından konferansın bu aşaması 16 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleşen geri bildirim oturumu ile sona ermiştir.¹⁷⁴

3. Aşama – Kapanış Oturumu: 21 Temmuz 2020 tarihinde açılış oturumunda olduğu gibi herkese açık bir şekilde gerçekleşen toplantının son oturumunda ise bilimsel konferans aşamasının çıktıları özet halinde halka sunulmuştur.¹⁷⁵

Aynı zamanda kapanış oturumunda yapılan anketler ile katılımcıların infodemi yönetim bilgisinin önemli ölçüde arttığı gözlenmiştir. Toplantı sonunda söz alan DSÖ Covid-19 Özel Temsilcisi David Nabarro, infodemi ile mücadelede empatinin önemini vurgulayarak tüm dünyanın virüs ile birlikte içinde bulunduğu yanlış bilgi salgınına ilişkin bireysel ve toplumsal bakış açısının geliştirilmesi gerektiğini, bu nedenle de konferans serilerinin daha profesyonel bir düzlemde devam edeceğini açıklamıştır.¹⁷⁶

2.2.1.3. Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansları

DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı önderliğinde 7-8 Nisan 2020 tarihinde gerçekleşen İnfodemi Yönetim Toplantısı ve 29 Haziran-21 Temmuz 2020 tarihleri arasında gerçekleşen Uluslararası İnfodemioloji Konferansı'nın ardından infodemi ile mücadele politikaları bağlamında bir zemin oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Ancak özellikle 2020 Eylül tarihinden itibaren aşı karşıtlığına ilişkin söylentilerin dolaşıma sokulması ve bu söylentilerin dünyanın birçok yerinde yankı

¹⁷⁴ “Post-conference Webinar: 1st WHO Infodemiology Conference”, **WHO official website**, 21 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/07/21/default-calendar/post-conference-webinar-1st-who-infodemiology-conference>, 27 Kasım 2021.

¹⁷⁵ “1st Infodemiology Conference”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-infodemiology-conference>, 27 Kasım 2021.

¹⁷⁶ DSÖ Covid-19 Özel Temsilcisi David Nabarro'nun konuşması için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=DD851DMDRG8>

uyandırması, konferansların devam ettirilmesi gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuş ve üç adet İnfodemi Yönetim Konferansı gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla ilk olarak aşı infodemisinin etkisinin azaltılması ve konuyla ilgili güvenilir bilgilerin halka sunulabilmesi amacıyla BM ile ortak bir şekilde Aralık 2020’de küresel bir çağrı yoluyla 3. Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansı’nın gerçekleştirileceğini duyuran DSÖ, tüm ülke vatandaşlarını bu eylem çağrısını¹⁷⁷ imzalamaya ve konferansa katılmaya davet etmiştir.¹⁷⁸

Bilgilendirme oturumları, çalıştaylar ve web seminerleri şeklinde 20 Ekim – 11 Aralık 2020 tarihleri arasında aşı karışıklığı üzerinden öne sürülen yanlış bilgilerin yayılımının durdurulması ve konuyla ilgili güvenilir bilgilerin halka sunulabilmesi amacıyla gerçekleştirilen konferansta, 6 temel kategoride¹⁷⁹ infodeminin yayılımını kolaylaştıran en önemli sorunların çözümünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Konferans daha önce gerçekleşen Uluslararası İnfodemioloji Konferansı’nda olduğu gibi 11 Aralık 2020 tarihinde herkese açık bir şekilde gerçekleştirilen son gün oturumuyla tamamlanmıştır.¹⁸⁰

Aşı karışıklığına ilişkin infodemi yönetim stratejilerinin belirlenmesinin ardından 2020 yılında gerçekleşen üç adet konferansta elde edilen ilerleme ve referanslara dayanarak 4. Uluslararası İnfodemi Yönetim Konferansı’nın başlığı “Halk Sağlığı İçin Sosyal Dinlemede¹⁸¹ Yaşanan Gelişmeler” olarak belirlenmiştir. Konferansta, farklı araştırma ve uygulama alanlarından uzmanlar bir araya getirilerek halk sağlığı üzerine dijital sosyal dinleme özelinde gerçekleştirilen yaklaşımların ve alınan derslerin paylaşılması amaçlanmıştır.¹⁸² Toplamların, yanlış bilgileri dolaşıma sokarken

¹⁷⁷ Çağrı formuna ulaşmak için bkz.: <https://www.surveymonkey.com/r/JGPMF3M>.

¹⁷⁸ “3rd Virtual Global WHO Infodemic Management Conference” **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/3rd-virtual-global-who-infodemic-management-conference>, 1 Aralık 2021.

¹⁷⁹ Bu kategoriler; bilim ve araştırma, ülkelerin sağlık yetkilileri, teknoloji ve çevrimiçi platformlar, sivil toplum, gazetecilik ve BM çok taraflılık ilkesidir. Detaylar için bkz.: **Ibid.**

¹⁸⁰ Son gün oturumunun tamamını izlemek için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=Mgl5FCdf91Q&t=5888s>

¹⁸¹ Sosyal medyadan veri alma anlamına gelen sosyal dinleme burada çevrimiçi araçlarda karşılaşılan mezenformatif ve dezenformatif bilgilere ilişkin analizler olarak ele alınmıştır.

¹⁸² 4th Virtual WHO Infodemic Management Conference: Advances in Social Listening for Public Health” **WHO official website**, 4 Mayıs 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/events/detail/2021/05/04/default-calendar/4th-virtual-who-infodemic-management-conference-advances-in-social-listening-for-public-health> , 1 Aralık 2021.

içerisinde bulundukları sorunların ve endişelerin sosyal dinleme yolu ile belirlenmesi ve dolayısıyla daha etkili halk sağlığı politikaları oluşturulması adına oldukça önemli bir role sahip olan sosyal dinleme, dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin tespitini sağlayarak infodemi ile mücadeleyi ciddi oranda kolaylaştırmaktadır.

4-12 Mayıs 2021 tarihleri arasında düzenlenen ve toplamda 70 kişinin katıldığı konferansta sunduğu “Bilgi Düzensizliği Türü Olarak Infodeminin Sosyal Dinleme Ağları Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmasıyla Rory şu ifadeleri kullanmıştır:

“Covid-19 infodeminin yayılmasında en önemli etki sosyal medyadaki kutuplaşma ortamıdır. Bu durum bilgi dar boğazlığını artırarak salgına ilişkin güvenilir ve doğru sağlık bilgilerine erişimin sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Daha fazla sosyal dinleme uygulamasının geliştirilmesi, platformlar arasında yayılan yanlış veya bağlamından koparılmış bilgi düzeylerinin tespit edilmesine yardımcı olabilir.”¹⁸³

Dördüncü konferansın en önemli çıktılarından biri DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı önderliğinde infodeminin yönetimi bağlamında geliştirilen sosyal dinleme aracıyla erken yapay zeka destekli yanıt (*Early AI-supported Response with Social Listening - EARS*)¹⁸⁴ platformunun kurulmasıdır. Başlangıçta –deneme aşamasında– 20 ülke önderliğinde başlatılan ve günümüzde 30 ülke ile devam ettirilen sosyal dinleme programı platformu EARS, bireylerin çevrimiçi platformlarda Covid-19 ile ilgili gerçekleştirdiği konuşmaların analizini yaparak, hangi konuların daha fazla konuşulduğunu ve yanlış bilgilerin en çok hangi alanlarda yayıldığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.¹⁸⁵ Aynı zamanda güvenilir bilgi boşluklarının nerelerde olduğunu daha iyi değerlendirerek Covid-19’a ilişkin infodemik bilgilerin en çok hangi alanlarda ne şekilde yayıldığının tespit edilmesinde ve önlemler alınmasında önemli bir işleve sahip olan programın analiz kapasitesi her geçen gün genişletilmektedir. İlk kurulduğu gün olan 15 Aralık 2020 tarihinden 15 Kasım 2021 tarihine kadar geçen sürece 51,3 milyon gönderiyi analiz eden platform, infodeminin hangi konularda ne düzeyde olduğuna ilişkin ülkelere önerilerde de bulunmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸³ Konuşmanın tamamı için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=P1bZYAWCDzw>.

¹⁸⁴ Platformu ziyaret etmek için bkz.: <https://www.who-ears.com/>

¹⁸⁵ J. Mantas et. al., (Eds.) “EARS – A WHO Platform for AI-Supported Real-Time Online Social Listening of COVID-19 Conversations” **Public Health and Informatics**, V. 281, No: 1, pp. 1010-1013.

¹⁸⁶ “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 08 Şubat 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---8-february-2021>, 29 Kasım 2021.

Daha önce infodeminin yönetimine ilişkin politika zemininin oluşturulması, aşı karşıtlığı ve sosyal dinleme üzerine gerçekleştirilen konferansların ardından 2-11 Kasım 2021 tarihinde “İnfodeminin Etkinliğini Ölçmek ve Azaltmak İçin Politikalar ve Bunlara Yönelik Göstergeler Geliştirmek” başlığı ile 5. Uluslararası Infodemi Yönetim Konferansı toplanmıştır. Bu bağlamda konferansın temelde iki amacı vardır. Bunlardan ilki infodemi ile mücadele için DSÖ halk sağlığı araştırma gündemini teşvik ederek yeni bir çalışma planı oluşturmak iken, bir diğeri infodemilerin ve ilgili müdahalelerin yükünü ölçmek için ölçüler ve göstergeleri hesaplamaktır.¹⁸⁷

Belirlenen amaçlar özelinde 4 oturum şeklinde çevrimiçi olarak düzenlenmesi planlanan konferans; DSÖ ve diğer uluslararası organizasyon personellerinden 30 katılımcı, ülkelerin sağlık yetkililerinden 20 katılımcı ve 10 sivil toplum gözlemcisi ile birlikte toplamda 60 kişilik bir kontenjan belirlenerek düzenlenmiştir. DSÖ ile birlikte ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (*US Centers for Disease Control and Prevention - CDC*) ve *First Draft* ortaklığında gerçekleşen konferansın başkanı olarak C. Wardle, oturumların içeriğini şu şekilde ifade etmektedir.¹⁸⁸

“Her ne kadar daha önce düzenlenen konferanslar ile infodeminin yönetimi konusunda ciddi bir yol kat edildiyse de yanlış bilgi salgının etkisini ölçmek için daha titiz ve çok yönlü yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Bu nedenle teknik bir yaklaşım ile düzenlenecek olan 5. Konferansın ilk oturumunda infodemileri yönetmek için ölçüm politikalarının mevcut durumuna, ikinci oturumda bilgi dayatmalarına, üçüncü oturumda bu dayatmaların etki ve sonuçlarına, son oturumda ise ileriye dönük iş planı oluşmasına odaklanılacaktır.”

Toplantının sonunda infodeminin yönetimine ilişkin bir kavram haritası oluşturularak öncelikli bir politika listesi hazırlanmış ve bunların gerçekleştirilebilmesi için işbirliklerinin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹

Nihayetinde ilk olarak 7-8 Nisan 2020 tarihinde düzenlenen İnfodemi Yönetim Toplantısında koordinasyon ve yönetim temelinde ele alınan dört yaklaşımdan

¹⁸⁷ “5th Virtual WHO Infodemic Management Conference: Developing Metrics and Indicators to Quantify the Burden of Infodemic and Effectiveness of Mitigation Interventions” **WHO official website**, 13 Eylül 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news/item/13-09-2021-5th-virtual-who-infodemic-management-conference>, 30 Kasım 2021.

¹⁸⁸ “5th WHO infodemic management conference Guideline” **WHO official website**, Kasım 2021, (Çevrimiçi) https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/im_5th_conference_booklet.pdf?sfvrsn=d91aeb77_5, 5 Aralık 2021.

¹⁸⁹ “Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report”, **WHO Situation Reports** 23 Kasım 2021 (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---23-november-2021>, 5 Aralık 2021.

hareketle düzenlenen konferanslar infodemi ile mücadelede oldukça önemli bir mesafe alınmasını sağlamıştır. Bir sonraki bölümde ilgili konferansların tamamlayıcı unsuru olarak infodemi yönetiminin operasyonel düzeyde de güçlendirilmesi için gerçekleşen Infodemi Yönetici Eğitimlerine yer verilecektir.

2.2.2.Uluslararası Infodemi Yönetici Eğitimleri

Infodemi yönetimi, salgın sürecinde mevcut bilgi boşluklarının olduğu yerlerde bunu doğru ve güvenilir bilgilerle doldurmakla olduğu kadar mezenformatif ve dezenformatif nitelikte dolaşıma sokulan yanlış bilgilerle mücadele etmekle de ilgilidir. Bu bağlamda risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin bir parçası olarak düzenlenen infodemi yönetici eğitimleri yanlış bilgi salgını ile mücadelede küresel bir yönetim aracı olarak ön plana çıkmaktadır.

Etkinliğin Adı	Tarihi	Ortak Kurum ve Kuruluşlar
1. Infodemi Yönetici Eğitimi	2-26 Kasım 2020	DSÖ, BM, First Draft, ABD ve Afrika Hastalık Kontrol Merkezleri
2. Infodemi Yönetici Eğitimi	29 Haziran - 21 Temmuz 2021	DSÖ, ABD ve AB Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri, UNICEF
3. Infodemi Yönetici Eğitimi	20 Ekim – 11 Aralık 2021	DSÖ ve Katılım Sağlamak İsteyen Tüm Ülkeler

Tablo 4: DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı tarafından düzenlenen eğitimler

DSÖ'nün infodemi yönetim politikalarının uygulanmasına destek olmak için gerekli becerilerin artırılmasına odaklanılan eğitimlerde katılımcıların belirtilen özelliklere erişebilecek duruma gelmesi beklenmektedir:

- Kriz ve infial anlarında oluşabilecek infodemilerin yayılma hızlarının ve etkilerinin izlenerek ölçülmesi.
- Infodeminin zararlı etkilerini koruyan ve azaltan müdahalelerin desteklenmesi.
- Hükümetlerin infodemi ile mücadele politikalarının değerlendirilerek bireylerin ve toplumların yanlış bilgilere karşı direncinin güçlendirilmesi.
- Infodemi yönetimi için araçların geliştirilmesi, uyarlanması ve uygulanmasının teşvik edilmesi.

Detaylarına aşağıda değinileceği üzere başarı ile tamamlanması için eğitimin %80'ine katılım başta olmak üzere farklı kriterlerin arandığı eğitimler DSÖ ile beraber BM, *First Draft*, ABD, Afrika ve Avrupa Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri gibi kurumların ortaklığında gerçekleştirilmiştir.

2.2.2.1. Birinci Uluslararası İnfodemi Yöneticisi Eğitimi

Covid-19 infodemisi küresel mücadelenin bir gereği olarak 2-26 Kasım 2020 tarihleri arasında DSÖ ve *First Draft* ortaklığında düzenlenen ve ABD ve Afrika Hastalık Kontrol Merkezleri ile koordineli olarak yürütülen eğitim iki temel amaç doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, bireylerin ve toplulukların infodemiye karşı direncini arttırmak iken, bir diğeri kendi koruyucu sağlık davranışlarını sergilemek için infodemi yönetimini teşvik etmektir.¹⁹⁰

Eğitimin sonunda bir infodemi yöneticisinden kazanması beklenen yetkinlikler şu şekilde sıralanmıştır:¹⁹¹

- Sağlıkla ilgili acil durumlar esnasında infodeminin etkisinin ölçülerek takip edilmesi.
- Günlük yaşamımızda infodeminin yaygınlığının ve etkisinin tespit edilmeye çalışılması.
- Toplum içerisinde infodemiye ve zararlı etkilerini azaltmayı amaçlayan girişimlerin desteklenmesi.
- Otoriteler tarafından izlenen infodemi ile mücadele politikalarının değerlendirilerek gerekli eleştirilerin yapılması.
- Eksikliklerin giderilmesi noktasında infodemi yönetimi için yeni araçların geliştirilmesinin ve uygulanmasının teşvik edilmesi.

Katılımcılar, eğitim için gönderdikleri özgeçmişleri ve organizasyon ekibi tarafından hazırlanan sorulara verdikleri cevaplara bağlı olarak seçilmişlerdir.

¹⁹⁰ “1st Infodemic Manager Training” WHO official website, Kasım 2020, (Çevrimiçi), <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-training-in-infodemic-management>, 7 Aralık 2021.

¹⁹¹ “First Draft and the World Health Organization Come Together to Tackle Health Disinformation” **First Draft**, 4 Kasım 2020, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org/articles/first-draft-and-the-world-health-organization-come-together-to-tackle-health-disinformation/>, 7 Aralık 2021.

Nihayetinde 740'tan fazla başvuru yapılan eğitime 275 kişi seçilmiştir. Eğitimi başarıyla tamamlayan katılımcıların Mart 2020 sonunda oluşturulan infodemi yönetim ekibinin bir parçası olması amaçlanmıştır. *First Draft* kurumundan Clair Wardle'in ana konuşmacı olduğu eğitim sekiz farklı oturum şeklinde planlanmıştır. Oturumlar daha önce DSÖ bünyesinde gerçekleştirilen toplantı ve konferanslarda olduğu gibi Slido formu üzerinden #unicorn etiketi ile yapılan yorumlar ve gerek Facebook¹⁹² gerekse WhatsApp yoluyla açılan gruplarda gerçekleşen tartışmalar ile desteklenmiştir.¹⁹³

Eğitimin başarı ile tamamlanabilmesi için ilk olarak katılımcılardan WeChat üzerinden gerçekleşecek olan tartışma ve simülasyonlara aktif olarak katılmaları şartı aranmıştır. Bununla birlikte toplamda dört hafta sürecek olan eğitimin ilk üç haftasının sonunda gerçekleşecek olan sınavların başarı ile tamamlanması ve dördüncü haftada eğitimin çıktılarına ilişkin 4 dakikalık bir video çekilmesi istenmiştir.¹⁹⁴

Eğitim sürecinde katılımcılar toplamda 34 saat süren kurslarda Covid-19'a ilişkin mezenformatif ve dezenformatif niteliğe sahip yanlış bilgi örneklerini inceleyerek doğrulama araçlarının kullanımına ilişkin etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra bazı ülkelerin sağlık bakanlıklarından temsilciler katılarak infodemi ile mücadelede karşılaştıkları zorlukları ve uyguladıkları politikaları anlatmışlardır. Nihayetinde ise eğitimi tamamlayarak DSÖ sertifikalı infodemi yöneticisi olan kursiyerler, farklı ülkelerde infodemi ile mücadele için görevlendirilmek üzere DSÖ kadrosuna eklenmişlerdir.¹⁹⁵

2.2.2.2. İkinci Uluslararası Infodemi Yöneticisi Eğitimi

1-30 Haziran 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak düzenlenen ikinci eğitim, DSÖ ve ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri birlikte Covid-19 infodemisine

¹⁹² Oluşturulan Facebook grubuna erişmek için bkz.: <https://www.facebook.com/groups/267462127963743>.

¹⁹³ "First WHO Infodemic Manager Training Guideline" **First Draft**, Kasım 2021, pp. 4-6, (Çevrimiçi) https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/im-training-booklet-3dec2020.pdf?sfvrsn=d4f5586a_6_5_Aralık_2021.

¹⁹⁴ **Ibid.**, p. 29.

¹⁹⁵ "Supporting the World Health Organization fight the Infodemic", **Drawing Change**, 6 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://drawingchange.com/project/world-health-organization-infodemic/>, 2 Aralık 2021.

ilişkin yayılan yanlış bilgileri ele alarak bunları azaltmayı ve gelecekte daha etkili bir müdahaleyi teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Teknik uzmanlık ve destek sağlayarak eğitime başkanlık edecek olan ABD Hastalık ve Kontrol Merkezlerinin yanı sıra Avrupa Hastalık ve Kontrol Merkezleri ve UNICEF de ilk kez eğitime ortaklık edecek kurumlar olarak dikkat çekmektedir.¹⁹⁶

Sağlık sektörü başta olmak üzere birçok sektör arasında infodemi yönetimi bağlamında deneyimli profesyonellere yönelik oluşturulan eğitimin amaçları aşağıda belirtildiği gibidir:¹⁹⁷

- Küresel ölçekte bir müfredat oluşturularak infodemi ile mücadele için sahada görevlendirilecek disiplinlerarası infodemi yöneticilerinin ikinci grubunun seçilmesi.
- Infodemi yönetimi çerçevesinde sağlık kurumları personellerinin becerilerinin geliştirilmesi.
- BM personellerine infodemi yönetimi hakkında bilgi edinme fırsatı sunulması.
- Gelecekte yapılması planlanan üçüncü infodemi yöneticisi eğitiminin temellerinin oluşturulması.

İngilizce ve Fransızca dillerinde yetkin infodemi yöneticilerinin oluşturulması amacıyla en az beş yıllık deneyime sahip ulusal sağlık otoritesi personelleri, BM görevlileri ve politika yapıcılara açık olan eğitimde 24 saat süren oturumlar boyunca salgın sürecindeki mezenformasyon ve dezenformasyon örnekleri incelenmiştir.¹⁹⁸

2.2.2.3. Üçüncü Uluslararası Infodemi Yöneticisi Eğitimi

22 Eylül 2021 tarihinde yayınlanan ilanda “İnfodemi ile mücadele konularında kapsamlı genişletme ve yeni stratejiler geliştirme” başlığıyla 16 Kasım-10 Aralık 2021

¹⁹⁶ “Weekly Operational Update on COVID-19”, **WHO Situation Reports**, 12 Nisan 2021, No: 50, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---12-april-2021>, 9 Kasım 2021.

¹⁹⁷ “Call For Applicants for 2nd WHO Training in Infodemic Management”, **WHO official website**, 17 Mart 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/articles-detail/call-for-applicants-for-2nd-who-training-in-infodemic-management>, 5 Kasım 2021.

¹⁹⁸ “Second WHO Infodemic Manager Training Guideline” **WHO official website**, Haziran 2021, (Çevrimiçi) https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/who_booklet_08.06.21.pdf?sfvrsn=b87686ab_4_9, 9 Aralık 2021.

tarihleri arasında gerçekleşecek olan eğitim, daha önce infodemi ile mücadele bağlamında alınan derslerden hareketle yeni bir yol haritası çizmek amacıyla planlanmıştır.¹⁹⁹

İnfodeminin yönetimine ilişkin günümüze kadar gerçekleşen konferans ve eğitimlerde elde edilen araçların eksik yönlerinin tespit edilerek nasıl kullanılacağına ilişkin ülkelere politika önerilerinde bulunulması amaçlanan eğitim, büyük oranda hükümetlerin bünyesindeki sağlık çalışanları ve politika yapıcılarının katılımı ile sınırlı tutulmuştur. 8 oturum halinde 48 saat sürecektir olan eğitimde katılımcıların *Slack* adı verilen uygulama üzerinden bir simülasyon şeklinde eğitime katılmaları istenmiştir. Aynı zamanda eğitimde 2022 Mart ayında birçok ülke ile birlikte aşılama özel olarak gerçekleştirilecek olan dördüncü eğitime zemin hazırlanması amaçlanmıştır.²⁰⁰

Sonuç olarak Covid-19 salgını başladığı günden itibaren infodemi yönetim stratejileri, temel anlamda risk iletişimi ve topluluk katılımı bağlamında konuyu bir halk sağlığı gündemi olarak ele alma, aşı karşıtlığı ve yapay zekâ destekli sosyal dinleme programları başta olmak üzere benzer konularda birçok girişimde bulunma ve bu girişimleri desteklemek için uygulanacak politikalar bağlamında konferans ve eğitimler düzenlenmesi şeklinde belirlenmiştir. Düzenlenen eğitim ve konferanslar, içerisinde kendi retoriğini barındırarak infodemi yönetimi bağlamında teori ve pratiği bir araya getirme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm bu politikalar DSÖ'nün Covid-19 salgını sürecinde gerek virüs gerekse virüse bağlı olarak ortaya atılan kirli bilgilerle mücadelede ulus-üstü bir yapıya büründüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu yapı tarafından infodemi ile mücadele özelinde izlenen politika adımları yalnızca ülkeler veya onların ulusal sağlık otoriteleri değil birçok şirket ve kurum ile ortak çalışmalar sonucunda yürütülmüştür. Ancak küresel infodemi salgınının yönetiminde sürecin başından itibaren ortak politikalar izleyen temel aktörler belli başlı uluslararası

¹⁹⁹ “Weekly Operational Update on COVID-19”, **WHO Situation Reports**, 22 Haziran 2021, No: 60, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---22-june-2021>, 12 Kasım 2021.

²⁰⁰ “3rd Virtual Global WHO Infodemic Management Conference”, **WHO official website**, 3 Ekim 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/3rd-virtual-global-who-infodemic-management-conference>, 14 Kasım 2021.

örgütlerdir. Bu nedenle ilgili yapıların bilgi düzensizliği bağlamında izlediği politikaları ele almak çalışmamızın bütünlüğü açısından oldukça önemlidir.

2.3. Covid-19 İnfodemisinin Uluslararası Örgütler Bağlamında İncelenmesi

İçerisinde bulunduğumuz mevcut bilgi ekosistemi, bilginin üretiminde ve dağıtımında meydana gelen değişikliklere paralel olarak bir belirsizlik ortamını beraberinde getirmektedir. Covid-19 infodemisi ile birlikte küresel bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkan bilgi kirliliği sorununu da bu belirsizlik ortamının doğal bir sonucu olarak görmek mümkündür. Bu durum devletlerin güven ve korku ikilemi arasında dezenformasyon temelli önlem paketleri açıkladığı Covid-19 salgını döneminde bilgi kirliliği sorununa aşı karşıtlığı gibi metaforların eşlik etmesi ile birlikte artarak devam etmiş ve belirsizlik ortamının derinleşmesine sebep olmuştur. Bahse konu olan bu belirsizlik ortamında yanlış bilgi ve haberler ile mücadele başlığı altında ortaya çıkan otoriterleşme eğilimleri, insan hakları ve demokrasi gibi temel değerlerin de her geçen gün daha fazla zedelenmesine yol açmaktadır.

Ortaya çıkan küresel bilgi salgını ile mücadelede devletlerin çok taraflı bir yaklaşım benimsemekte yetersiz kalması uluslararası örgütlerin ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. DSÖ başta olmak üzere, ilk etapta salgının ortaya çıkarmış olduğu belirsizlik ortamından beslenen mezenformatif karakterdeki yanlış bilgiler ile mücadele temelinde infodemi yönetim politikalarını ön plana çıkaran uluslararası örgütler, sonraki süreçte çok taraflılığı merkeze alan bir yaklaşım ile dezenformasyon temelli yanlış bilgiler ile mücadelede de önemli bir merkez üssü haline gelmiştir. Her ne kadar yanlış bilgi salgını ile mücadele bağlamında karşımıza birçok uluslararası örgüt çıksa da gerek DSÖ ile benimsediği ortak yaklaşım gerekse kendine özgü politikaları bağlamında üç ana yapı ön plana çıkmaktadır; AB, BM ve AfB.

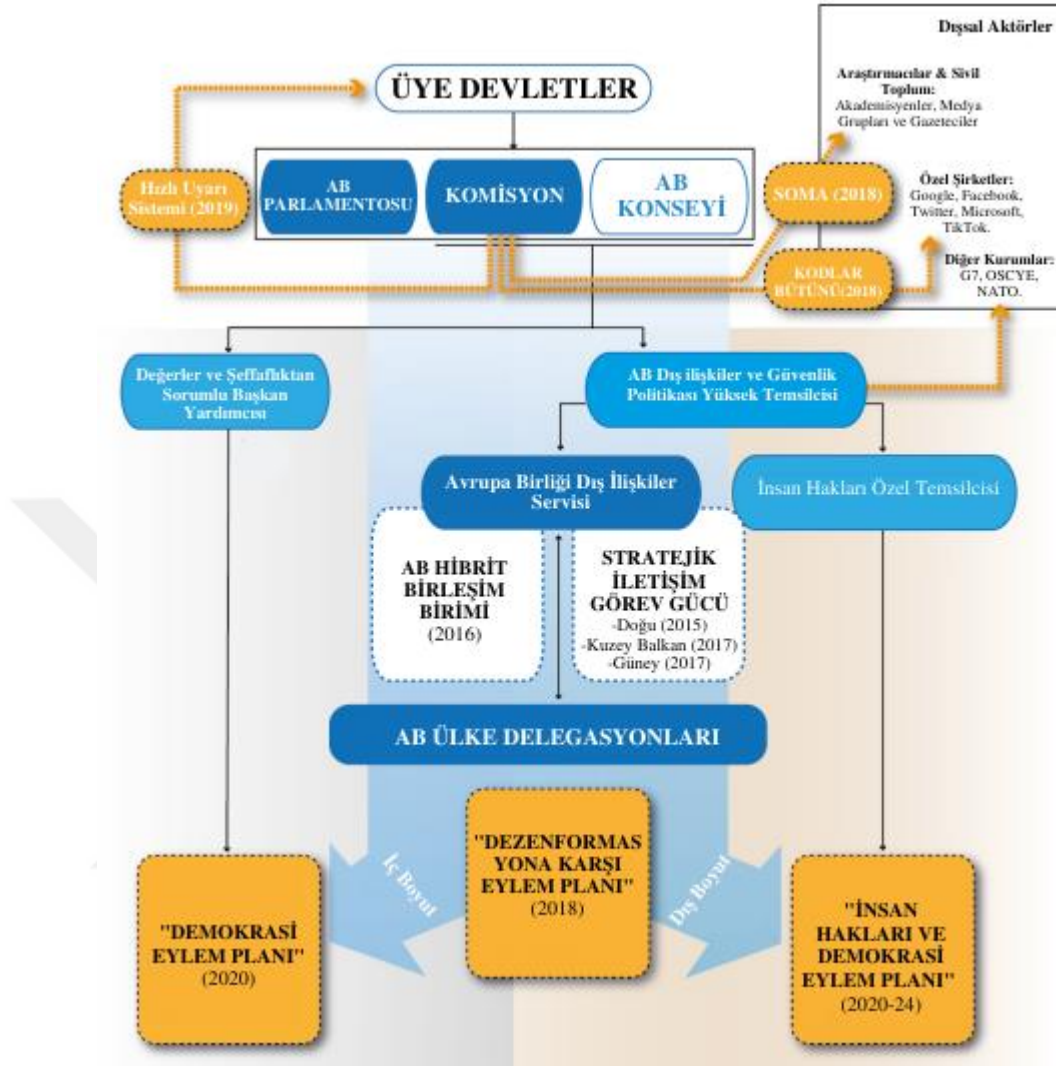
Bir bilgi düzensizliği türü olarak Covid-19 infodemisi ile mücadelede uluslararası örgütlerin rolünü anlamak, ilgili yapıların dününü ve bugününü karşılaştırmalı bir yaklaşım ile ele almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda 2015 yılından itibaren konuyu gündemine alarak kolektif bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan AB; salgının başladığı günden bugüne kadar birçok konuda her bir alt

birimi ile birlikte DSÖ ile koordinasyon içerisinde hareket eden BM ve yanlış bilgilerin yayılmasında en zayıf halka olarak görüldüğü için mücadelenin temel alanlarından biri olarak belirlenen AfB detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

2.3.1. Avrupa Birliği

Literatürde 21. Yüzyıl ile birlikte dünya çapında daha yaygın bir kavram haline gelen dezenformasyon ile mücadele bağlamında AB özelinde atılan ilk adım 2011 yılında AB Dış İlişkiler Servisinin kurulması olarak kabul edilse de kavramın makro ölçekte bir manipülasyon aracı olarak ele alınması esas olarak Kırım'ın ilhakına dayanmaktadır. 2014 yılında yaşanan işgalin ardından Rusya'nın trol orduları yoluyla gerek iç siyasette gerekse uluslararası sistemde kendisine meşruiyet zemini sağlamak amacıyla AB, NATO ve ABD'nin izlediği politikalara ilişkin çok sayıda yanlış bilgiyi dolaşıma sokması, tabloda da belirtildiği gibi AB'nin bu fenomen ile daha etkin bir şekilde mücadele etmek için kapsamlı ve sürdürülebilir politika araçları üretmesine yol açmıştır.²⁰¹

²⁰¹ Jammes Pamment, **The EU's Role in Fighting Disinformation: Taking Back the Initiative**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2020, p. 3.

Tablo 5: AB'nin Bilgi Düzensizlikleri ile Mücadele Stratejileri²⁰²

Bunun sonucunda Mart 2015 tarihinde AB Dış İlişkiler Servisi bünyesinde Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini önderliğinde bir iletişim ekibi kurularak Rusya'nın dezenformasyon faaliyetlerine karşı ilk stratejik iletişim eylem planı belirlenmiş ve Doğu Stratejik İletişim Görev Gücü (*East StratCom Task Force*) kurulmuştur.²⁰³ Başlangıçta Rusya'nın Kırım özelinde yanlış ve

²⁰² Tablonun orijinal hali için bkz.: Carme Colomina, Héctor Sánchez Margalef and Richard Youngs, The Impact of Disinformation on Democratic Processes and Human Rights in the World, **European Parliament**, 2021, p. 37.

²⁰³ "Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Action Plan Against Disinformation", **European Commission**, 5 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036>, 25 Kasım 2021.

bağlamından koparılmış bilgileri yayarak siyasi kurumlara, seçim süreçlerine ve sivil topluma yönelik istikrarsızlaştırma çabaları ile mücadele amacıyla kurulan görev gücünün misyonu tabloda da görüleceği üzere 2017 yılında Kuzey ve Güney Balkanlar ölçeğinde genişletilmiştir. Mücadele stratejisini yanlış bilgileri izleme, tanımlama ve ifşa etme olmak üzere üç adımda belirleyen görev gücü Doğu ve Balkanlarda yalnızca dezenformasyon ile mücadele özelinde değil aynı zamanda toplumların bu tehditlere karşı direncinin geliştirilmesi yönünde de stratejiler belirleyerek kapsamını genişletmiştir.²⁰⁴

AB içindeki bazı ülkelerden tarafından kendisine yöneltilen yeterli etkiyi yaratamadığına dair eleştirilere rağmen görev gücü, dezenformasyon kampanyaları ile örgütün siyasi ve toplumsal dayanıklılığını zedelemeye yönelik girişimlere yönelik de yeni mücadele stratejileri geliştirmiştir. Örneğin, AB İstihbarat ve Durum Merkezi içerisinde hibrit tehditlere karşı bir birleşim birimi²⁰⁵ kurarak yanlış bilgilere karşı doğru bilginin yaygınlaştırılması kampanyaları ve hibrit tehditlerin analiz edilmesi gibi adımların atılmasını sağlamıştır.²⁰⁶ Nihayetinde dezenformasyon ile mücadeleye karşı stratejik iletişimin bir sonucu olarak belirlenen ve tüm bu araçlar yoluyla oluşturulan politikalar AB'nin, 140 ülke delegasyonunu kapsayıcı bir yaklaşımla ele alınmasına ve böylece görev gücünün merkezi bir konuma yerleşmesine sebep olmuştur.

AB'nin dezenformasyon ile mücadele bağlamında harekete geçmesini sağlayan ikinci etken ise hükümetler tarafından dezenformasyon yoluyla veya “dezenformasyon ile mücadele” başlığı altında atılan adımların insan hakları ve demokratik normlar üzerinde yarattığı yıkıcı etkidir. Yalnızca özgür ve adil seçimlere yönelik müdahaleler değil aynı zamanda medyaya yönelik şiddet ve baskının da artması toplumların demokratik kurumlara olan inancını zedelemektedir. Bu noktadan hareketle Nisan 2018 yılında yayınladığı “İletişimde Çevrimiçi Dezenformasyon: Avrupa Yaklaşımı”

²⁰⁴ Anneli Ahonen, “The EU’s Response to Foreign Disinformation”, **TPQ**, V. 19, No: 3, 2020, p. 13.

²⁰⁵ Bu birim özelinde dezenformasyon kampanyalarına yanıt vermek için EU vs Disinfo grubu kurulmuştur. Bkz.: <https://euvsdisinfo.eu/>.

²⁰⁶ Patrick Cullen, “A Perspective on EU Hybrid Threat Early Warning Efforts” **Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations**, Ed. by Mikael Weissmann, et. al., London, I.B. Tauris, 2021 p. 47.

başlıklı Avrupa Komisyonu raporunda AB'nin paydaşları ile birlikte dezenformasyona karşı Eylem Planı hazırlayacağı ifade edilmiştir.²⁰⁷

2018 yılında hazırlanan dezenformasyona karşı eylem planının iki temel çıktısı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki doğrulama kuruluşları, akademisyen ve ilgili paydaşlar ile işbirliği yaparak politika yapıcılara destek olmak amacıyla uluslararası bir platform niteliğindeki Avrupa Dijital-Sosyal Medya Gözlemevinin (*Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis-SOMA*) kurulmasıdır.²⁰⁸ Bir diğeri ise sosyal medya platformlarını dezenformasyona karşı düzenlemek için AB Dezenformasyonda Uygulama Kodları (*The Code of Practice on Disinformation*) bildirisinin kabul edilmesidir. Tabloda da belirtildiği üzere dezenformasyon ile mücadelede dışsal aktörler olarak görülen Facebook, Twitter, Mozilla, TikTok ve Google başta olmak üzere önde gelen sosyal ağlar ve reklam endüstrileri tarafından gönüllü olarak imzalanan bildiride imzacılar tarafından 5 temel çalışma alanı belirlenmiştir.²⁰⁹

- Dezenformasyonun yayılmasına yol açtığı düşünülen hesapların ve web sitelerinin engellenmesi,
- Politik reklamcılığın daha şeffaf hale getirilmesi,
- Sahte hesapların ve botların engellenmesi,
- Güvenilir içeriğin görünürlüğünü ve bulunabilirliğini arttırırken; tüketicilerin, dezenformasyonu rapor etme ve farklı haber kaynaklarına erişme konusunda bilinçlendirilmesi,
- Platformların verilerine gizlilik uyumlu erişim yoluyla çevrimiçi dezenformasyonu izlemek için araştırma topluluklarına yetki verilmesi şeklinde sıralanabilir.

²⁰⁷ “Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling online disinformation: a European Approach”, **European Commission**, 26 Nisan 2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236>, 22 Kasım 2021.

²⁰⁸ **Ibid.**

²⁰⁹ “Code of Practice on Disinformation: Commission Welcomes New Prospective Signatories and Calls for Strong and Timely Revision”, **European Commission**, 1 Ekim 2021, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_4945, 25 Kasım 2021.

Mayıs 2019 tarihinde ise gerek eylem planının bir gerekliliği gerekse yaklaşan seçimlerde karşılaşılabilecek dezenformasyon faaliyetlerinin önlemek amacıyla Doğu Stratejik İletişim Görev Gücünün de desteğiyle hızlı uyarı sistemi (*rapid alert system*) geliştirilmiştir.²¹⁰ Bu sayede birliğe üye 28 ülkenin ve paydaşlarının kontrolünde dezenformasyon konusunda görüşlerin paylaşılarak koordinasyonun sağlandığı dijital bir platform oluşturulması hedeflenmiştir. Dolaşımda olan dezenformasyon kampanyalarının takibini sağlayarak düzenli bir şekilde paylaşılan içerikleri raporlamak amacıyla tasarlanan sistem, hem AB kurumları ve üye devletlerden gelen verilerle hem de AB Dış İlişkiler Servisine bağlı *EU vs Disinfo* platformunun sistemi bilgilendirdiği bir mekanizmayla işlemektedir.²¹¹

Covid-19 salgını sürecinde infodemi ile mücadele ağırlıklı olarak Rusya ve Çin tarafından maruz kalınan dezenformasyon politikaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Salgının başından itibaren Çin kaynakları özelinde genellikle virüsün Batı ülkeleri tarafından Çin karşıtı duygular yaymak için kullanıldığı, Avrupalı devletlerin Çin'in yardımına minnettar olduğu ve birliğin salgın sürecindeki başarısızlığı gibi bilgiler yayılmıştır. Rusya özelinde ise AB'nin sınırlarını kapatması sebebiyle gerçek bir birlik olmadığı ve İtalya'nın yalnızlığa itildiği gibi benzer söylemler dolaşıma sokulmuştur.²¹² Her ne kadar salgının ilk etapta yarattığı şok etkisi ile AB gerekli politikaları uygulamakta gecikse de sonrasında izlenen politikalar birliğin kolektif bilincinin ne kadar yüksek olduğunu ve infodemi ile mücadeledeki başarısını ortaya koymuştur.

Daha önce olduğu gibi Covid-19 infodemisi ile mücadele stratejileri özelinde de AB Dış İlişkiler Servisi bünyesinde Mart 2020'den itibaren rapor ve güncellemeler üzerinden izlenecek politikalara ilişkin bilgiler verilmiştir. 19 Mart 2020 tarihli raporda AB, Covid-19 infodemisi ile baş etmenin en etkili yollarından birinin şeffaflık

²¹⁰ "Commission Reports on 2019 European Elections: Fostering European Debates and Securing Free and Fair Elections", **European Commission**, 19 Haziran 2020, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1123, 21 Kasım 2021.

²¹¹ "Rapid Alert System Strengthening Coordinated and Joint Responses to Disinformation", **European External Action Service**, Mart 2019, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/default/files/ras_factsheet_march_2019_0.pdf, 27 Kasım 2021.

²¹² Enes Bayraklı and Şeyma Filiz, "Avrupa Birliğinin Yalan Haber ve Dezenformasyon ile Mücadele Stratejisi", **SETA**, No: 327, Temmuz 2020, pp. 16-17.

ve açıklık olduğunu ifade etmiştir.²¹³ Nisan 2020’de Almanya Sağlık Bakanı Jehs Spahn yaptığı konuşmada salgın sürecinde infodeminin yayılmasında en önemli etkinin komplo teorilerinden kaynaklandığını ve AB’nin tam şeffaflık stratejisi temelinde DSÖ ile işbirliğini geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹⁴

Bu bağlamda 6 Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan DSÖ durum raporunda odak noktasına alınan konu olarak infodemi ile mücadele bağlamında AB ile işbirliği protokolü imzalandığı duyurulmuştur. Protokol bağlamında AB’nin DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı infodemi ekibi ile birlikte dünya çapında yanlış bilgilerin yayılımını kontrol etme ve söylentilerin yayılımını önlemek için işbirliği yaptığı belirtilmiştir.²¹⁵

İşbirliği özelinde infodemi ile mücadele bağlamında atılan en önemli adımlardan biri ise DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı’nın etkili risk iletişimi ve topluluk katılım stratejilerinin bir parçası olarak AB ve DSÖ Avrupa Bölge Ofisi ortaklığında çevrimiçi olarak başlattığı seminer serisidir. DSÖ Avrupa Bölge Temsilcisi Hang Kluge seriye ilişkin yaptığı konuşmada “Halk sağlığı acil durumu olarak tanımlanan Covid-19 salgını beraberinde birçok bilinmeyen olduğu yanlış bilgi salgınına da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda AB ülkelerinin salgınla mücadelesinde pratik beceriler kazanmasını amaçlayan bu seri halkın salgına ilişkin gerçek bilgilere yönelik yüksek talebinin bir sonucu olarak planlanmıştır” ifadelerini kullanmıştır.²¹⁶

Tüm bu gelişmelere rağmen Covid-19 infodemisi ile birlikte gerek Rusya ve Çin kaynaklı dezenformasyon saldırılarına maruz kalınması gerekse içeride dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin yaygınlığının artması, AB’nin demokrasi direncine ve insan haklarına yönelik saldırılar olarak görülmüştür. Bu durum kirli bilgi salgınına karşı hem iç hem dış boyutta yeni ve daha kapsamlı stratejiler geliştirilmesine yol açmıştır.

²¹³ Martin F. Quaas, et. al., “The Social Cost of Contacts: Theory and Evidence for the COVID-19 Pandemic in Germany”, **CESifo**, No: 8347, Haziran 2020, p. 3.

²¹⁴ **Ibid**, p. 12.

²¹⁵ “COVID-19 Situation Report - 107”, **WHO Situation Reports**, 6 Mayıs 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200506covid-19-sitrep-107.pdf?sfvrsn=159c3dc_2, 19 Kasım 2021.

²¹⁶ “COVID-19 Situation Report - 176”, **WHO Situation Reports**, 14 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200714-covid-19-sitrep-176.pdf?sfvrsn=d01ce263_2, 19 Kasım 2021.

Dezenformasyon ile mücadelede meselenin iç boyutuna ilişkin atılan adım 2020 yılının sonunda sunulan Avrupa Demokrasi Eylem Planı'dır. Küresel dijital yönetim bağlamında AB'nin dezenformasyon ile mücadele stratejisini yenileyerek çerçevesini daha geniş kapsamda güçlendirmeyi amaçlayan plan, temelde dijital platformların hesap verebilirliği ve şeffaflığı ile ilgili olarak daha etkin araçlar geliştirilmesi üzerine kurgulanmıştır.²¹⁷ Dış boyutu özelinde ise 2020-24 İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı oluşturulmuştur. Plan, Rusya ve Çin'e karşı Avrupa Parlamentosu'nun hem Avrupa'da hem de diğer ülkelerde dezenformasyonla mücadeleyi de içeren insan haklarını desteklemedeki kilit rolü ve atacağı adımlara dayanmaktadır.²¹⁸

Nihayetinde AB'nin bilgi düzensizliği ile mücadele politikaları 2011 yılında AB Dış İlişkiler Servisi'nin kurulması ile başlayan süreçte 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ile birlikte stratejik iletişim temeline oturtulmuş ve kurulan Görev Gücü bünyesinde belirlenen eylem planları çerçevesinde şekillenmiştir. Covid-19 infodemisi ile birlikte Çin ve Rusya'nın dezenformasyon politikalarına karşı mevcut araçlarla daha etkin ve kapsamlı stratejiler belirlenmiş, demokrasi ve insan hakları ekseninde belirlenen planlar ekseninde izlenen politikalar ile yalnızca birliğin kendi bünyesinde değil diğer bölgelerde de infodemiye yönetmesine olanak sağlanmıştır.

2.3.2. Birleşmiş Milletler

BM'nin bilgi düzensizlikleri ile mücadele bağlamında atmış olduğu ilk ve en önemli adım İnsan Hakları Yüksek Komiserliği bünyesinde fikir ve ifade özgürlüğü özel raportörü David Kaye tarafından açıklanan "Sahte Haber, Dezenformasyon ve Propaganda Ortak Deklarasyonu"dur. 3 Mart 2017 tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) ve Afrika İnsan ve Halklar Hakları Komisyonu (ACHPR) tarafından ortak bir şekilde yayınlanan

²¹⁷ "Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: on the European Democracy Action Plan", **European Commission**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:790:FIN>, 28 Kasım 2021.

²¹⁸ "Joint Communication to the European Parliament and the Council: EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2024" **European Commission**, 25 Mart 2020, (Çevrimiçi) [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=JOIN\(2020\)5&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=JOIN(2020)5&lang=en), 28 Kasım 2021.

deklarasyon; küresel bir endişe konusu olarak ortaya çıkan sahte haberler ve buna karşı koyma çabalarının sansür, eleştirel düşünce ve insan hakları hukukuna aykırı diğer yaklaşımlara yol açma riskinden hareketle ortaya atılmıştır.²¹⁹

Uygulanabilir insan hakları standartlarını tanımlayarak medyada çeşitliliğin ve çoğulculuğun teşvik edilmesini savunan deklarasyonun hedefleri Kaye tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:²²⁰

“Sahte/yanlış haberler ile savaşmak için belirlenen genel prensiplerden hareketle deklarasyon üye devletlere medyada uygulanabilir ortak insan hakları standartlarının sağlanmasını ve farklılık ve çoğulculuğun teşvik edilmesini önermektedir. Kamu yararı en üst düzeyde tutularak özellikle dijital medyada ortaya çıkan dezenformasyon ve propaganda faaliyetlerinin ifşa edilmesi gibi adımların tüm ülkeler tarafından benimsenmesi gerekmektedir.”

Deklarasyonun ardından BM Küresel İletişim Departmanı bünyesinde dezenformasyon temelinde bilgi düzensizlikleri ile mücadele bağlamında adımlar atılması kararlaştırılmıştır. Bu düzlemde ilk olarak BM Enformasyon Merkezleri aracılığıyla dezenformasyon ile mücadeleye ilişkin küresel farkındalığın oluşturulması amaçlanmıştır. Ayrıca merkezlerin yer aldığı ülkelerde yapılacak gözlemlerin sonunda bağımsız araştırmacıların oluşturacağı raporlar yoluyla ilgili otoritelere politika önerilerinde bulunulması kararlaştırılmıştır.²²¹

Covid-19 virüsünün ortaya çıkmasının ardından bilgi kirliliğinin hızla artması, BM’nin infodemiye karşı DSÖ ile eşgüdümlü bir şekilde hareket etmesine yol açmıştır. Genel Sekreter Antonio Guterres’in Nisan 2020’de yapmış olduğu konuşmada Covid-19 virüsü yayıldıkça bir yanlış bilgi tsunamisini de beraberinde getirdiğini ifade etmesi ve DSÖ’nün başlattığı infodemi yönetimine ilişkin gerekli adımların atılacağını belirtmesi bunun en açık göstergesidir. Bu doğrultuda Mayıs 2020’de Dünya Sağlık Asamblesinde infodemi ile mücadele bağlamında kabul edilen kararın tüm BM üye devletleri tarafından uygulanmasının teşvik edilmesi ve örgütün

²¹⁹ “Freedom of Expression Monitors Issue Joint Declaration on ‘Fake News’, Disinformation and Propaganda” **UN Human Rights Office of the High Commissioner**, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21287&LangID=E>, 1 Aralık 2021.

²²⁰ “Amid Rise of ‘Fake News,’ Authorities Should Ensure Truthful Info Reaches Public” **UN official website**, 10 Mart 2017, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2017/03/553122-amid-rise-fake-news-authorities-should-ensure-truthful-info-reaches-public-un>, 1 Aralık 2021.

²²¹ Jake Sherman and Albert Trithart, “Strategic Communications in UN Peace Operations: From an Afterthought to an Operational Necessity”, **International Peace Institute**, Ağustos 2021, pp. 4-6.

tüm alt birimleri ile birlikte çok taraflı bir yaklaşım içerisinde infodemi ile mücadele stratejilerinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²²²

Alınan kararların ardından BM Küresel İletişim Departmanı bünyesinde Covid-19 infodemisi ile mücadeleye ilişkin beş temel strateji belirlenmiştir.²²³

- 1. Doğru Bilgilerin Yaygınlaştırılması:** BM, 59 Bilgi Merkezi aracılığıyla Covid-19 salgınına ilişkin ülkelerdeki söylentilerin önüne geçerek doğru bilgilerin yayılmasının infodemi ile mücadelede atılması gereken ilk ve en temel adım olduğunu vurgulamaktadır.
- 2. Medya Kanalları ile Ortak Hareket Edilmesi:** BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Covid-19 infodemisi ile mücadeleye ilişkin yayınlamış olduğu iki politika belgesinde bilgi kirliliği sorununa karşı en etkili mücadelenin ana akım medya kanalları başta olmak üzere ülkedeki medya kanalları ile ortak bir şekilde hareket edilerek mümkün olabileceğini belirtmiştir.²²⁴ Bu bağlamda örgütün infodemi ile mücadelede belirlemiş olduğu temel stratejilerden biri medya kanalları ile ortak bir şekilde hareket edilmesidir.
- 3. Çevrimiçi Platformlarda Etkin Olunması:** İçerisinde yaşamış olduğumuz sosyal medya çağında özellikle Facebook ve WhatsApp'ta yer alan kapalı sohbet gruplarında yayılan yanlış bilgiler, infodeminin yayılımını ciddi şekilde kolaylaştırmaktadır. DSÖ'nün salgının başından itibaren ilgili platformlar ile ortaklık kurmasından hareketle BM de ilgili platformlarda etkin bir şekilde yer almanın infodemi yönetimini kolaylaştırdığını ifade etmektedir.
- 4. Sivil Toplumun Harekete Geçirilmesi:** BM Küresel İletişim Departmanı, Ekonomik ve Sosyal Konsey ile birlikte yaptığı açıklamada; sivil toplum kuruluşlarının infodemi ile mücadelede oldukça önemli bir rolü olduğunu

²²² "This Is A Time for Science and Solidarity", **UN official website**, 14 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/time-science-and-solidarity>, 2 Aralık 2021.

²²³ "5 Ways the UN is Fighting 'Infodemic' of Misinformation" **UN official website**, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/five-ways-united-nations-fighting-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation>, 2 Aralık 2021.

²²⁴ "Combating the Disinfodemic: Working for Truth in the Time of COVID-19" **UNESCO official website**, (Çevrimiçi) <https://en.unesco.org/covid19/disinfodemic>, 4 Aralık 2021.

altını çizmiştir. Departmanın Sivil Toplum ve Savunuculuk Birimi Başkanı Jeffrey Brez'in "BM'nin infodemi ile mücadele bağlamında sivil toplumun uzmanlığından, deneyiminden ve ortaklığından yararlanmaya devam etmesi zorunludur" sözleri sivil toplumun harekete geçirilmesinin infodemi yönetiminde önemli bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

5. **İnsan Haklarının Korunması:** BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet, bazı siyasi liderlerin gazetecilere ve medya çalışanlarına yönelik düşmanca bir tutum sergileyerek güvenliklerini ve görevlerini yerine getirmelerini tehlikeye atan açıklamalar yapmalarının yanlış bilgilerin yayılmasında oldukça önemli olduğunu ifade etmektedir. İnsan haklarının korunmasının infodemi ile mücadelede bir can simidi olduğunu ifade eden Bachelet, bu nedenle BM'nin en temel stratejilerinin birinin bu hakların korunması olduğunu belirtmiştir.

BM, belirlenen stratejilerin öncülüğünde infodemi ile mücadeleye ilişkin küresel girişim başlattığına dair bir çağrı metni yayınlamıştır. Çağrı metninde aynı zamanda belirlenen stratejilerin tamamının uygulanmasında BM ve alt örgütlerinin DSÖ ile koordineli bir şekilde hareket edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.²²⁵

Çağrı metninin bir gerekliliği olarak "İstediğimiz Gelecek, İhtiyacımız Olan BM: Çok Taraflılığa Olan Bağlılığımızı Yeniden Teyit Etmek" başlığı ile 75. Genel Kurul'da infodemi yönetimi konusu ele alınmıştır. Kurulda, DSÖ ile birlikte Endonezya, Tayland ve Uruguay sponsorluğunda tüm BM üye devletleri, ilgili BM kurumları, ana akım medya, sivil toplum örgütleri ve yanlış bilgiler ile mücadele bağlamında çalışmalar yapan önde gelmiş uzmanlar bir araya getirilerek uluslararası bir etkinlik gerçekleştirileceği duyurulmuştur.²²⁶ 23 Eylül 2020 tarihinde düzenlenecek olan eğitime ilişkin Covid-19 infodemisinin başından bu yana BM ve DSÖ tarafından infodemi yönetimi bağlamında öğrenilen temel derslerin ve stratejilerin gözden geçirilerek ülkelerin yanlış bilgi salgını ile

²²⁵ "The Pandemic and the Infodemic: Disinformation in the Modern Age" UNESCO official website, 1 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://en.unesco.org/news/pandemic-and-infodemic-disinformation-modern-age>, 4 Aralık 2020.

²²⁶ "COVID-19 Situation Report", WHO Situation Reports, 18 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-update-on-covid-19---18-september>, 25 Kasım 2021.

mücadele konusundaki deneyimlerinin paylaşılacağı etkinlik, tüm paydaşları doğru bilginin yaygınlaştırılmasına teşvik etmek ve yeni politikalar oluşturmak için işbirliğine davet etmek amacıyla düzenlenmiştir.²²⁷ Konferans sonunda DSÖ, BM, UNICEF, UNDP, UNESCO, UNAIDS, ITU ve IFRC yayınlamış oldukları ortak bildiride atılacak adımları tüm dünyaya duyurmuşlardır.²²⁸

Konferans serisinin devamı niteliğinde 3-4 Aralık 2020 tarihinde yine Covid-19 pandemisine eşlik eden infodemiye yanıt olarak düzenlenen BM Genel Kurulu özel oturumunda Avusturalya, Fransa, Hindistan, Endonezya ve Letonya daimi temsilcilikleri tarafından çevrimiçi özel bir etkinlik²²⁹ düzenlenmiştir. DSÖ ve BM'nin çalışmalarını paylaşmak için bir platform görevi gören etkinlikte infodemi ile mücadelede en iyi doğrulama kuruluşlarından, doğru ve güvenilir bilgilerin yayılmasına elverişli bir bilgi ekosisteminin nasıl inşa edileceğine kadar geniş bir yelpazede içerisinde bulunan bilgi salgınına karşı ortak hareket etmeye yönelik fikir birliğine varılmıştır. BM ve DSÖ'nün daha yoğun bir uluslararası işbirliği çağrısında bulunduğu toplantıda halkın güvenini sağlamak için infodemi ile mücadele ederken ifade özgürlüğünün ve basın çoğulculuğuna saygının temel ortak sütunlar olduğu vurgulanmıştır.²³⁰

Sonuç olarak, 3 Mart 2017 tarihinde yayınlanan deklarasyondan hareketle yanlış bilgi salgınına ilişkin Küresel İletişim Departmanı bünyesindeki Bilgi Merkezleri aracılığıyla insan hakları temelli bir yaklaşım benimseyen BM, Covid-19 infodemisi ile mücadele sürecinde de bu tutumunu sürdürerek DSÖ ile birlikte hareket etmiştir. Belirlediği 5 temel strateji özelinde infodeminin yönetimine ilişkin yayınladığı küresel çağrı metninin gerekliliği olarak düzenlenen etkinlikler

²²⁷ "COVID-19 Situation Report", **WHO Situation Reports**, 25 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-update-on-covid-19---25-september>, 25 Kasım 2021.

²²⁸ "Managing the COVID-19 Infodemic: Promoting Healthy Behaviours and Mitigating the Harm from Misinformation and Disinformation", **WHO official website**, 23 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>, 5 Aralık 2021.

²²⁹ Etkinliğin tamamını izlemek için bkz.: <https://www.youtube.com/watch?v=ot9OG44v-z0>.

²³⁰ "COVID-19 Situation Report", **WHO Situation Reports**, 7 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---7-december-2020>, 25 Kasım 2021.

ve yayınlanan raporlar ile BM'nin yanlış bilgi salgınıyla mücadelede oldukça önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

2.3.3. Afrika Birliği

Afrika, bilgi düzensizlikleri ile mücadele bağlamında günümüzde en etkin bölgelerin başında gelmektedir. Toplumlar her ne kadar seçim dönemleri başta olmak üzere birçok alanda yoğun bilgi kirliliğine maruz kalsa da AfB bünyesinde atılan adımlar ile birlikte her geçen gün birçok ülkede yanlış bilgi veya haberlere karşı etkili politikalar benimsenmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda 2017 yılının Ağustos ayında Kenya'daki Başkanlık seçimleri öncesinde 2000 kişilik seçmen üzerinde yapılan bir anket, katılanların %90'ının yanlış haberlere maruz kaldıklarını düşündüklerini ve %87'sinin ise bunun kasıtlı olarak yapıldığını söylemesi ile birlikte durumun geçtiğimiz dönemlerde ne düzeyde olduğunu gözler önüne sermektedir.²³¹ AfB Kenya'da yaşanan olayın ardından girişimlerde bulunarak 2018 yılında bir kişinin kasten yanlış, yanıltıcı veya hayali veriler yayınlaması veya verilerin gerçek olarak kabul edilmesi veya bunlara göre hareket edilmesi niyetiyle yanlış bilgilendirme yapması durumunda 50.000 ABD Doları para cezasına ve iki yıl hapis cezasına bastırılmasına ilişkin kanunun Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasını sağlamıştır.²³² Aynı zamanda Afrika'nın birçok ülkesinde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine gözlemciler göndermiştir. 2020 yılında Gana Cumhuriyeti'nde gerçekleşen seçimlere gönderilen 35 kişilik gözlem heyeti buna örnek olarak gösterilebilir.²³³

Covid-19 infodemisinin en az salgın kadar hızlı bir şekilde yayılması AfB'yi daha kapsamlı politika arayışlarına itmiştir. 4 Ağustos 2020 tarihinde yapılan

²³¹ Portland and GeoPoll, **The Reality of Fake News in Kenya**, Portland's In-house Content & Brand Team, 2020, pp. 7-8.

²³² Eunice Schwartz, "Kenya Signs Bill Criminalising Fake News. **Mail & Guardian**, 16 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://mg.co.za/article/2018-05-16-kenya-signs-bill-criminalising-fake-news>, 5 Aralık 2021.

²³³ "Preliminary Statement: AU Election Observation Mission to the Presidential and Parliamentary Elections in the Republic of Ghana" **African Union website**, 9 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://au.int/en/pressreleases/20201209/preliminary-statement-au-election-observation-mission-presidential-and>, 5 Aralık 2021.

açıklamada AfB; DSÖ ve DSÖ Afrika Bölge Ofisi (AFRO) ile birlikte hem bölgesel hem de küresel düzeyde Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi vurgusu yapılmıştır.²³⁴ Bu bağlamda DSÖ infodemi yönetimi bağlamında AfB ile ortak bir şekilde gerçekleştirdiği çalışmaların ardından medya kuruluşları, şirketler ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirerek Afrika İnfodemi Müdahale Birliği'ni (*The Africa Infodemic Response Alliance - AIRA*) kurmuştur.²³⁵

Dünyada bir ilk niteliği taşıyan birliğin öncelikli amaçları şu şekilde belirlenmiştir:²³⁶

- WhatsApp ve Facebook gibi kapalı mesajlaşma olanaklarının yüksek olduğu sosyal ağlar başta olmak üzere yaygın medya ve halka açık radyo kanallarında kapsamlı ve çok taraflı bir sosyal dinleme süreci aracılığıyla Afrika'da infodeminin genel risklerini ve bilgi boşluklarını hızlı bir şekilde tanımlamak.
- Kıta genelinde en fazla yaygınlığı olan ve ilgi çeken söylentileri belirleyerek Efsane Avcıları aracılığıyla doğru bilgiselleri hızla dolaşıma sokmak.
- Mezenformasyon tabanlı yanlış bilgiler ile mücadele etmek amacıyla sağlık okuryazarlığının arttırılmasına yönelik içerikleri hazırlayarak dağıtmak.
- İnfodemi ve kamu davranışlarını konu alan akademik çalışmaları desteklemek ve teşvik etmek.

2021 yılının Kasım ayı itibariyle ise Afrika kıtasının %7'sinden daha azının aşılınmış olması, birliği yeni arayışlara itmiş ve *Viral Facts Africa* adlı bir uygulama başlatılmıştır. Bilime ve gerçeklere dayalı olarak bilgi açlığını gidermek, hızla yayılan

²³⁴ "COVID-19 Situation Report-197", **WHO Situation Reports**, 4 Ağustos 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200804-covid-19-sitrep-197.pdf?sfvrsn=94f7a01d_2, 29 Kasım 2021.

²³⁵ "The Africa Infodemic Response Alliance", **WHO Regional Office for Africa**, (Çevrimiçi) <https://www.afro.who.int/aira>, 29 Kasım 2021.

²³⁶ "New Africa Alliance Aims to Tackle Deadly COVID 'Infodemic'", **UN official website**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079222>, 7 Aralık 2021.

yanlış bilgileri ve söylentileri çürüterek infodemiye karşı toplumun direncini arttırmak için kurulmuş olan uygulama zamanla Avrupa başta olmak üzere birçok bölgede yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.²³⁷

Aynı zamanda AfB, DSÖ Afrika Bölge Ofisi önderliğinde aşı kullanımını desteklemek amacıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DKC) başta olmak üzere birçok ülkede infodemi yönetim eğitimleri gerçekleştirmiştir. Bölgenin en düşük aşı kabul oranlarından birine sahip olan DKC’de yapılan kamuoyu yoklamasında aşı ülkeye geldiğinde vatandaşların yalnızca %52’sinin aşı olacağını belirtmesi durumu, Mayıs 2021’de 1. DSÖ Afrika Küresel Infodemik Yönetim Eğitiminin burada başlamasına neden olmuştur. Daha önce DSÖ bünyesinde gerçekleştirilen eğitimin mezunlarından olan Dr. Ousmane Ly’in eğitici olduğu eğitimde günlük pratikler üzerinden gerçekleşen tartışmalar ile katılımcıların aşı infodemisi bağlamında doğru ve güvenilir bilgilere erişimi sağlanmaya çalışılmıştır.²³⁸

Eğitimlerin yanı sıra projeler de infodemi ile mücadele bağlamında önemli birer araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda AB’nin İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planının bir çıktısı olarak AfB ile birlikte gerçekleştirdiği “Afrika’da Demokrasi ve Yönetişim Projesi” oldukça önemlidir. Projede gençlerden oluşacak ekiplere infodeminin demokrasi, iyi yönetim ve siyasal kurumlar üzerinde yarattığı olumsuzlukların kaldırılması konusunda eğitimler verilerek Afrika bölgesinin infodemi savaşçıları olmaları hedeflenmektedir.²³⁹

Özellikle seçim dönemlerinde gerçekleşen dezenformasyon politikaları nedeniyle yanlış bilgi salgınının önemli merkezlerinden biri olan Afrika bölgesi, AfB’nin uygulamaya koyduğu politikalar ile bilgi düzensizliklerine yönelik temel savunma politikaları benimsediyse de esas başarısını Covid-19 infodemisine karşı

²³⁷ “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 26 Nisan 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---26-april-2021>, 29 Kasım 2021.

²³⁸ “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 22 Haziran 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---22-june-2021>, 9 Aralık 2021.

²³⁹ “Democracy and Governance in Africa – Youth Innovation Challenge” 25 Haziran 2020, (Çevrimiçi) <https://au.int/en/newsevents/20200625/democracy-and-governance-africa-youth-innovation-challenge>, 9 Aralık 2021.

göstermiştir. Öyle ki DSÖ ortaklığında kurulan Afrika İnfodemi Müdahale Birliği infodemi yönetimi bağlamında diğer bölgeler için bir rol model olacak düzeyde etkin bir mekanizma haline gelirken sosyal izleme programları ve projeler infodeminin yayılımını önemli ölçüde azaltmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DSÖ COVID-19 STRATEJİK HAZIRLIK VE MÜDAHALE PLANLARININ ANALİZİ: DÖNEMLER VE DEĞİŞİM DİNAMİKLERİ

3.1. Covid-19 Salgını ile Mücadelede Küresel Bir Rehber Olarak Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları

29 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. DSÖ, salgının ortaya çıkmasının hemen ardından günlük ve haftalık olarak yayınladığı durum raporları ile ülkelere ve toplumlarına salgına ilişkin bilgilendirmeler yaparak tavsiyelerde bulunmuştur. Yayımlanan durum raporlarında ülkelere ve bölgelere ilişkin vaka sayıları, uluslararası örgütler başta olmak üzere DSÖ'nün ülkeler ve alt birimleriyle salgın ile mücadele bağlamında kurduğu iş birlikleri ve risk iletişim stratejileri özelinde belli başlı gelişmelere yer verilmiştir.

Salgının etki alanını her geçen gün genişletmesi, DSÖ'nün kapsamlı bir yol haritası çizmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle durum raporlarına ek olarak 2020 yılının Şubat ayından itibaren belli aralıklar ile hazırlanan “Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları” yayınlanmaya başlamıştır.²⁴⁰ Her ne kadar durum raporlarıyla bir bütünlük içerisinde de olsa belli aralıklarla yayınlanan planlar aracılığıyla salgın ile mücadelede ülkelere yönelik çok daha kapsamlı ve uzun süreli stratejiler önerilerek; risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetimi başta olmak üzere birçok konuda DSÖ'nün ve ortaklarının uyguladığı politikaların işlevselliğinin değerlendirilmesi ve eksik görülen noktalarda yeni araçlar önerilmesi amaçlanmaktadır.

²⁴⁰ DSÖ'nün salgına ilişkin hazırladığı “Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının” tamamına erişebilmek için bkz.: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/strategies-and-plans>

Covid-19 salgınına ilişkin risklerin ülkesel, bölgesel ve küresel düzeyde olmak üzere üç aşamada değerlendirildiği raporlar ilk etapta 5 temel hedefe dayanmaktadır.²⁴¹

1. Yayılımın azaltılması ve  nlenmesi.
2. Teşhis, tedavi ve a ıların geliştirilmesinin desteklenmesi.
3. Tüm topluluklara kanıta dayalı doğru bilgilerin aktarılması ve infodemi yönetiminin sağlanması.
4. Uluslararası  rg tler ile birlikte hareket edilmesi ve dezavantajlı konumda olan bölgeler başta olmak üzere tüm bölgelerin salgın ile mücadele politikalarının desteklenmesi.
5. Farklı sektörler ile ortaklıklar kurulması ve birlikte hareket edilerek salgının sosyal ve ekonomik etkilerinin en aza indirilmesi.

DSÖ Genel Sekreteri Tedros, ilgili hedeflerin salgının gidi atına paralel olarak değişkenlik gösterebileceğini belirtirken, stratejik hazırlık ve müdahale planlarının yukarıda bahsedilen ve ileride değişkenlik gösterebilecek hedeflerinin başarıya ulaşabilmesi adına üç ana başlık altında kategorize edilen stratejiler üzerine kurgulandığını ifade etmektedir. Bunlardan ilki, mevcut mekanizmalar ve ortaklar aracılığıyla Covid-19 salgınına karşı stratejik, teknik ve operasyonel desteğin sağlanabilmesi için uluslararası koordinasyonun hızla kurulmasıdır. Bir diğeri, vakaların hızlı bir şekilde belirlenmesi ve tedavi edilmesi başta olmak üzere birçok konuda ülkelerin hazırlık ve müdahale operasyonlarının  l ğinin arttırılmasıdır. Son olarak ise önceliklerin belirlenmesi ve küresel ölçekte ortak bir yaklaşımın benimsenmesi için salgın ile mücadelede araştırma ve yeniliğin hızlandırılmasıdır.²⁴²

²⁴¹ WHO, “2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan” **Strategy and Planning**, No: 2020/1, 4  ubat 2020, p. 5.

²⁴² “COVID-19: Operational Planning Guidelines and COVID-19 Partners Platform to Support Country Preparedness and Response”, **WHO official website**, 1  ubat 2020, ( evrimi i). <https://openwho.org/courses/UNCT-COVID19-preparedness-and-response-EN>, 2 Ocak 2022.

ULUSLARARASI KOORDİNASYON VE OPERASYONEL DESTEĞİN HIZLA SAĞLANMASI	ÜLKELERİN HAZIRLIK VE MÜDAHALE OPERASYONLARININ ÖLÇEĞİNİN ARTTIRILMASI	ARAŞTIRMA VE YENİLİĞİN HIZLANDIRILMASI
Ortakların Koordinasyonu	Ülke Düzeyinde Koordinasyon	İlgili Tüm Paydaşların Küresel Koordinasyonunu Geliştirmek
Epidemiyolojik Analiz ve Tahmin	Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı	Açık ve Şeffaf Bir Küresel Araştırma ve İnovasyon Sürecini Desteklemek
Risk İletişimi ve İnfodemi Yönetimi	Gözetim	Standartlaştırılmış Süreçler, Protokoller ve Araçlar İçin Ortak Platformlar Oluşturmanın Yanı Sıra Verileri ve Bilgileri Düzenli Olarak Paylaşmak
Laboratuvar ve Teşhis	Giriş Noktaları	
Teknik Uzmanlık ve Rehberlik	Ulusal Laboratuvar Sistemi	
Pandemi Tedarik Zinciri Koordinasyonu	Hızlı Müdahale Ekipleri	
Seyahat ve Ticaret	Enfeksiyon Önleme ve Kontrol	
	Temel Hizmetlerin Vaka Yönetimi ve Sürekliliği	
	Lojistik, Tedarik ve Tedarik Yönetimi	

Tablo 6: DSÖ'nün Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında Yer Verilen Stratejiler²⁴³

Tablo 6'da yer alan temel stratejilerin alt başlıkları da raporlarda detaylı bir şekilde belirlenmiştir. Dönemsel olarak yayınlanan raporlarda o dönem yaşanan gelişmelere bağlı olarak belli başlı konular ön plana çıkarılırken, salgın boyunca etkisi devam eden bazı konulara tüm raporlarda yer verilerek her dönem yeni politika araçları üretilmeye çalışılmıştır.

DSÖ'nün ilk kez bu kadar büyük ölçekte yaşanan bir sağlık krizine karşı oldukça kapsamlı bir yaklaşım benimsediği göz önüne alındığında bilgi düzensizliğinin bir türü olarak infodemi yönetimi kavramı raporlarda her dönem etkisi devam eden konulardan biri olarak görülmektedir. Öyle ki kavram genel olarak risk iletişimi ve topluluk katılımı ile birlikte ele alınmış olsa da tüm raporlarda birçok başlığın altında da farklı şekillerde kendine yer bulmuş ve uluslararası koordinasyonun sağlanmasında ana gündem maddelerinden biri olarak görülmüştür. Uluslararası koordinasyonun sağlanmasında ana aktör olarak görülen BM ve alt kuruluşları ise yine salgının

²⁴³ Başlıklar halinde yer verilen stratejiler daha kolay anlaşılabilmesi için tablo haline getirilmiştir. Tamamı için bkz.: WHO, **2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan**.

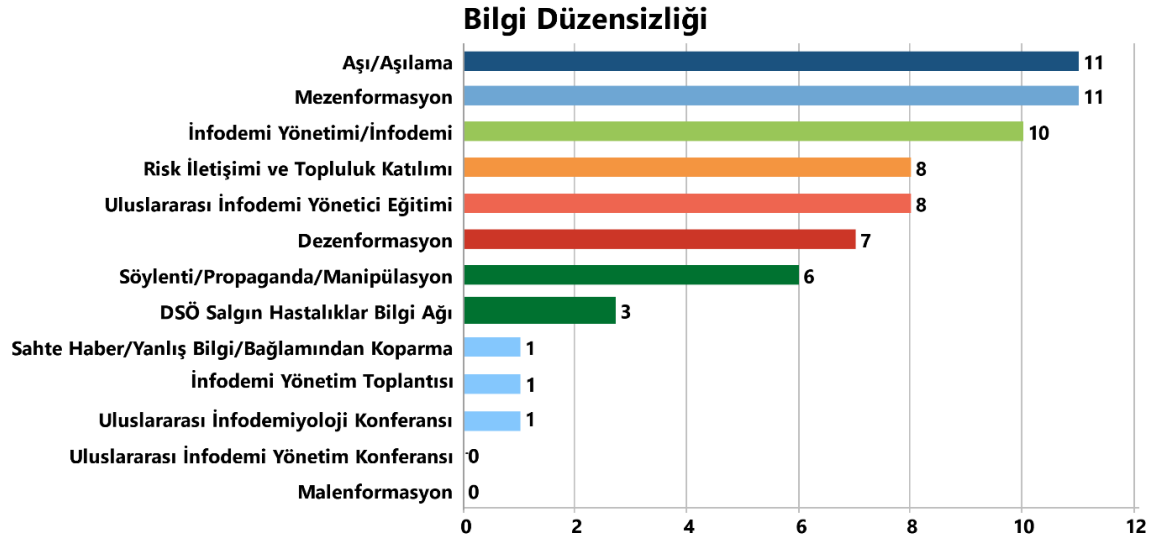
başından itibaren DSÖ ile izlenen politikaların doğal ortağı olarak kendine tüm raporlarda detaylı bir şekilde yer bulmuştur.

2020 Şubat- 2021 Ekim dönemi arasında yayınlanan 11 rapor göz önüne alındığında DSÖ'nün salgına ilişkin politikalarının ve bu politikaları uygularken belirlenen stratejilerde hangi konuların ve kurumların ön plana çıktığının belirlenmesi, söz öbekleri kullanılarak yapılacak kalitatif bir analizi gerekli kılmaktadır. Yapılacak analizde çalışmamızın ana eksenini oluşturan bilgi düzensizliği kavramının Covid-19 salgını sürecinde mezenformatif ve dezenformatif nitelikte dolaşıma sokulan yanlış bilgilerin önlenmesi amacıyla infodemi yönetimi şeklinde karşımıza çıkması, analiz edilecek kavramların bu minvalde belirlenmesine yol açmıştır. Analiz edilmesi gerekenin yalnızca kavramlar olmadığı, kavramlara karşı politikalar üretilmesinde uluslararası örgütlerin de kilit kurumlar olarak en az kavramlar kadar önemli olduğu göz önüne alındığında örgütlerin ve örgütlere bağlı kurumların analizi de bu bölümün diğer sacayağını oluşturmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde metodoloji kısmında detaylı bir şekilde belirtildiği gibi analize dahil edilen kavramlar ve uluslararası örgütler DSÖ'nün infodemi yönetimi bağlamında daha önce incelenen kaynakları sonucunda belirlenmiştir. İlk etapta belirlenen kavramların 2020 ve 2021 yıllarında yayınlanan raporlar özelinde dönemsel olarak kullanım miktarlarının ve hangilerinin birbirleri ile ne şekilde kullanıldığının tartışılması hedeflenmektedir. Ardından aynı analiz biçimi uluslararası örgütler ve bağlı kurumlar özelinde de gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Son olarak ise raporların kavramlar ve uluslararası örgütler bağlamında birlikte ele alınarak kod haritalarının çıkarılması ve bütüncül bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede gerek kavramlar gerekse örgütler bağlamında ayrı ayrı yapılan analizlerin karşılaştırmalı olarak bütüncül bir çerçeveye oturtulması ve yanlış bilgi salgını ile mücadelede daha önce ön plana çıkan politikaların DSÖ'nün ülkelere yönelik küresel bir rehber olarak tanımladığı Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında hangi kavramlar yoluyla hangi dönemde ne sıklıkla kullandığı üzerinden kapsamlı ve çok yönlü bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

3.2. Raporların Kavramlar Bağlamında Analizi ve Dönemsel Olarak Karşılaştırılması

30 Ocak 2020 tarihinde Covid-19 salgınının küresel halk sağlığı acil durumu olarak ilan edilmesi, yanlış bilgi salgını olarak adlandırılan infodemi kavramının yönetiminin de çok taraflı ve ortak bir şekilde mücadele edilmesi gereken bir sorun olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁴ Virüsün ortaya çıkmasına ilişkin başlayan söylentilerin zamanla tedavi yöntemleri ve aşılamaı da kapsayacak şekilde yaygınlaşması, raporlarda “Bilgi Düzensizliği” teması altında analiz edilmesi amaçlanan sözcüklerin tabloda belirtildiği gibi seçilmesine yol açmıştır.

Tablo 7: Kavramlara Yer Verilen Rapor Sayısı²⁴⁵

DSÖ, Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları bağlamında hazırlanan raporlarda belirlenen hedefler ile paralel olarak aşı/aşılama ve mezenformasyon kavramlarına tüm raporlarda yer vermiştir. Öyle ki tanı, tedavi ve aşılamanın üretiminin desteklenmesi ve kanıta dayalı doğru bilgilerin yaygınlaştırılarak infodemi yönetim politikalarının belirlenmesi hedefleri göz önüne alındığında ilgili kavramların tüm

²⁴⁴ Elgiz Yılmaz Altuntaş, et. al., “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bilgi ve Haber Kaynaklarına Ulaşmada Yeni

Bir Risk Olan “İnfodemi” Yönetiminde Kullanılan İletişim Stratejileri”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, V. 11, No: 29, 2022, p. 15.

²⁴⁵ Raporlarda kavramların analizi yapılırken oluşabilecek sapmaların önüne geçebilmek amacıyla birbiriyle birlikte kullanılan aşı/aşılama, infodemi/infodemi yönetimi gibi kavramlar ortak bir şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle ilgili bölümde birbirlerinin yerine kullanılabileceklerdir.

raporlarda etkin bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. İnfodemi/İnfodemi Yönetimi kavramlarının, mezenformasyon kavramı ile karşılaştırıldığında, bir raporda yer verilmemesinin sebebi risk iletişimi ve topluluk katılımı bağlamında infodemi kavramı ile bağlantılı olarak yanlış bilgilerin mezenformatif niteliğinin ön plana çıkarılmasıdır.²⁴⁶ Yine ilgili raporda dezenformasyon kavramına da yer verilmemesi bu savı destekler niteliktedir.

Covid-19 salgını sürecinde oldukça önemli bir durum haline gelen risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramı, salgına sürdürülebilir çözümler bulmak ve toplulukların güçlendirilmesi noktasında sağlıkla ilgili acil durumlara verilen yanıtlarda kilit bir role sahiptir. Bu nedenle kavram, raporların birçoğunda kendisine yer bulmuştur. Dikkat çeken bir diğer nokta ise risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramı ile paralel bir şekilde uluslararası infodemi yönetici eğitimi kavramının da raporların sekizinde yer almasıdır. Ancak buna rağmen ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınan ve eğitimlerin tamamlayıcı unsurları olarak kabul edilen Uluslararası İnfodemi Yönetim Toplantısı ve Uluslararası İnfodemioloji Konferansı'na yalnızca bir raporda yer verilirken; İnfodemi Yönetim Konferansı'na hiçbir raporda yer verilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Yine infodemi ile mücadele bağlamında konferans ve eğitimlerin planlanması noktasında oldukça önemli bir mekanizma olarak kurulan DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı'na da yalnızca üç raporda yer verilmiştir.

Yanlış bilginin türleri olarak söylenti, propaganda ve manipülasyon kavramları da dezenformasyon kavramı ile paralel olarak raporların neredeyse yarısında yer almıştır. Özellikle salgının ilk ortaya çıktığı dönemde salgına ilişkin ülkeler düzeyinde trol çiftlikleri başta olmak üzere birçok propaganda ve manipülasyon aracı ile dezenformatif nitelikteki söylentilerin dolaşıma sokulması, raporlarda ilgili kavramların kullanımını beraberinde getirmiştir. Literatürde bu kavramlar ile paralel anlamlara sahip olan sahte haber, yanlış bilgi ve bağlamından koparma kavramlarının yalnızca tek raporda kullanılması da dikkat çeken bir diğer noktadır. Aynı şekilde bilgi düzensizliğinin bir türü olarak doğru bilgilerin kötü niyetle dolaşıma sokulması

²⁴⁶ WHO, "COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework" **Strategy and Planning**, No: 2020/3, 5 Haziran 2020, p. 15.

durumu olarak adlandırılan malenformasyon kavramına da infodemi kavramını karşılamamasından dolayı hiçbir raporda yer verilmemiştir.

Kavramların kaç raporda kullanıldığı her ne kadar belirlenen stratejiler ve izlenen politikalar bağlamında önem arz ediyorsa da kapsamlı bir analiz için esas gerekli olan, kavramların raporlarda ne sıklıkla ve hangi kavramlar ile birlikte kullanıldığıdır. Bu nedenle raporlardan referans verilerek kavramların ne şekilde kullanıldığına ilişkin kapsamlı bir analiz yapılması DSÖ'nün infodemi ile mücadele politikalarının anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

3.2.1. Kavramların Kullanım Miktarları Özelinde İncelenmesi

Kavramlar özelinde “Bilgi Düzensizliği” teması altında raporlarda analiz edilen kelimeler ve kullanım miktarları da tabloda belirtilmiştir. Kendisi de dahil olmak üzere altı numaralı rapora kadar olanlar 2020 yılının kullanım miktarlarını yansıtırken yedi numaralı rapordan itibaren belirtilen kullanımlar ise 2021 yılını yansıtmaktadır.

Kod Sistemi	Rapor 1	Rapor 2	Rapor 3	Rapor 4	Rapor 5	Rapor 6	Rapor 7	Rapor 8	Rapor 9	Rapor 10	Rapor 11
▼ Bilgi Düzensizliği											
Aşı/Aşılama	1	4	18	64	39	119	124	180	106	41	75
Infodemi Yönetimi/Infodemi	4	2		4	7	9	17	14	15	2	5
Uluslararası Infodemi Yönetici Eğitimi				3	2	2	11	6	9	1	24
Mezenformasyon	2	5	1	2	2	7	11	10	6	1	2
Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı	5	8	15	9	1	1	4	4			
Dezenformasyon		2		1	3	5	2	6	2		
Söylenti/Propaganda/Manipülasyon	3	4	1				2	5	1		
DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı				1	3			1			
Sahte Haber/Yanlış Bilgi/Bağlamından Koparma	1										
Uluslararası Infodemi Yönetim Konferansı										1	
Uluslararası Infodemiyoji Konferansı											
Infodemi Yönetim Toplantısı	1										
Malenformasyon											

Tablo 8: Kavramların Tüm Raporlar Özelinde Kullanım Miktarları

4 Şubat 2020 tarihinde “Covid-19 Salgını: Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı” başlığı ile yayınlanan ilk raporda risk değerlendirmesi kapsamında risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramının kullanım sıklığındaki artış ön plana çıkmaktadır. Daha yayınlanan ilk raporda infodemi yönetiminin risk iletişimi ile birlikte ele alındığı görülmüştür. Aynı zamanda Covid-19 salgınına eşlik eden infodeminin yayılımını kolaylaştıran söylenti ve yanlış bilgilerin takip edilmesi için DSÖ risk iletişim ve sosyal medya ekiplerinin günde 24 saat çalıştığı ifade edilmiştir.²⁴⁷ Bu nedenle sosyal medya ağları ve kurumsal web sitelerinde efsane avcılar başta olmak üzere birçok

²⁴⁷ WHO, 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan, p. 7.

farklı şekilde halk sağığı bilgileri ve tavsiyelerinde bulunan DSÖ, infodeminin yayılmasında adeta bir yakıt görevi üstlenen bu platformlar ile protokol imzalayarak kanıta dayalı bilgilerin paylaşılması noktasında iş birliğı yapmıştır.²⁴⁸

Tablo 8’de de görüldüğü gibi kullanım sıklığı açısından göze çarpan bir diğer kavram ise infodemi ile mücadele bağlamında küresel düzeyde atılan ilk adım olarak 7-8 Nisan 2020 tarihinde düzenlenen İnfodemi Yönetim Toplantısı’dır.²⁴⁹ Raporda, infodemi yönetiminin koordinasyon ve yönetim temelinde dört farklı yaklaşım ekseninde gerçekleşeceği toplantıya ilişkin katılım şartları başta olmak üzere detaylı bir bilgilendirme yapılmıştır.²⁵⁰

Ülkelerin salgına müdahalesine ilişkin operasyonel planlarını kapsayan 22 Mayıs 2020 tarihli ikinci plandaysa dezenformasyon kavramına ilk kez yer verilmiştir. Planda, risk iletişimi ve topluluk katılımının bir parçası olarak Covid-19 salgını üzerinden gerçekleştirilen dezenformasyon kampanyalarına ilişkin DSÖ ve BM ortaklığında yeni politika araçlarının üretilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵¹ Aynı zamanda kullanım sıklığının artış gösterdiği risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramı altında infodemi ile mücadelenin gerekliliğine şu sözlerle yer verilmiştir:

“Covid-19 salgınına müdahalede en önemli unsur olan topluluk katılımı yoluyla endişe, söylenti ve mezenformatif nitelikteki yanlış bilgileri tespit ederek bunlara yanıt vermek her geçen gün daha da önemli bir hale gelmektedir. Güvenilir iletişim araçları aracılığıyla yerel dillerde şeffaf, bağlama dayalı ve tutarlı bilgilerin toplumlara ulaştırılması bu açıdan atılması gereken adımların başında gelmektedir. Günümüzün en önemli sorunu haline gelerek virüs ile eşdeğer bir tehlike düzeyine sahip olan Covid-19 infodemisi ülkelerin operasyonel planlamalarına da dahil edilecektir.”²⁵²

İkinci raporun devamı niteliğinde “İzleme ve Değerlendirmeye Yönelik Bir Çerçeve” alt başlığı ile 5 Haziran 2020 tarihinde yayınlanan üçüncü rapor, kullanım sıklığı bakımından risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramına en çok yer verilen rapor olmuştur.²⁵³ Risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejileri bağlamında aşının

²⁴⁸ Jose Eric M Lacsa, “COVID-19 Infodemic: the Role of Social Media and Other Digital Platforms”, **Journal of Public Health**, 2021, p. 2.

²⁴⁹ Gölbaşı and Metintas, **COVID-19 Pandemisi ve İnfodemi**, p. 131.

²⁵⁰ WHO, **2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan**, p. 19.

²⁵¹ WHO, “COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework” **Strategy and Planning**, No: 2020/2, 22 Mayıs 2020, p. 6.

²⁵² **Ibid.**, p. 11.

²⁵³ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework**.

yokluğunda açık iletişimin öneminden bahsedilen raporda, toplumların salgına müdahale noktasında hükümetlere güvenmesinin temel şartının kanıta dayalı ve sürekli bilgi akışı olduğu belirtilmiştir. Bu noktada Covid-19 infodemisi her ne kadar salgının başladığı güne oranla daha kontrol edilebilir bir düzeye çekildiyse de aşırıya ilişkin çalışmalarda yaşanan gelişmeler aşı karşıtlığından kaynaklanan yanlış bilgilerin dolaşıma sokulmasını ve infodeminin yeniden yaygınlaşmaya başlamasını beraberinde getirmiştir.²⁵⁴ Bu nedenle DSÖ, 5 Haziran 2020 tarihinde yayınlanan üçüncü raporda Covid-19 aşısına ilişkin kanıta dayalı doğru bilgileri daha yoğun bir şekilde dolaşıma sokarak ülkelerde aşılama ile ilgili komplo teorilerinden kaynaklanan endişe, söylenti ve mezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin tespit edilmesini ve infodemi ile mücadelede gerekli adımların atılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁵

Covid-19 infodemisinin yönetimi, toplumun çeşitli sektörleriyle yapılacak iş birliği ve toplumlar ile birlikte düzenli bir koordinasyona dayanmaktadır.²⁵⁶ Bu nedenle DSÖ, risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin bir parçası olarak 31 Ocak 2020 tarihinde Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı adıyla yeni bir girişim başlatmıştır. Durum raporlarında 4 Şubat 2020 tarihinden itibaren kendine yer bulan Ağ, Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarında ise ancak 2 Ağustos 2020 tarihinde yayınlanan dördüncü raporda kendisine yer bulmuştur.²⁵⁷

Risk iletişimi ve topluluk katılımı özelinde Covid-19 infodemisi başta olmak üzere salgın hastalıklar bağlamında tüm infodemilere yanıt vermek amacıyla kurulan DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı temelde dört çalışma alanı üzerine yoğunlaşmaktadır: i) halk sağlığı önerileri ve politikaların oluşturulmasına yardımcı olmak için eş zamanlı kanıta dayalı bilgilerin belirlenmesi ii) bu bilgilerin eyleme geçirilebilir davranış değişikliği mesajları şeklinde basitleştirilmesi iii) toplulukları mücadeleye dahil ederek mesajlara ulaşım kapasitesinin artırılması iv) halk sağlığı

²⁵⁴ Richard Horton, “Managing the COVID-19 Vaccine Infodemic”, **The Lancet**, V. 396, No: 10266, 2020, p. 4.

²⁵⁵ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework**, p. 16.

²⁵⁶ Jon Agle & Yunyu Xiao, “Misinformation About COVID-19: Evidence for Differential Latent Profiles and A Strong Association with Trust in Science”, **BMC**, V. 21, No: 89, 2021, p.3.

²⁵⁷ WHO, “WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020” **Strategy and Planning**, No: 2020/4, 3 Ağustos 2020, p. 12.

önlemlerinin etkinliğini yönlendirmek için çevrimiçi medya aracılığıyla infodemilerin ölçülmesi, izlenmesi ve takip edilmesi.²⁵⁸

DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı, Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında bilime ve kanıta dayalı bilgilendirici grafikler, videolar ve animasyonlar üretmektedir. Bu çerçevede, Efsane Avcıları da dahil olmak üzere 2020 yılının Temmuz ayına kadar toplamda 145'ten fazla içerik oluşturularak dolaşıma sokulmuştur. Raporla aynı zamanda toplumların ihtiyaçlarının daha iyi bir şekilde ele alınması amacıyla Ağ bünyesinde belli aralıklar ile düzenlenen toplantı ve seminerlere değinildiği görülmektedir. Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında düzenlenen etkinlikler, DSÖ aracılığıyla toplumlara doğru mesajların iletilmesine yardımcı olmaktadır. Salgından en çok etkilenen sektörler özelinde başlatılan seminerler, raporun yayınlandığı 2020 yılının Ağustos ayına kadar 60'ı aşarak 121 ülkede 13.000'den fazla katılımcıya ulaşmıştır.²⁵⁹

Raporla aynı zamanda odak noktasındaki konu olarak yanlış bilgilere karşı koyulması amacıyla infodemi yönetici eğitimlerinin başlayacağından söz edilmiştir. 2021 yılının Kasım ayında başlaması planlanan eğitimlerde BM ve alt kuruluşları Kbaşa olmak üzere *First Draft* gibi dünya ölçeğinde infodemi ile mücadelede önemli role sahip kurumların da ortak olarak yer alacağı belirtilmiştir.²⁶⁰

Diğer raporlardan farklı olarak DSÖ'nün ülkelere yönelik iş birliklerine de detaylı bir şekilde yer verilen dördüncü raporda, aşı karşıtlığı başta olmak üzere Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında oldukça popülerlik kazanan bir bilinçlendirme kampanyası ön plana çıkmaktadır. Birleşik Krallık ile ortak olarak gerçekleştirilen "Yayılmayı Durdur (*Stop the Spread*)" başlıklı küresel kampanya Haziran 2020'den itibaren BBC World televizyonunda, web sitesinde ve uygulamalarında yayınlanmaya başlamıştır. Kampanya, BBC izleyicileri arasında COVID-19 ile ilgili yanlış bilgilendirme riskleri konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda güvenilir kaynaklardan gelen bilgileri iki kez kontrol etmelerini teşvik eden kampanya gerek uluslararası gerekse ulusal sağlık otoritelerini güvenilir bilgi

²⁵⁸ Zarocostas, *How to Fight an Infodemic*, p. 676.

²⁵⁹ WHO, *COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework*, pp. 17-18.

²⁶⁰ *Ibid.* pp. 29-30.

kaynakları olarak desteklemektedir.²⁶¹ 2020 yılı boyunca küresel televizyon ve web kanallarına ek olarak, kampanyanın dünya çapında aşağıdaki tabloda belirtilen 19 ülkede BBC dijital uygulamaları aracılığıyla da kullanıma sunulması kararlaştırılmıştır.²⁶²

BÖLGE	ÜLKELER
Afrika	Etiyopya, Kenya, Nijerya, Sri Lanka, Tanzanya, Zambiya
Asya	Bangladeş, Hindistan, Endonezya, Nepal, Tayland
Avrupa	Azerbaycan, Moldova
Orta Doğu	Libya, Tunus
Latin Amerika	Brezilya, Arjantin, Meksika, Paraguay

Tablo 9: Kampanyanın Kullanıma Sunulacağı Bölgeler ve Ülkeler

Birleşik Krallık hükümeti, yaptığı açıklamada kampanyayı ortak olarak yürüten hükümetlere kendi ülkelerinde tercüme etmeleri ve kullanmaları için kampanya varlıklarının bir araç setini sunacağını belirtmiş ve kampanya aracılığıyla oldukça önemli bir küresel sorun olarak görülen Covid-19 infodemi hakkında hükümetler arasında ortak bir mesaj oluşturmayı amaçladığını belirtmiştir.²⁶³ Tablo 9’da da görüleceği üzere ilgili kampanya aynı zamanda dördüncü raporda aşı kavramının kullanımındaki artışın sebeplerinden biridir. Kavramın kullanımında gözle görülür bir artış yaşanmasının bir diğer sebebi “Güvenli ve etkili bir aşının geliştirilmesini hızlandırmak” başlığı ile ilk kez Covid-19 aşısına raporlarda ayrı bir başlıkta yer verilmesidir.²⁶⁴

22 Ocak 2021 tarihinde yayınlanan “Dünyayı Değiştiren Bir Yıla Geri Dönüp Bakma: DSÖ’nün Covid-19’a Müdahalesi” başlıklı beşinci rapor 2020 yılının tamamına yönelik bir analizi kapsamaktadır. Daha önce risk iletişimi ve topluluk katılımı başlığının altında yer alan infodemi yönetimi kavramı ilk kez risk iletişimi ve

²⁶¹ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework**, p. 18.

²⁶² BBC, doğru sağlık mesajlarının önemini artırmak için DSÖ ile yaptığı ortaklık anlaşmasının bir parçası olarak bu kampanya için platformlarını ücretsiz olarak erişime açmıştır. Birleşik Krallık hükümeti, kampanyanın finansmanını sağladığı gibi diğer ülkeler üzerinde izleme katılımına liderlik etmektedir. Bkz.: **Ibid.**, p. 21.

²⁶³ “How Can You Stop the Spread of Misinformation?” **BBC News**, (Çevrimiçi) 1 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/news/av/stories-52118949>, 1 Ocak 2022.

²⁶⁴ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 2.

topluluk katılımı ile birlikte kullanılmıştır. Kavramın önemi raporda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Teknolojide meydana gelen değişimlere paralel olarak sosyal medyanın artan yaygın kullanımı, günlük hayatımızın birçok yönünü temelinden değiştirmiştir. Sağlıkla ilgili acil durumlarda risk iletişimi stratejilerinde de köklü değişimler yaşanmıştır. Dolaşıma sokulan mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin dolaşıma sokularak hızla yaygın hale gelme potansiyeli özellikle son dönemlerde katlanarak artmıştır. Ancak Covid-19 salgını ile birlikte ilgili nitelikteki yanlış bilgilerin bilgi eksikliği ve bazı toplulukların erişemeyeceği şekilde sunulan bilgi sorunları ile birleşince infodemi sorunu küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle DSÖ’nün de ana gündem maddelerinden biri olan Covid-19 infodemisi kavramı, risk iletişimi ve topluluk katılımı ile birlikte ana gündem maddesi olarak kendisine yer bulacaktır.”²⁶⁵

Tablo 8’deki kullanım sıklığından görülen artıştan hareketle, kontrolsüz bir şekilde yayılmasına izin verilen her yerde topluma ciddi zararlar verme potansiyeline sahip olan infodemi konusuna ilişkin DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı aracılığıyla önemli araçlar geliştirilmiştir.²⁶⁶ Örneğin, 2020 yılı Kasım ayı itibarıyla inanç temelli kuruluşlar, yerel yönetimler ve birçok sektör ile bir arada düzenlenen eğitici eğitimleri yoluyla infodemi savaşçıların yetiştirilmesi amaçlanmıştır.²⁶⁷

DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı ekipleri aynı zamanda OpenWHO²⁶⁸ adı verilen platform aracılığıyla da BM ve AB gibi kilit paydaşlarla düzenli web seminerleri düzenlemektedir. İlgili paydaşların etkileşimde bulundukları kitlelere doğru mesajların iletilmesine yardımcı olan bu seminerlere ücretsiz olarak erişim de mümkündür.²⁶⁹

Ülkeler özelinde atılan adımlara ilişkin bilgilerin de verildiği raporda Pakistan’daki DSÖ ekiplerinin salgının başlangıcından bu yana etkili bir şekilde çalışmalarına devam ettiği belirtilmektedir. Ofis görevlisi olarak hastanelere giderek sağlık çalışanlarına eğitimler veren Dr. Samreen Khalil, infodeminin en yaygın olduğu

²⁶⁵ **Ibid.**, pp. 13-14.

²⁶⁶ WHO, “Looking Back at a Year That Changed the World: WHO’S Response to COVID-19” **Strategy and Planning**, No: 2020/5, 22 Ocak 2021, p. 28.

²⁶⁷ “First Draft and the World Health Organization Come Together to Tackle Health Disinformation” **First Draft**, 4 Kasım 2020, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org/articles/first-draft-and-the-world-health-organization-come-together-to-tackle-health-disinformation/>, 7 Aralık 2021.

²⁶⁸ Covid-19 salgını ile birlikte DSÖ’nün salgın hastalıklar gibi acil halk sağlığı durumlarında toplulukların kanıta dayalı, doğru bilgiler yoluyla salgınla mücadele edebilmeleri için çevrimiçi kurslar sunan web tabanlı bilgi aktarım platformudur. Bkz.: “What is OpenWHO”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://openwho.org/pages/about>, 3 Ocak 2022.

²⁶⁹ WHO, **Looking Back at a Year That Changed the World: WHO’S Response to COVID-19**, p. 27.

ülkelerin başında gelen Pakistan'ın başkenti İslamabad'da DSÖ ekipleri tarafından bir çağrı merkezi kurularak yanlış bilgilerin yayılımının kontrol altına alınmaya çalışıldığını ifade etmiştir.²⁷⁰

2021 yılında salgının yayılım aşamasını sona erdirmek amacıyla gerekli olan stratejilerin ve kaynak gereksinimlerinin belirtildiği altıncı raporda, Tablo 8'de kavramın kullanım sıklığında yaşanan artışta da görülebileceği gibi, aşılarda hızlı ve adil bir şekilde dağıtılması başta olmak üzere birçok yeni hedefe yer verilmiştir. Vaka Yönetim Destek Ekipleri aracılığıyla uygulanacak yeni planlarda DSÖ ve ortaklarının daha tecrübeli olması, politikaların daha hızlı bir şekilde uygulamaya sokularak daha etkili sonuçlar alınacağı anlamına gelmektedir.²⁷¹ Öyle ki daha ilk raporda belirlenen temel hedefler geçerliliğini sürdürürken aşı infodemisi başta olmak üzere birçok konuda hedeflerin kapsamının genişletilmesi 2021 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları'nın çok daha kapsamlı stratejilere yer vereceğinin bir göstergesidir. Bu bağlamda aşılama ile ilgili 2021 yılında izlenecek stratejiler tablodaki şekilde belirtilmiştir:

Aşı/Aşılamaya		
Aşının tanıtımında güçlü iletişim ve söylentilere karşı mücadele yoluyla aşılama ile ilgili bilgilerin doğrulanması ve güvenilirliğine ilişkin gerekli desteğin sağlanması.	DSÖ'nün SAGE (Strategic Advisory Group of Experts) ²⁷² komitesinin ilgili verileri raporlayan ve bu aşılarda nasıl uygulanabileceğine ilişkin politika önerilerini formüle eden bir birim olarak desteklenmesi.	Az gelişmiş ülkelere aşılarda teslimi, kabulü hakkında gerekli taleplerde bulunulması ve operasyonel araştırma ağının desteklenmesi.

Tablo 10: Aşı/Aşılamaya İlişkin 2021 Yılında Planlanan Temel Stratejiler²⁷³

Tablo 10'da da görüldüğü üzere 2021 yılında aşılama ile ilgili stratejiler üç ana başlık altında belirlenmiştir. Bunlardan ilki, aşılarda tanıtımında geleneksel ve modern medya kanallarının kullanılarak aşı infodemisi ile mücadele edilmesidir. Bir diğeri, DSÖ Stratejik Uzmanlar Danışma Grubu Komitesi'nin aşılama verilerini

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ WHO, "WHO Strategic Action and Resource Requirements to End the Acute Phase of the COVID-19 Pandemic 2021", **Strategy and Planning**, No: 2021/1, 16 Şubat 2021, p. 2.

²⁷² Stratejik Uzmanlar Danışma Grubu, aşılarda ve bağışıklama için Dünya Sağlık Örgütü'nün başlıca danışma grubudur. 1999 yılında DSÖ Genel Direktörü Gro Harlem Brundtland tarafından başta Bilimsel Danışma Grubu Uzmanları ve Küresel Danışma Grubu olmak üzere önceki iki komitenin birleştirilmesiyle kurulmuştur. Bkz.: "Strategic Advisory Group of Experts on Immunization" **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/groups/strategic-advisory-group-of-experts-on-immunization/about>, 4 Ocak 2022.

²⁷³ WHO, **WHO Strategic Action and Resource Requirements to End the Acute Phase of the COVID-19 Pandemic 2021**, pp. 2-3.

raporlamasına yardımcı olunarak aşlamaya ilişkin komite tarafından önerilen politikaların desteklenmesidir. Sonuncusu ise Afrika ülkeleri başta olmak üzere az gelişmiş ülkelerin aşılarla erişimi konusunda gerekli girişimlerin başlatılmasıdır.²⁷⁴ Tabloda da görüldüğü gibi daha önce virüse yönelik dolaşıma sokulan yanlış bilgiler yerini büyük oranda aşı infodemisine bırakmıştır.

2021 yılında atılması amaçlanan adımlara ilişkin detaylara yer verilen 24 Şubat 2021 tarihli yedinci raporda neredeyse tüm kavramlara sık bir şekilde yer verilmiştir. Raporda, 2020 yılında salgının durdurulamamasının önündeki engeller dört temel başlıkta sıralanmıştır.²⁷⁵

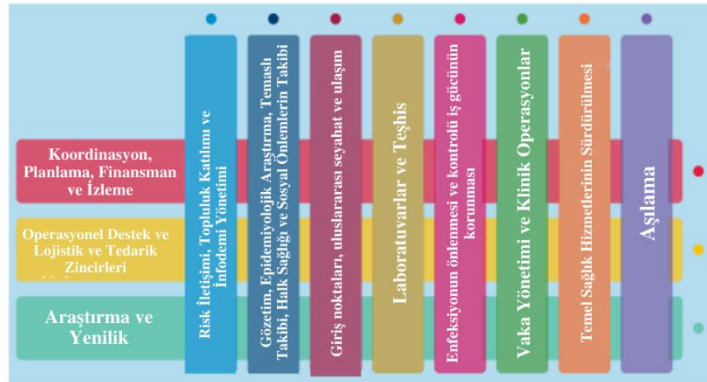
1. Sosyal önlemlerin kaldırılması ve az gelişmiş ülkelerdeki maske, su ve dezenfektan gibi kaynakların eksikliği.
2. Bulaşmayı azaltmak için temaslı bireylerin belirlenmesinde sağlam bir halk sağlığı alt yapısının olmaması.
3. Toplumda, salgının risklerini yönetebilmek için yeterli düzeyde güçlü katılımının sağlanmaması.
4. Tüm bunları da kapsayacak şekilde mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin kültürel farklılıklar da göz önüne alındığında ciddi bir bilgi eksikliğine yol açması ve bunun kanıta dayalı müdahale önlemlerinin etkinliğini baltalamasıdır.

Bahsedilen nedenlere rağmen toplum bir yıl öncesi ile kıyaslandığında çok daha fazla deneyime sahiptir. Ancak ne yazık ki stratejilerin çoğu birçok ülke tarafından kabul edilmesine rağmen operasyonel ve bilimsel çözümler geliştirerek uygulanmamıştır. Bu nedenle DSÖ, 2021 yılında ortakları ile birlikte çabalarını iki katına çıkarak kapasitesini aşağıdaki tabloda belirlenen dört temel strateji üzerinde kullanacağını belirtmiştir.²⁷⁶

²⁷⁴ Ibid., p. 10.

²⁷⁵ WHO, “1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan”, **Strategy and Planning**, No: 2021/2, 24 Şubat 2021, p. 13.

²⁷⁶ WHO, **WHO Strategic Action and Resource Requirements to End the Acute Phase of the COVID-19 Pandemic 2021**, pp. 5-6.

Tablo 11: DSÖ 2021 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı Hedef Şeması²⁷⁷

2020 yılında üç temel başlık özelinde belirlenen stratejiler 2021 yılında yenilenerek sekiz ana stratejiye dayandırılmıştır. Bu sekiz ana strateji özelinde birbiriyle eşgüdümlü bir şekilde belirlenen dört hedef sırasıyla; bulaşmanın önüne geçilmesi, infodemi ile mücadele yoluyla maruziyetin azaltılması, hastaların takibinin yapılması ve ölüm oranlarının azaltılması şeklinde sıralanmaktadır.

²⁷⁷ Türkçeye çevirilmiş şeklinin orijinal hali için bkz.: **İbid.**

2021 yılının ilk üç ayına yönelik değerlendirmenin yapıldığı “Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı: İzleme ve Değerlendirmeye Yönelik Bir Çerçeve” başlıklı dokuz numaralı raporda infodemi yönetimine ilişkin atılan en önemli adımlardan biri olan Uluslararası Infodemioloji Konferansı’na ilk kez yer verilmiştir. Konferansa verilen referanstan hareketle infodemi yönetici eğitimlerinin önemi bir kez daha vurgulanarak çevrimiçi platformlarda yanlış ve bağlamından koparılmış bilgiler ile mücadele bağlamında sosyal dinleme araçlarının öneminden bahsedilmiştir.²⁷⁸

Bu noktadan hareketle yayınlanan bir sonraki raporda DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı bünyesinde infodeminin yönetimi bağlamında geliştirilen sosyal dinleme aracıyla erken yapay zekâ destekli yanıt platformundan (*Early AI-supported Response with Social Listening*) bahsedilmiştir.²⁷⁹ Güvenilir bilgi boşluklarının nerelerde olduğunu değerlendirerek Covid-19’a ilişkin mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin hangi alanlarda ne şekilde yayıldığının tespit edilmesinde ve önlemler alınmasında önemli bir işleve sahip olan programın analiz kapasitesi sürekli bir şekilde genişletilmektedir. İlk dokuz aylık süreçte 51,3 milyon gönderiyi analiz eden platform, infodeminin hangi konularda ne düzeyde olduğuna ilişkin ülkelere önerilerde de bulunmaktadır.²⁸⁰ Toplumların hangi bilgileri aradığını daha iyi anlamayı ve ihtiyacı karşılamayı amaçlayan program, DSÖ’nün infodemi yönetimine verdiği önemin ne derece arttığını göstermektedir.

Son olarak onuncu raporun devamı niteliğinde 7 Ekim 2021 tarihinde yayınlanan yıl arası raporunda infodemi yönetimi başlığına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. “Doğru Bilgiye, Doğru Zamanda ve Doğru Şekilde Ulaş” sloganıyla Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı başta olmak üzere infodemi yönetimi bağlamında birçok girişim gerçekleştiren DSÖ, sosyal dinleme platformu aracılığıyla da 20 ülkede 39 kategoride ve 4 dilde 50 milyonun üstünde gönderi analiz etmiştir.²⁸¹ DSÖ bölge ve ülke ofislerinden alınan çevrimdışı veriler de analiz edilerek dijital veriler haline getirilmiş

²⁷⁸ WHO, “COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework”, **Strategy and Planning**, No: 2021/4, 11 Mayıs 2021, p. 9.

²⁷⁹ WHO, “WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021)”, **Strategy and Planning**, No: 2021/5, 7 Ekim 2021, pp. 8-9.

²⁸⁰ J. Mantas et. al., (Eds.) “EARS – A WHO Platform for AI-Supported Real-Time Online Social Listening of COVID-19 Conversations” p. 1012.

²⁸¹ WHO, “2021 MID-YEAR Report: WHO Strategic Action Against COVID-19”, **Strategy and Planning**, No: 2022/6, 7 Ekim 2021, p. 3.

ve kamuoyunun salgına ilişkin endişeleri giderilmeye çalışılmıştır.²⁸² Raporda endişelerin giderilmesi noktasında yapılan analizlerin yanı sıra ortaklıklar da ön plana çıkarılmıştır. Örneğin, küresel ve bölgesel düzeyde 47 ortaklık gerçekleştirilmiş, ortaklar ile birlikte düzenlenen konferans ve eğitimler ile toplamda 120 ülkeden 500’ün üzerinde uzman infodemi yöneticisi yetiştirilmiştir.²⁸³

Sonuç olarak kullanım sıklıkları göz önüne alındığında 2020 ve 2021 yılları özelinde analiz edilen kavramlar, raporlarda ne şekilde kullanıldıklarına ilişkin referanslar ile detaylandırılmaya çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle kavramların birbirleri ile kullanımları özelinde yapılacak analiz yoluyla da bütüncül bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

3.2.2. Kavramların Birbirleri ile Kullanımları Özelinde İncelenmesi

DSÖ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları özelinde yapılan analiz çerçevesinde kavramların kendi bağlamlarında kullanım miktarları kadar önemli olan bir diğer analiz biçimi ise birbirleri ile kullanımlarıdır. Bu nedenle kavramların raporlarda birbirleri ile kullanım oranları tabloda gösterilmiştir.

Kod Sistemi	Aşı/...	Info...	Ulus...	Mez...	Risk...	Dez...	Söyl...	DSÖ...	Saht...	Ulus...	Ulus...	Info...	Mal...
▼ Bilgi Düzensizliği													
Aşı/Aşılama		1											
Infodemi Yönetimi/Infodemi	5		2	9	9	4	2				1	1	
Uluslararası Infodemi Yönetici Eğitimi								1					
Mezenformasyon		9											
Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı		9											
Dezenformasyon		4											
Söylenti/Propaganda/Manipülasyon		2											
DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı			1										
Sahte Haber/Yanlış Bilgi/Bağlamından Koparma													
Uluslararası Infodemi Yönetim Konferansı													
Uluslararası Infodemioloji Konferansı		1											
Infodemi Yönetim Toplantısı		1											
Malenformasyon													

Tablo 12: Kavramların Tüm Raporlar Özelinde Birbirleriyle Kullanım Miktarları²⁸⁴

²⁸² Ogün Akar, “Contextualizing Covid-19 Related Misinformation and Disinformation: An Intersectional Approach to the Infodemic”, (Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi), 2020, p. 17.

²⁸³ WHO, WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021), p. 10.

²⁸⁴ Kavramların birbirleriyle kullanımları özelindeki analizlerinde kelime düzeyinde analizin sapmalarla yol açacağı düşünüldüğü için program özelinde birbirleriyle benzer bağlamda kullanıldıkları konu başlıkları baz alınmıştır.

Tabloda görüleceği üzere birbirleriyle en sık kullanılan kavramların başında infodemi ve mezenformasyon kavramı gelmektedir. Bunun en önemli nedeni salgının başında DSÖ'nün Covid-19 infodemisinin kapsamını mezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin yayılımı sonucu oluşan bilgi kirliliği salgını olarak tanımlamasıdır. Her ne kadar madalyonun diğer yüzü olarak adlandırılan dezenformasyon kavramı ikinci rapordan itibaren kendine yer bulmaya başladıysa da yanlış bilgilerin zarar verme kastı olmadan oluşturularak, diğer kişi, kurum ve örgütlerin yer aldığı bilgi ekosisteminde dolaşıma sokulması durumu olarak adlandırılan mezenformasyon kavramı, infodemi ile en sık kullanılan kavram olmaya devam etmiştir. Tablo 12'de görüldüğü üzere dezenformasyon kavramı infodemi ile mezenformasyon kavramının ancak yarısı kadar kullanılmıştır. DSÖ Genel Direktörü Tedros'un yaptığı konuşma da bu durumu destekler niteliktedir:

“Covid-19 salgını gibi acil önlem ve müdahale gerektiren küresel halk sağlığı durumlarında topluluklar yakın çevrelerindeki insanları korumak amacıyla sosyal medyada dolaşıma sokulan mezenformatif bilgileri hızlıca paylaşırlar. Özellikle WhatsApp ve Facebook'ta yer alan kapalı mesajlaşma gruplarında hızla yayılan bu nitelikteki yanlış bilgiler, DSÖ'nün Covid-19 infodemisi ile mücadelesinin kökenini oluşturmaktadır.”²⁸⁵

2021 yılında yükselişe geçen aşı karışıklığı ile birlikte, infodemi yönetiminde güven inşası ve topluluk katılımı çok daha önemli bir hale gelmiştir. Bu noktadan hareketle infodemi ile birlikte en yüksek kullanıma sahip olan bir diğer kavram risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramıdır. Öyle ki 2021 yılına ilişkin operasyonel hazırlığa yer verilen yedi numaralı rapordan itibaren aynı başlıkta ele alınan infodemi ve risk iletişimi kavramlarının arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilmiştir:

“Sağlıkla ilgili acil durumlara verilen yanıtların başarıya ulaşmasında infodemi kavramı, risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramlarının ayrılmaz bir parçasıdır. Toplulukların salgınlar ile mücadelede uygulanan politikalarda hükümetler ile birlikte hareket etmesi paylaşılan bilgilerin kanıta dayalı olmasına bağlıdır. Özellikle virüsün sosyo-ekonomik etkilerinin azaltılması için gerekli olan yanlış bilgi salgını ile mücadele, aşı infodemisi ile birlikte çok daha önemli bir hale gelmiştir. Bu nedenle daha önce risk iletişimi ve topluluk katılımının bünyesinde alt strateji alanı olarak belirlenen infodemi yönetimi 2021 yılında risk iletişimi ve topluluk katılımı ile birlikte ele alınacaktır.”²⁸⁶

²⁸⁵ “Infodemic Management: Promoting Healthy Behaviours in the Time of COVID-19 and Mitigating Harm From Misinformation and Disinformation” **WHO official website**, (Çevrimiçi) 23 Eylül 2020, <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/09/23/default-calendar/infodemic-management-promoting-healthy-behaviors-in-the-time-of-covid-19-and-mitigating-harm-from-misinformation-and-disinformation>, 4 Ocak 2021.

²⁸⁶ WHO, **1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan**, p. 12.

İlgili raporda bahse konu olan risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetim stratejisi; insanların salgına yönelik algılarını ve davranışlarını anlayarak riski zamanında ve güvenilir bilgiler yoluyla topluma iletmek ve böylece Covid-19 salgınının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Salgını sona erdirmekten çok ilk etapta azaltmayı hedefleyen stratejinin etkinliği toplumun her üyesinin katılımıyla doğru orantılıdır. DSÖ'ye göre etkili risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetim stratejisi için herkese uyan tek bir yaklaşım yoktur. Bu nedenle toplulukları anlamak ve insan merkezli bir yaklaşım yoluyla ülkeler özelinde güçlü, koordineli, uygulanabilir ve yenilikçi politikalar belirlemek gerekmektedir.²⁸⁷

Kullanım miktarı bakımından en yüksek orana sahip olan aşı ve aşılama ise diğer kavramlar ile karşılaştırıldığında infodemi ile kullanımı açısından ortalama bir orana sahiptir. Raporlar açısından değerlendirildiğinde bunun iki temel nedeni olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki DSÖ'nün aşı ve benzeri araçlara erişim konusunu aşı infodemisi ile birlikte ele almasıdır. DSÖ, BM ve AB önderliğinde gelir düzeyi ne olursa olsun tüm ülkelere aşuya eşit erişim sağlamak ve aşı karşıtı söylemleri yönetmek amacıyla küresel bir girişim olarak başlatılan COVAX ve GAVI Aşı İttifakı gibi girişimler bunlardan bazılarıdır.²⁸⁸ Bir diğeri ise aşı ve aşılama kavramlarının aşı infodemisi ile kullanımının yanı sıra kendi içerisinde bağımsız bir kavram olarak ele alınmasıdır.²⁸⁹ Öyle ki 5 Haziran 2020 tarihli üçüncü rapordan itibaren kavrama tüm raporlarda sık bir şekilde yer verilmiş ve ülkelerin alt yapılarının aşılama hazırlanması için önerilerde bulunulmuştur.²⁹⁰ Yine de bu gerekçe aşı kavramının infodemi ile etkin bir şekilde kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle 2021 yılı ile birlikte aşı infodemisi başlığı altında her iki kavram birbirleriyle birçok kez kullanılarak yeni stratejiler geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur.

²⁸⁷ WHO, "1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline", **Strategy and Planning**, No: 2021/3, 3 Mart 2021, p. 7-8.

²⁸⁸ "BM Destekli COVAX Girişimi Yoluyla İhtiyaç Sahibi Ükelere 1 Milyardan Fazla Covid Aşısı Gönderildi!" **WHO official website**, (Çevrimiçi) 17 Ocak 2021, <https://turkey.un.org/tr/168301-bm-destekli-covax-girisimi-yoluyla-ihciyac-sahibi-ukelere-1-milyardan-fazla-covid-asisi>, 4 Ocak 2022.

²⁸⁹ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework**, p. 4.

²⁹⁰ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework**.

7 Ekim 2021 tarihinde “Yıl Arası Raporu” başlığı ile yayınlanan son raporda aşı infodemisi ile mücadelenin ilerleyen dönemlerde de önemli gündem maddelerinden biri olacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

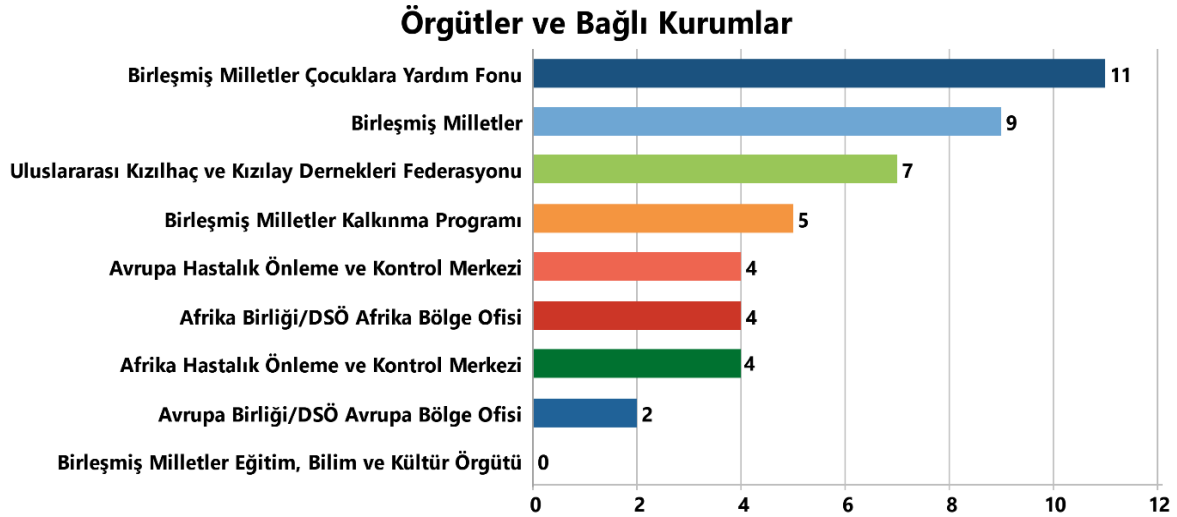
“Bir dizi faktör, zaten yüksek olan vaka ve ölüm sayılarının yakın veya orta vadede yeniden yükselme riskinin olacağını bize göstermektedir. Bu artışın ana sebepleri arasında, ortaya çıkan yeni varyantlara karşı halk sağlığı uygulamalarının ve sosyal önlemlerin yeterli düzeyde uygulanamaması ve aşılar başta olmak üzere Covid-19 araçları hakkında mezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerin küresel düzeydeki yaygınlığı yatmaktadır. Bu nedenle görünen odur ki aşı infodemisi ile mücadele, ilerleyen süreçlerde de infodemi ile mücadelenin temel dinamiğini oluşturacaktır.”

Tablo 12’de dikkat çeken bir diğer kullanım ise DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı’nın Uluslararası Infodemi Yönetici Eğitimi ile birlikte kullanılmasıdır. Salgının başında kurulan ve Covid-19 infodemisi başta olmak üzere sağlık alanındaki tüm infodemileri içine alacak şekilde seminerler, eğitimler ve politikalar geliştiren Ağ özelinde düzenlenen etkinliklerden, 22 Ocak 2021 tarihinde yayınlanan ve 2020 yılına ilişkin analizin yayınlandığı “Dünyayı Değiştiren Bir Yıla Geri Dönüp Bakmak: DSÖ’nün Covid-19’a Müdahalesi” başlıklı raporda infodemi ile mücadelede en etkili küresel araçlardan biri olarak bahsedilmiştir.²⁹¹ Bununla paralel olarak tabloda DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı bünyesinde gerçekleştirilen Uluslararası Infodemioloji Konferansı ve Uluslararası Infodemi Yönetim Toplantısı kavramlarının da infodemi yönetimi kapsamında ele alındığı görülmektedir. DSÖ’nün stratejik hazırlık ve müdahale planlarında infodemi yönetimine verdiği önemin anlaşılması, kavramların kullanımlarının yanı sıra ortakları ile izlenen stratejilerin dönemsel olarak analiz edilmesiyle mümkündür.

²⁹¹ WHO, **Looking Back at a Year That Changed the World: WHO’S Response to COVID-19**, pp. 28-29.

3.3. Raporların Uluslararası Örgütler Bağlamında Analizi ve Dönemsel Olarak Karşılaştırılması

2 Şubat 2020 tarihinde yayınlanan Covid-19 durum raporunda DSÖ, BM ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu’nun (IFRC) bir araya gelerek Covid-19 salgını ile mücadele etmek için ortak bir görev gücü oluşturduğu belirtilmiştir.²⁹² Bu görev gücü bünyesinde gerek uluslararası gerekse ulusal ölçekte her türlü ortaklığın gerçekleştirileceği duyurulmuştur. İlgili durum raporu başta olmak üzere incelenen kaynaklar özelinde stratejik hazırlık ve müdahale raporları bünyesinde analiz edilmesi gereken örgütler ve alt kuruluşları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13: Örgütlere ve Bağlı Kurumlara Yer Verilen Rapor Sayısı²⁹³

Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planları çerçevesinde DSÖ başta olmak üzere BM ve alt kuruluşları, uluslararası koordinasyonun sağlanmasında ana aktör olarak görülmektedir. Özellikle BM Çocuklara Yardım Fonu infodemi ile mücadele başta olmak üzere birçok konuda atılan adımlara öncülük etmesinden dolayı tüm raporlarda kendisine yer bulmuştur. Bununla birlikte salgın sürecinde ülkelere ve bölgelere gerekli fonların planlanması noktasında ön plana çıkan BM Kalkınma Programına da

²⁹² “Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-13”, **WHO Situation Reports**, 2 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

²⁹³ Örgütler ve bağlı kurumların analizi yapılırken oluşabilecek sapmaların önüne geçebilmek amacıyla birbiriyle birlikte aynı raporlarda kullanılan Afrika Birliği/DSÖ Afrika Ofisi ve Avrupa Birliği/DSÖ Avrupa Ofisi kavramları ortak bir şekilde ele alınmıştır.

raporların neredeyse yarısında yer verilmiştir. Durum raporlarında sıkça yer verilmesine rağmen BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'ne planlarda hiç yer verilmemesi ise dikkat çekicidir.

Covid-19 salgını ile mücadelede ön plana çıkan kurumlardan bir diğeri ise IFRC'dir. Ülkelerin sağlık sistemlerine ilişkin eksikliklerin belirlenmesi başta olmak üzere birçok konuda sağladığı destekler ile yedi raporda kendisine yer bulan kurum, Afrika başta olmak üzere birçok bölgede koordinasyonun sağlanması hususunda önemli bir etkiye sahiptir.²⁹⁴

Bölgesel ölçekte koordinasyonun sağlanmasına katkıda bulunan diğer kurumlar DSÖ Bölge Ofisleri ile birlikte Avrupa ve AfB'dir. Tedavi yöntemleri ve aşının erişiminde yaşanan yetersizliklerden dolayı DSÖ'nün öncelik verdiği bölgelerden olan Afrika, Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi ile birlikte raporların yarısından fazlasında kullanılmıştır. Öyle ki bölge özelinde izlenen stratejiler bağlamında diğer bölgelere emsal teşkil etmesi açısından doğrulama araçları başta olmak üzere birçok ilke imza atılması bunun göstergesidir.²⁹⁵

Planlar ölçeğinde belirlenen politikaların uygulanması aşamasında hem finansal hem de yapısal ölçekte en büyük desteği sağlayan AB ve DSÖ Avrupa Bölge Ofisi yalnızca iki raporda kendisine yer bulurken Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi Afrika'daki menşei ile paralel olarak dört raporda kendisine yer bulmuştur.

Uluslararası örgütlerin ve bağlı kurumların Covid-19 salgını sürecindeki etkilerinin anlaşılabilmesi, kaç raporda kullanıldıklarından ziyade hangi sıklıkla ve ne şekilde kullandıkları ile ilişkilidir. Bu nedenle belirlenen kurumların kullanım miktarları ve hangi bağlamda kullanıldıklarına ilişkin kapsamlı bir analiz yapılması gerekmektedir.

²⁹⁴ "Red Cross Red Crescent: We Need New Extraordinary Steps to Increase Access to COVID-19 Vaccines and We Need Them Now" **IFRC official website**, (Çevrimiçi) 18 Mayıs 2021, <https://www.ifrc.org/article/red-cross-red-crescent-we-need-new-extraordinary-steps-increase-access-covid-19-vaccines-and-we-need>, 2 Ocak 2022

²⁹⁵ "New Africa Alliance Aims to Tackle Deadly COVID 'Infodemic'", **UN official website**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079222>, 7 Aralık 2021.

3.3.1. Uluslararası Örgütlerin Kullanım Miktarları Özelinde İncelenmesi

Uluslararası Örgütler, alt kuruluşları ve birlikte çalıştığı kurumlar ölçeğinde “Örgütler ve Bağlı Kurumlar” teması altında raporlarda analiz edilen kelimeler ve kullanım miktarları da tabloda belirtilmiştir. Kendisi de dahil olmak üzere altı numaralı rapora kadar olanlar 2020 yılının kullanım miktarlarını yansıtırken yedi numaralı rapordan itibaren belirtilen kullanımlar ise 2021 yılını yansıtmaktadır.

Kod Sistemi	Rapor 1	Rapor 2	Rapor 3	Rapor 4	Rapor 5	Rapor 6	Rapor 7	Rapor 8	Rapor 9	Rapor 10	Rapor 11
Örgütler ve Bağlı Kurumlar											
Birleşmiş Milletler	2	23		4	2	1	11	11		1	12
Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu	1	5	9	11	1	1	15	8	4	2	2
Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Demekleri Federasyonu	1	4	5	6			4	4		1	
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı		7		4			4	1			1
Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi				4			2	1		1	
Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi				2	1		1			2	
Afrika Birliği/DSÖ Afrika Bölge Ofisi				3		1		2		1	
Avrupa Birliği/DSÖ Avrupa Bölge Ofisi				2			2				
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü											

Tablo 14: Örgütler ve Bağlı Kurumların Tüm Raporlar Özelinde Kullanım Miktarları

Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının yayınlanan ilk raporunda “Örgütler ve Bağlı Kurumlar” teması altında Covid-19 salgını ile mücadeleye ilişkin DSÖ’nün başta BM ve alt kuruluşları olmak üzere diğer tüm ortakları ile birlikte koordineli olarak çalışacağından bahsedilmiştir.²⁹⁶ Bu bağlamda BM Çocuklara Yardım Fonu ve IFRC başta olmak üzere tüm ortaklar ile birlikte izlenecek stratejiler doğrultusunda küresel, bölgesel ve ülkesel düzeyde belirlenen koordinasyon mekanizmalarına ilişkin detaylar Tablo 14’te belirtilmiştir.

²⁹⁶ WHO, 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan – 2019, pp. 6-7.

Küresel Koordinasyon					
Bölgesel Koordinasyon					
Ülkesel Koordinasyon					
	Vaka Yönetimi Destek Ekipleri	BM Ajansları & İnsani Yardım Kuruluşları	Teknik Uzmanlar & Araştırma Ağları	Finansal Ortaklar	

Tablo 15: DSÖ ve Ortaklarının Covid-19 Salgını ile Mücadele Düzeyleri²⁹⁷

2017 yılında DSÖ Afrika Bölge Ofisi, salgınlara ilişkin durumlarda uluslararası koordinasyonun ve operasyonel desteğin daha hızlı sağlanabilmesi amacıyla Vaka Yönetimi Destek Ekiplerini (*Incident Management Support Team*) kurmuştur.²⁹⁸ Bu noktadan hareketle yayınlanan ilk raporda “ortakların koordinasyonu” başlığı altında BM Kuruluşlararası Daimi Komite’nin 4 Şubat 2020’de toplanacağı ve DSÖ Genel Direktörü liderliğinde küresel, bölgesel ve ülke düzeylerinde uluslararası ortakların ve paydaşların etkin koordinasyonunu sağlamak için yeni Vaka Yönetimi Destek Ekiplerinin kurulacağı açıklanmıştır. Salgın hakkında güncel bilgilerin ve verilerin kontrol edilmesi, dolaşıma sokulan söylenti ve yalan haberlerin takibi gibi işlevlere sahip olan ekipler BM ajansları ve insani yardım kuruluşlarındaki teknik uzmanlar ile birlikte çalışacaktır.²⁹⁹

“Ülkelerin Hazırlığını ve Müdahalesini Destekleyecek Operasyonel Planlama Rehberi” alt başlığı ile yayınlanan ikinci raporda, örgütler ve bağlı kurumların kullanım miktarlarının belirtildiği Tablo 14’te de görülebileceği gibi BM ve alt örgütleri özelindeki kullanım sıklığındaki artış göze çarpmaktadır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, 4 Şubat 2020 tarihinde gerçekleşen toplantının hemen ardından DSÖ ve ortakları tarafından yapılan bir çağrı ile BM Kalkınma Ofisi ve Ülke Ekipleri

²⁹⁷ Türkçeye çevirilmiş şeklin orijinal hali için bkz.: **Ibid.**

²⁹⁸ “COVID-19 Situation Report-168”, **WHO Situation Reports**, 06 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200706-covid-19-sitrep-168.pdf?sfvrsn=7fed5c0b_2, 25 Kasım 2021.

²⁹⁹ WHO, **2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan – 2019**, p. 11.

bünyesinde Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarına ilişkin değerlendirme yapmak üzere bir araya gelinmesidir.³⁰⁰

Planlarda öne sürülen stratejilerin uygulanabilirliğine ilişkin çok taraflı bir güncelleme yapılması amacıyla 14 Nisan 2020 tarihinde düzenlenen toplantının ardından salgın ile mücadelede ülkeler özelinde üç temel yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan ilki daha önce belirlenen üç temel strateji özelinde “ülkelerin hazırlık ve müdahale ölçeğinin artırılması” başlığına ilişkin daha detaylı politikalar izlenmesidir. İkincisi BM İnsani Yardım ve Koordinasyon Ofisi tarafından yayınlanan Covid-19 Küresel İnsani Müdahale Planı’nın (*Global Humanitarian Response Plan (GHRP) for COVID-19*)³⁰¹ tüm ülkeler tarafından uygulandığının kontrol edilmesidir. Son olarak ise BM Kalkınma Programı bünyesinde Rusya ve Çin başta olmak üzere gerçekleştirilecek dezenformasyon kampanyalarına karşı yeni araçların desteklenmesidir.³⁰² Bu rapordan itibaren DSÖ’nün Covid-19 infodemisi ile mücadeleye dezenformatif nitelikteki yanlış bilgileri de dahil ederek daha kapsamlı bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür.

BM Kalkınma Ofisi ve Ülke Ekipleri bünyesinde gerçekleşen toplantıya paralel bir şekilde “Ülkelerin Hazırlık ve Müdahale Operasyonlarının Ölçeğini Arttırmak” başlığına özel olarak hazırlanan 5 Haziran 2020 tarihli üçüncü raporda, bugüne kadar ülkelerin salgına karşı gösterdikleri performanslar değerlendirilerek BM Çocuklara Yardım Fonu başta olmak üzere BM’nin alt kurumları yoluyla ülkeler arasında doğru bilgilerin yaygınlaşmasına ve şeffaflığın artmasına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.³⁰³ Bu durum DSÖ’nün BM alt kuruluşları ve Kızılhaç-Kızılay Dernekleri Federasyonu gibi ana ortakları ile salgın ile mücadelede hedeflere yönelik ilerlemeyi izlemesine ve gerekli olması halinde yeni yaklaşımlar ve politikalar belirlemesine olanak sağlamaktadır.

³⁰⁰ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan: Operational Planning Guidelines to Support Country Preparedness and Response**, p. 7.

³⁰¹ United Nations, *Global Humanitarian Response Plan: COVID-19 (April – December 2020)*” (Çevrimiçi) 17 Temmuz 2020, <https://reliefweb.int/report/world/global-humanitarian-response-plan-covid-19-april-december-2020-ghrp-july-update-enar>, 3 Ocak 2022.

³⁰² WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan: Operational Planning Guidelines to Support Country Preparedness and Response**, p. 2.

³⁰³ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework**, p. 22.

Tablo 14’te görüleceği gibi dördüncü rapor tüm örgütlerin ve bağlı kurumların birlikte yer aldığı tek rapor olması nedeniyle oldukça önem arz etmektedir. İlk olarak salgının geride bırakılan döneminde dokuz çalışma alanında 23 BM kuruluşu ile DSÖ’nün koordinasyon içerisinde çalışması bu rapordan itibaren “Bütüncül Bir BM Yaklaşımını Tamamlamak” başlığı ile konuya özel bir alan ayrılmasına yol açmıştır.³⁰⁴ Bu durum iki kurum arasındaki ortaklığın ne derece yüksek bir düzeyde olduğunu bizlere göstermektedir. Raporda 11 kez kullanım ile en çok referans verilen kurum olan BM Çocuklara Yardım Fonu DSÖ bünyesinde ortaklaşa kurulan Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu’nun (*COVID-19 Solidarity Response Fund*)³⁰⁵ dünya çapındaki şirketlerin, vakıfların ve diğer kuruluşların desteği ile infodeminin önlenmesinde, tespit edilmesinde ve müdahalesindeki başarısına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Özel sektör ve kamunun esnek finansal kaynaklarını tek havuzda toplayarak devam eden salgını özellikle dezavantajlı bölgelerde kontrol almayı ve hafifletmeyi amaçlayan dayanışma fonu, türünün ilk örneği olması açısından oldukça önemlidir.³⁰⁶

30 Haziran 2020 tarihi itibarıyla Covid-19 Dayanışma Fonu, Covid-19 salgını ve salgının beraberinde getirdiği infodemi ile mücadele bağlamında 529 binden fazla bireysel bağışçıdan ve 150’den fazla şirket ve vakıftan 224 milyon dolar bağış toplamıştır.³⁰⁷ Bağışların dağılımında en yüksek oranın aşı infodemisi ile mücadeleye ve Afrika bölgesine aktarılması da Tablo 8 ve 14’de yer alan kullanım miktarlarındaki artışı destekler niteliktedir.

DSÖ Genel Direktörü Tedros, Temmuz ayında yaptığı açıklamada örgüte tüm üye devletlerin salgın ile mücadelede aktif olarak görevlendirildiğini ifade ederek AfB başta olmak üzere salgının ciddi boyutlara ulaştığı çeşitli bölgelere yönelik taleplerin

³⁰⁴ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 14.

³⁰⁵ Daha detaylı bilgi için bkz.: “COVID-19 Solidarity Response Fund” **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/donate>, 3 Ocak 2022.

³⁰⁶ “Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF, Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu Aracılığıyla Salgına Müdahale Etmek İçin İş Birliği Yapıyor” **BM Türkiye Ofisi**, 4 Nisan 2020 (Çevrimiçi) <https://turkey.un.org/tr/39998-dunya-saglik-orgutu-ve-unicef-covid-19-dayanisma-mudahale-fonu-araciligiyla-salgina-mudahale>, 7 Ocak 2022.

³⁰⁷ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, pp. 17.

hızla karşılanması gerektiğini belirtmiştir.³⁰⁸ 2 Ağustos 2020 yılında yayınlanan raporda ise Tedros'un konuşmasından hareketle ilgili taleplerin sağlanması yolunda AB, DSÖ Avrupa Ofisi ve Avrupa Hastalık Önlem ve Kontrol Merkezi ile ortak hareket edileceği belirtilmiştir.³⁰⁹

Raporda aynı zamanda Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve GAVI Aşı İttifakı³¹⁰ başta olmak üzere çok taraflı kalkınma bankaları, finans kuruluşları ile birlikte gelişmekte olan ülkelere de Covid-19 salgını bağlamında aşuya erişim ve aşı infodemisi ile mücadelede finansal ve operasyonel destek sağlanacağı belirtilmiştir. Bu iki adım özelinde DSÖ Genel Direktörü, Dünya Ekonomik Forumu'nun dünyanın önde gelen şirketleri ile birlikte ev sahipliği yaptığı toplantıya konuşmacı olarak katılmıştır.³¹¹ Toplantı sonucunda DSÖ, Milletlerarası Ticaret Odası ile ortak bir bildiri yayınlarak BM ülke ekipleri yoluyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere aşı tedariki ve aşı infodemisi ile mücadelede gerekli desteğin verileceğini belirtmiştir.

DSÖ'nün aşılaraya erişimi ve aşı infodemisi ile mücadele özelinde kurduğu iş birlikleri bünyesinde attığı adımlar bunlarla da sınırlı değildir. DSÖ, 20 Nisan 2020 tarihinde BM Çocuklara Yardım Fonu'nun da desteği ile Covid-19 infodemisinin zararlı etkilerini azaltmak amacıyla yayılan söylentilerin yerine kanıta dayalı sağlık mesajları gönderilmesi için Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ile bir ortaklık yaptığını duyurmuştur.³¹² Sonuç olarak dört numaralı raporda Covid-19 salgını ile mücadele bağlamında 1 Mart-30 Temmuz 2020 tarihleri arasında belirlenen stratejiler özelinde atılan adımlar sonucunda tüm bölgelerde planlama ve koordinasyon

³⁰⁸ “‘No free ride’ for COVID, it's here ‘for the foreseeable future’: Tedros” **UN official website**, (Çevrimiçi) 24 Temmuz 2020, <https://news.un.org/en/story/2020/01/1110412>, 2 Ocak 2022.

³⁰⁹ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, pp. 18.

³¹⁰ Eski adı Küresel Aşı ve Bağışıklama İttifakı olan GAVI Aşı İttifakı yoksul ülkelerin aşılaraya erişiminin sağlanabilmesi amacıyla 2000 yılında Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, BM Çocuklara Yardım Fonu ve Bill & Melinda Gates Vakfı tarafından kurulmuştur.

³¹¹ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, pp. 19-20.

³¹² “Working Together to Regulate for Inclusive Connectivity” **UN official website**, (Çevrimiçi) 22 Nisan 2020 <https://www.itu.int/hub/2020/04/working-together-to-regulate-for-inclusive-connectivity/>, 6 Ocak 2022.

kapasitesinde belirgin bir iyileşme olmuştur. Tüm bölgelerde hazırlık ve müdahale planı olan üye devletlerin oranı dönem içerisinde %46'dan %83'e yükselmiştir.³¹³

Uluslararası örgütler ve bağlı kurumlar özelinde 2021 yılında yayınlanan yedi ve sekiz numaralı raporlar "1 Şubat 2021'den 31 Ocak 2022'ye: Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı" başlığı ile yıllık bazda yapılacak iş birliklerinin ve izlenecek stratejilerin belirtildiği raporlar olarak birbirlerinin devamı niteliğinde yayınlanan raporlardır. Bu nedenle bir bütün olarak ele alındığında ilk olarak koordinasyon ve planlama başlığı altından BM ile izlenmesi amaçlanan stratejilere yer verilmiştir. 25 Mart 2020'de yayınlanan ve 7 Mart 2021'de güncellenerek 63 ülke özelinde uygulamaya konan Covid-19 Küresel Müdahale Planı'nın yeni dönemde ön görülen tehditler özelinde uygulanması amaçlanmıştır.³¹⁴

2020 yılında uygulanan tüm politikalara rağmen Afrika bölgesinde istenilen aşılama oranının ve başarının bir türlü sağlanamaması 23 alt kuruluşu ile birlikte BM'nin DSÖ önderliğinde yeni bir yaklaşım geliştirmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Ağustos 2020 tarihinde DSÖ, AfB ve DSÖ Afrika Bölge Ofisi önderliğinde Covid-19 infodemisi ile mücadele bağlamında çok taraflı iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla kurulan Afrika İnfollemi Müdahale Birliği'nin kapsamının 2021 yılında kurulacak yeni bir doğrulama kuruluşu yoluyla genişletilmesine karar verilmiştir.³¹⁵ Tablo 14'te kullanım sıklıklarında yaşanan artıştan da anlaşılacağı gibi bunun BM ve BM Çocuklara Yardım Fonu ile birlikte gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Salgının ilk ortaya çıktığı dönemde Afrika bölgesinde yalnızca iki ülkenin Covid-19 enfeksiyonunu test etme kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. DSÖ'nün bir yıl gibi bir süreçte ortakları ve üye ülkeler ile birlikte bu sayıyı Afrika bölgesindeki tüm ülkeleri kapsayacak şekilde 750'ye çıkarmış olması oldukça önemli bir başarı olarak görülmektedir. Aynı zamanda aşılamanın yapılabildiği bu kurumların 2021 yılıyla birlikte AB sponsorluğunda 1500'e kadar arttırılması amaçlanmıştır. Raporda

³¹³ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 19.

³¹⁴ WHO, **1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan**, p. 7.

³¹⁵ WHO, **1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline**, pp. 8-9.

aynı zamanda 2021 yılı boyunca DSÖ ile birlikte ECDC'den uzmanların Afrika'ya giderek orada eğitim vermeleri kararlaştırılmıştır.³¹⁶

7 Ekim 2021 tarihinde yayınlanan “Erken Müdahaleyi Finanse Etme İçin Acil Bir Çağrı” başlıklı raporda Covid-19 aşılara erişim konusu ön plana çıkarılmıştır. 8 Eylül 2021 tarihi itibarıyla az gelişmiş ülkelerdeki insanların yalnızca %2,6'sının en az bir doz aşıya ulaşabilmiş olması DSÖ ve ortaklarını harekete geçirmiştir. Ağustos 2021 tarihinde DSÖ önderliğinde kurulan Covid-19 Görev Gücü ile birlikte Afrika Aşı Vakfı (*African Vaccine Acquisition Trust*), Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi, GAVI Aşı İttifakı ve BM Çocuklara Yardım Fonu ortak bir bildiri yayınlamıştır:

“...Her ne kadar Covid-19 aşılarının küresel düzeyde az gelişmiş ülkeler için piyasaya sürülmesinde belli düzeyde bir ilerleme sağlanabildiyse de hala istenilen düzeye ulaşamamıştır. Aşı taahhüt sözü veren birçok ülke ve kurumun taahhütlerini yerine getirmemesi, DSÖ başta olmak üzere uluslararası topluma yönelik güvenin ciddi oranda zedelenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle bildiriden hareketle ilgili ortaklar başta olmak üzere üye devletlerin aşı tedariki konusunda finansal düzeyde küresel mücadeleye yoğunlaşması gerekmektedir. Aşı tedarik zinciri ile birlikte ilgili ülkelere finansal yardımların yapılabilmesi için de tüm kurumların bu mücadeleye dahil olması gerekmektedir.”³¹⁷

İtici bir güç olarak yayınlanan bildirinin ardından DSÖ tarafından bölgelere yönelik fonların dağıtımında ciddi artmış yaşanmıştır. Risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetimi bünyesinde değerlendirilen aşıya erişim ve aşı infodemisi ile mücadeleye ilişkin fonlar yıllık bazda tabloda gösterildiği gibidir.

³¹⁶ WHO, 1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan, p. 16.

³¹⁷ WHO, WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021), p. 7.

Ülkeler	Afrika	Amerika	Doğu Akdeniz	Avrupa	Kuzey-Doğu Asya	Toplam
2020 Risk iletişimi, Topluluk Katılımı ve İnfodemi Yönetimi Fon Miktarı (Milyon Dolar)	41.0	24.0	34.1	13.1	10.2	218.1
2021 Risk iletişimi, Topluluk Katılımı ve İnfodemi Yönetimi Fon Miktarı (Milyon Dolar)	441.0	219.3	429.1	162.7	168	1.420

Tablo 16: DSÖ Tarafından 2020-21 Yıllarında Risk İletişimi, Topluluk Katılımı ve İnfodemi Yönetimi Stratejileri Özelinde Bölgelere Ayırılan Fon Miktarları³¹⁸

Tablo 16’da da görüldüğü üzere risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetimi özelinde verilen fonlar 2020 yılı ile karşılaştırıldığında ciddi düzeyde artmıştır. Özellikle önceki yılda en yüksek bütçenin ayrıldığı Afrika bölgesi özelinde ayrılan fon tutarının on katına çıkarılması, bölgeye yönelik ihtiyacın hala ciddiyetini koruduğunu göstermektedir. Bu bağlamda oranların belirlenmesinde DSÖ ve BM önderliğindeki Covid-19 Görev Gücü bünyesinde yayınlanan bildirinin etkisi yadsınamayacak düzeyde fazladır. Yine de ayrılan yüksek orandaki fonlar ve izlenen stratejilere rağmen Afrika ülkelerinin çoğunda yetişkinlerin ortalama %2’si aşılanmıştır. Bu oran gelişmekte olan ve gelişen ülkelerde ortalama %50’dir. Afrika ülkeleri 2021 yılının tamamını kapsayacak şekilde hedeflenen %70 oranı bir yana 2021 Eylül ayı için belirlenen %10 hedefini karşılayacak düzeye bile ulaşamamıştır.³¹⁹ Bunun en önemli nedeni fonların büyük oranda sağlık sistemleri altyapısının iyileştirilmesi ve temel ihtiyaçlar için kullanılmasıdır.

3.3.2. Uluslararası Örgütlerin Birbirleri ile Kullanımları Özelinde İncelenmesi

Covid-19 salgını ile mücadelede Stratejik Hazırlık ve Müdahale Raporları bağlamında uygulamaya konan politikalar özelinde DSÖ’nün diğer örgütler ve bağlı kurumlar ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Küresel, bölgesel ve ülkesel düzeyde atılan adımlarda BM ve alt kurumları başta olmak üzere birçok aktör ile birlikte hareket

³¹⁸ Tablo ayrı ayrı paporlarda belirtilen oranlar bir araya getirilmesiyle hazırlanmıştır. Bkz.: WHO, 1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan and WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021).

³¹⁹ WHO, WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021), p. 13.

edilmesi, kurumların kullanım miktarlarının yanı sıra birbirleriyle ne düzeyde kullanıldıkları sorunsalını da beraberinde getirmiştir.

Kod Sistemi	Örg...	Birle...	Birle...	Ulus...	Birle...	Avr...	Afri...	Afri...	Avr...	Birle...
Örgütler ve Bağlı Kurumlar										
Birleşmiş Milletler		22	3	5						
Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu	22		17	11	5	1				
Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu	3	17			3					
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı	5	11			1					
Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi		5	3	1						
Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi		1								
Afrika Birliği/DSÖ Afrika Bölge Ofisi					5					
Avrupa Birliği/DSÖ Avrupa Bölge Ofisi					3					
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü										

Tablo 17: Örgütlerin ve Bağlı Kurumların Tüm Raporlar Özelinde Birbirleriyle Kullanım Miktarları³²⁰

Tablo 17’de de görüldüğü üzere en yüksek kullanımın BM’nin alt kurumları ile özellikle de BM Çocuklara Yardım Fonu’yla olduğu göze çarpmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere henüz yayınlanan ilk durum raporunda DSÖ’nün salgına müdahale sürecinde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu ve BM Çocuklara Yardım Fonu ile birlikte hareket edeceğini belirtmesi örgütün BM’nin en etkili alt kuruluşu olarak öne çıkacağına en önemli göstergesidir.³²¹ Bununla birlikte Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonuna da tüm raporlarda yer verildiği göz önüne alındığında en yüksek kullanımının BM Çocuklara Yardım Fonu ile birlikte olması da bu savı destekler niteliktedir.

DSÖ Avrupa Bölge Ofisi, küresel düzeyde bir risk olarak Covid-19 virüsünün artışına yanıt vermek için 23 Ocak 2020’de Vaka Yönetimi Destek Ekiplerini etkinleştirmiştir. Bölge Ofisi, BM Ülke Ekipleri başta olmak üzere diğer ortaklar ile koordinasyon içerisinde ülkelere destek sağlanması amacıyla iki temel strateji belirlemiştir. Bunlardan biri ulusal sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, diğeri ise infodemi ile mücadelede bağlamında yeni politika araçlarının benimsenmesidir. Bu bağlamda toplumların salgına ilişkin koruyucu önlemlere yönelik tutumu başta olmak üzere; toplumun bilgisini, algısını ve sağlık arama davranışlarını anlayarak birçok

³²⁰ Örgütlerin ve bağlı kurumların birbirleriyle kullanımlarında kelime düzeyinde analizin sapmalarına yol açacağı düşünüldüğü için program özelinde birbirleriyle benzer bağlamda kullanıldıkları konu başlıkları baz alınmıştır.

³²¹ “Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-13”, **WHO Situation Reports**, 2 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

konuda STK'lar ile birlikte hareket edilmesinin sağlanması ve bu minvalde yeni kurumlar oluşturulması kararlaştırılmıştır.³²²

Bahse konu olan stratejiler özelinde Vaka Yönetim Destek Ekiplerinin etkisini arttırmak ve salgın ile mücadelede yeni yaklaşımlar geliştirebilmek amacıyla DSÖ ve Almanya ortaklığında Berlin'de Covid-19 ile küresel bir mücadele merkezi kurulması kararlaştırılmıştır.³²³ DSÖ Avrupa Bölge Ofisi başta olmak üzere birçok kurum ile işbirliği yapan merkezin, verilerin toplanarak yeni stratejilerin belirlenmesi ve Avrupa başta olmak üzere tüm ülkeler arasında salgın ile mücadelede iş birliğinin geliştirilmesi noktasında bir fay hattı görevi üstlenmesi amaçlanmıştır.³²⁴

Örgütlerin ve bağlı kurumların birbirleriyle kullanımları özelinde göze çarpan bir diğer kullanım ise Avrupa Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi ile BM arasındadır. Özellikle infodemi ile mücadeleye ilişkin DSÖ ve BM ile birlikte hareket eden Avrupa Hastalık ve Kontrol Merkezi, Doğu Avrupa başta olmak üzere bölgenin tamamında yanlış bilgi salgını ile mücadeleye ilişkin araçlar geliştirmiştir. 2021 yılının Mart ayında vaka sayılarında yaşanan artış ile birlikte infodeminin de yükselişe geçmesi, 24 AB ülkesinin Avrupa Hastalık ve Kontrol Merkezi aracılığıyla salgın ve salgının ortaya çıkardığı bilgi kirliliği sorunu ile mücadele etmek için ortak bir bildiri yayınlamalarına yol açmıştır.³²⁵ Bildiride “Herkes güvende olana kadar hiç kimse güvende değildir” mesajı üzerinden doğrulama kuruluşları ve sosyal dinleme araçları başta olmak üzere mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgiler ile mücadele edilmesi için AB'nin DSÖ ile uyum içerisinde çalışacağı belirtilmiştir.³²⁶

Örgütlerin birbirleriyle kullanımları açısından Avrupa kadar göze çarpan bir diğer bölge ise Afrika'dır. Tablo 17'de de görüleceği gibi AfB ile birlikte hareket eden

³²² WHO, 1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline, pp. 21-22.

³²³ WHO, COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework, p. 14.

³²⁴ “WHO, Germany Launch New Global Hub for Pandemic and Epidemic Intelligence” **WHO official website**, 5 Mayıs 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news/item/05-05-2021-who-germany-launch-new-global-hub-for-pandemic-and-epidemic-intelligence>, 8 Ocak 2022.

³²⁵ WHO, COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework, p. 14.

³²⁶ “Working Together to Tackle the ‘Infodemic’” **WHO Regional Office for Europe**, 29 Haziran 2020, (Çevrimiçi), <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/digital-health/news/news/2020/6/working-together-to-tackle-the-infodemic>, 9 Ocak 2022.

Afrika Bölge Ofisi başta olmak üzere Afrika Hastalık ve Kontrol Merkezi'nin BM ile ortak kullanımı göze çarpmaktadır. Bu noktada DSÖ bünyesinde salgına müdahale stratejilerinin hayata geçirilmesini tetikleyen en önemli gelişmelerden biri Şubat 2020 tarihinde Kenya'nın başkenti Nairobi ve Senegal'in başkenti Dakar'da gerçekleştirilen acil durum ortak koordinasyon toplantılarıdır. Afrika bölgesine ilişkin kapsamlı bir müdahale planının geliştirilmesini tetikleyen bu toplantıların ardından DSÖ tarafından her iki şehirde de koordinasyon merkezleri kurulmuş ve salgın ile mücadelede atılacak temel adımlar belirlenmiştir.³²⁷

DSÖ'nün AfB ve Afrika Bölge Ofisi ortaklığında birçok medya kuruluşu, sivil toplum örgütü ve şirketi bir araya getirerek belirlenen stratejilerin bir gereği olarak attığı önemli adımlardan bir diğeri ise Covid-19 salgınıyla paralel olarak ortaya çıkan bilgi kirliliği ile mücadele etmek için kurulan Afrika Infodemi Müdahale Birliğidir.³²⁸ Dünyada bir ilk olarak kurulan birlik özelinde Facebook başta olmak üzere çevrimiçi ağlarda sosyal dinleme araçlarıyla gerçekleştirilecek olan analizler yoluyla bilgi boşluklarının tamamlanması amaçlanmıştır.³²⁹

DSÖ'nün, BM ve alt kuruluşları başta olmak üzere Covid-19 salgını ve salgının beraberinde getirdiği bilgi kirliliği ile mücadele etmek için birçok örgüt ve bağlı kuruluşlarıyla iş birliği yaptığı açıkça görülmektedir. Ancak örgütün infodemiye verdiği önemin hangi parametreler dikkate alınarak ne ölçüde değişiklik gösterdiğinin anlaşılması kavramlar ve örgütlerin karşılaştırılması ile mümkün olacaktır.

3.4. Raporların Kavramlar ve Uluslararası Örgütler Bağlamında Karşılaştırılması

Kavramların ve örgütlerin kendi içerisinde kullanımlarının analizleri kadar önemli olan bir diğer şey de birbirleriyle kullanımlarıdır. Bu nedenle tüm raporlar

³²⁷ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 11.

³²⁸ "The Africa Infodemic Response Alliance", **WHO Regional Office for Africa**, (Çevrimiçi) <https://www.afro.who.int/aira>, 29 Kasım 2021.

³²⁹ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 13.

özelinde belirlenen kavramların, örgütlerin ve bağlı kurumların birbirleriyle kullanımına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Kod Sistemi	Örg...	Birle...	Birle...	Ulus...	Birle...	Avr...	Afri...	Afri...	Avr...	Birle...
▼ Bilgi Düzensizliği										
Aşı/Aşılama	11	14	2	2			1	3		
Infodemi Yönetimi/Infodemi	14	1	1							
Uluslararası Infodemi Yönetici Eğitimi							3	3		
Mezenformasyon	14									
Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı			1	1						
Dezenformasyon										
Söylenti/Propaganda/Manipülasyon										
DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı										
Sahte Haber/Yanlış Bilgi/Bağlamından Koparma										
Uluslararası Infodemi Yönetim Konferansı										
Uluslararası Infodemioloji Konferansı										
Infodemi Yönetim Toplantısı										
Malenformasyon										

Tablo 18: Kavramların ve Örgütlerin Birbirleri ile Kullanımı

Tüm raporlar üzerinden bakıldığında birbirleriyle en yüksek kullanım oranına sahip olan kavramlar BM ve BM Çocuklara Yardım Fonu ile birlikte aşı kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda DSÖ bünyesinde 2020 yılının Nisan ayında uygulamaya konan Covid-19 Araçlarına Adil Erişim (*The Acces to Covid-19 Tools -ACT*) uygulaması ile birlikte birçok yatırımcı ve özel şirket bir araya getirilerek az gelişmiş veya gelişmekte olan birçok ülkeye yatırım yapılması amaçlanmıştır.³³⁰ Tedros, 2021 yılının Şubat ayında yaptığı konuşmada “Covid-19 Araçlarına Adil Erişim Uygulamasının kapsamının ağırlığını her geçen gün daha fazla hissettiren salgından dolayı aşılar erişim bünyesine odaklandığını ve örgütün odak noktasını BM ve alt kurumları ile birlikte buraya yönelteceğini”³³¹ belirtmesi kavramların yaygın kullanımının nedenini açıkça ortaya koymaktadır.

Aşı ile birlikte BM özelinde aynı yoğunluğa sahip diğer kavramlar ise infodemi ve mezenformasyon kavramlarıdır. Bunun en önemli nedeni daha önce de belirtildiği gibi DSÖ’nün infodemi kavramını “ağırlıklı olarak yanlış bilgilerin zarar verme kastı olmadan oluşturularak, diğer kişi, kurum ve örgütlerin yer aldığı bilgi ekosisteminde

³³⁰ WHO, **WHO Strategic Action and resource Requirements to end the acute phase of the COVID-19 Pandemic 2021**, pp. 12-13.

³³¹ “WHO Director-General’s Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19” **WHO official website**, 22 Şubat 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-22-february-2021>, 8 Ocak 2022.

dolaşıma sokulması” şeklinde tanımlanan mezenformasyon kavramı özelinde ele alınmasıdır.

Tablo 18’de de görüldüğü gibi kavramların ve örgütlerin birbirleriyle kullanımları özelinde ön plana çıkan kavram çiftinden bir diğeri de uluslararası infodemi yönetici eğitimi özelinde Avrupa ve AfB’dir. Salgının başından itibaren İnfodemi Yönetim Toplantısı ve Uluslararası İnfodemioloji Konferansı ile başlayan sürecin devamında 2021 yılı ile birlikte DSÖ bünyesinde, tüm dünyada yanlış bilgi salgını ile mücadele etmek üzere infodemi savaşçıları yetiştirilmesi hedefiyle gerçekleştirilen eğitimler oldukça önemli bir yere sahiptir. Genel Direktör Tedros İnfodemi Yönetici Eğitimlerinin önemini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Küresel düzeyde infodemi savaşçıları eğitilmesi amacıyla düzenlenen İnfodemi Yönetici Eğitimleri 2021 yılında 500’ün üzerinde kişiyi dünyanın belli bölgelerinde görevlendirmiştir. İnfodemi ile etkin mücadele ancak toplumlar ile birlikte mümkündür. Bu nedenle stratejik olarak oldukça önemli bir yere sahip olan eğitimlerde toplulukların anlaşılması ve kanıta dayalı doğru bilgiler özelinde donatılması temel amaç olarak belirlenmiştir.”³³²

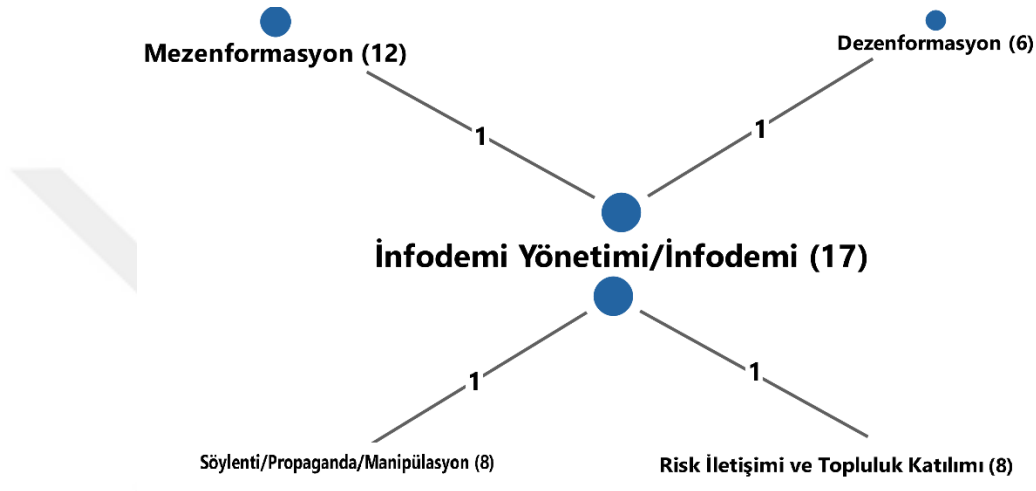
Son olarak ise örgütler ve bağlı olduğu kurumlar özelinde ön plana çıkan kavramlardan bir diğeri de risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramıdır. İnfodemi yönetimi ile birlikte kullanılan kavram gerek ülkeler gerekse bölgeler düzeyinde belirlenen stratejilerin temelini oluşturmaktadır. Risk iletişimi ve topluluk katılımı yoluyla belirlenen stratejiler DSÖ, BM, AfB ve AB başta olmak üzere ilgili tüm ortaklar ile birlikte onaylanarak uygulamaya sokulmaktadır. Her dönem ortaya çıkan gelişmeler ve ön plana çıkan araçlar dikkate alınarak değişkenlik gösteren stratejilerin temel amacı, Covid-19 salgını ve salgının beraberinde getirdiği bilgi kirliliği sorununa karşı çok taraflı ve küresel bir mücadele kültürünün oturtulmasıdır.

Kavramların ve uluslararası örgütlerin birbirleriyle kullanım düzeylerinin kod haritaları yoluyla desteklenmesi DSÖ’nün infodemi yönetimine verdiği önemin anlaşılması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta dönemsel olarak ayrı ayrı oluşturulacak kod haritaları bağlamında yapılacak analiz her iki temanın bir araya getirilmesiyle bütüncül bir biçimde ele alınacaktır.

³³² “Infodemic Management”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>, 20 Kasım 2021.

3.4.1. Kavramların ve Uluslararası Örgütlerin 2020 Kod Haritaları Bağlamında Karşılaştırılması

DSÖ'nün 2020 yılında yayınlamış olduğu beş stratejik hazırlık ve müdahale planı çerçevesinde belirlenen kavramlar özelinde çıkarılmış kod haritası aşağıda gösterilmektedir:

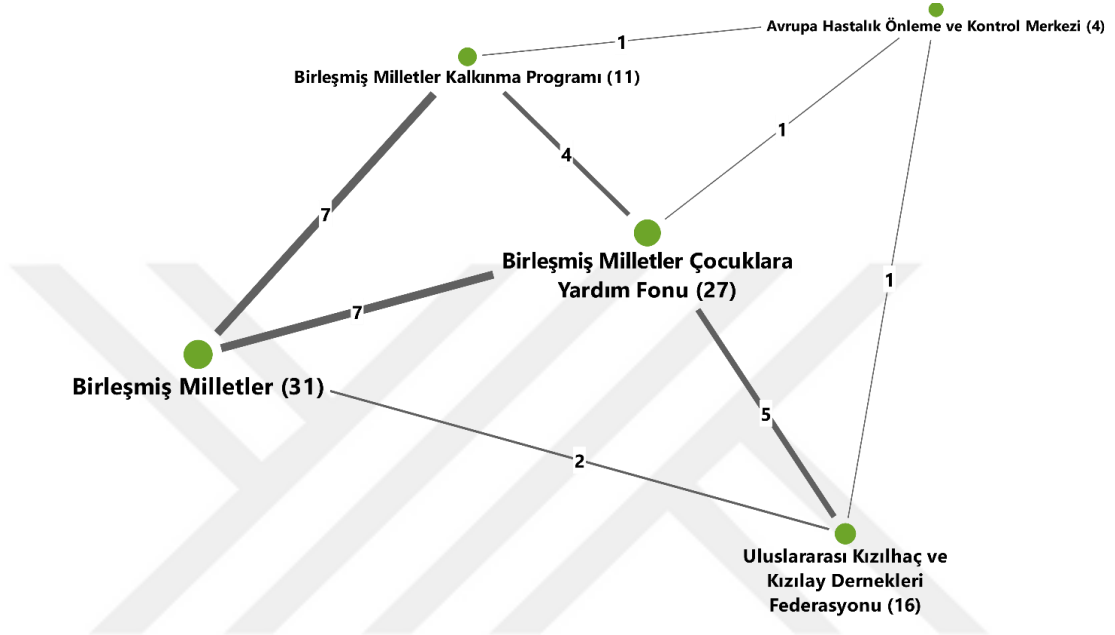

Şekil 8: Kavramların 2020 Yılında Yayımlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

Şekil 8’de de görüldüğü üzere 2020 yılının kavramlar özelinde oluşturulan kod haritasında, infodemi yönetimi kavramının mezenformasyon, dezenformasyon ve bu kavramları destekleyici nitelikteki söylenti, propaganda ve manipülasyon kavramlarıyla birlikte ön plana çıktığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi DSÖ’nün infodeminin yayılımında yanlış bilgileri dezenformatif niteliğinden ziyade mezenformatif niteliği bağlamında ön plana çıkarması bunun en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Kavramların kod haritası bağlamında 2020 yılında ön plana çıkan bir diğer kavram ise risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramıdır. Salgının ilk yılında yayımlanan raporlarda infodemi yönetimini kendi içerisinde ele alarak yanlış bilgi salgınına ilişkin politikaların belirlenmesinde önemli bir kaldıraç görevi üstlenen risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramı ile toplumların ilgili otoritelere duydukları güvenin artırılması amaçlanmıştır. Öyle ki Güney Afrika’da yapılan bir araştırmada;

Mart 2020 tarihinde salgın ile mücadeleye ilişkin yapılan ankette hükümete duyulan güven %17 iken, Ağustos 2020’de bu oranın %51’e yükselmesi durumu ülkenin sağlık bakanı Zwelini Mkhize tarafından büyük oranda DSÖ ile birlikte uygulanan risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerinin başarısına bağlamaktadır.³³³

Şekil 9: Örgütler ve Bağlı Kurumların 2020 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

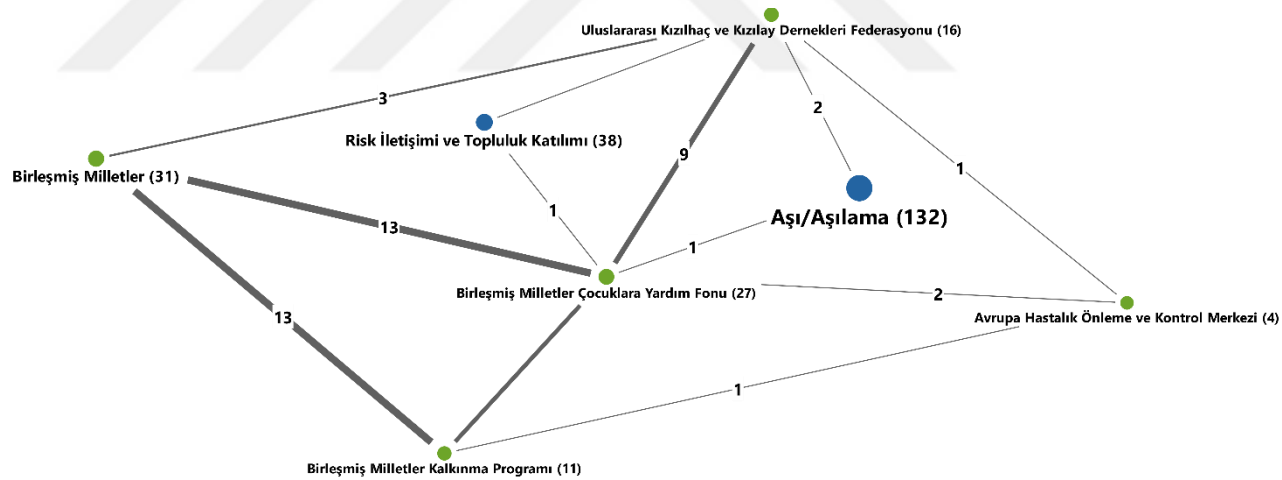
Örgütler ve bağlı kurumlar özelinde 2020 yılında çıkarılan kod haritasına bakıldığında ilk dikkat çeken ayrıntı Covid-19 salgınının başından itibaren belirlenen stratejilerin uygulanmasında ana kurumlardan olan BM ve alt kuruluşlarının yoğun etkisidir. Ancak şekilde de görüldüğü gibi çalışmamızın ana eksenini oluşturan yanlış bilgi salgını özelinde diğer 22 alt kuruluş ile karşılaştırıldığında BM Çocuklara Yardım Fonunun ön plana çıktığı da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda daha önce de belirtildiği gibi kanıta dayalı, doğru bilgilerin yaygınlığının artırılması ve sosyal medya başta olmak üzere gerekli kurumlar ile birliği yapılarak Covid-19 infodemisinin etkisinin azaltılması amacıyla DSÖ ve BM Çocuklara Yardım Fonu arasında birçok adım atılmıştır.

Bu noktadan hareketle stratejik hazırlık ve müdahale planları bünyesinde infodemi ile mücadele özelinde gerçekleştirilen en etkili politikalardan biri sosyal

³³³ WHO, WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020.

medya başta olmak üzere çevrimiçi ağlar ile yapılan iş birlikleridir. Örneğin, kapalı gruplarda yapılan paylaşımlar aracılığıyla yanlış bilgi salgınının en hızlı yayıldığı kaynaklardan biri olarak kabul edilen Facebook ile 2020 yılının Nisan ayında yapılan anlaşmanın bir gereği olarak Covid-19 salgınına ilişkin şüpheli olan paylaşımların işaretlenerek DSÖ infodemi ekiplerine yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır.³³⁴

2020 yılının kod haritasında dikkat çeken bir diğer örgüt ise Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezidir. AB ve DSÖ Avrupa Ofisi ile gerçekleştirdiği ortak stratejiler bağlamında raporlarda kendine sıkça yer bulan kontrol merkezi özelinde atılan en önemli adımlardan biri Küresel Salgın Uyarı ve Müdahale Ağı (*Global Outbreak Alert and Response Network*) olarak öne çıkmaktadır.³³⁵ Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planlarının uygulanmasını kolaylaştırmak ve Avrupa başta olmak üzere birçok bölgedeki hazırlık ve müdahale stratejilerini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilen platform, Covid-19 salgını ile mücadele bağlamında birçok bölgesel ve uluslararası kuruluşun birlikte hareket etmesine olanak sağlamaktadır.³³⁶

Şekil 10: Kavramlar ve Örgütlerin 2020 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

³³⁴ Jose Eric M Lacsa, “COVID-19 Infodemic: the Role of Social Media and Other Digital Platforms” pp. 5-7

³³⁵ “Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF, Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu Aracılığıyla Salgına Müdahale Etmek İçin İş Birliği Yapıyor” **BM Türkiye Ofisi**, 4 Nisan 2020 (Çevrimiçi) <https://turkey.un.org/tr/39998-dunya-saglik-orgutu-ve-unicef-covid-19-dayanisma-mudahale-fonu-araciligiyla-salgina-mudahale>, 7 Ocak 2022.

³³⁶ WHO, **WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020**, p. 21

Hem kavramlar hem de örgütler ve bağlı olduğu kurumlar özelinde oluşturulan kod haritasına bakıldığında ise karşımıza oldukça farklı bir çerçeve çıkmaktadır. Analizde en çok dikkat çeken kavram şüphesiz aşı ve aşılama kavramıdır. Daha önce 2020 yılına ilişkin kavramlar özelinde yapılan analizde kendisine yer bulamayan kavram her iki kategori özelinde yapılan analizde en yüksek kullanıma sahip kavram olarak haritada yer almıştır. Bunun en önemli sebebi şüphesiz aşı ve aşılama kavramının ‘bilgi düzensizliği’ teması bünyesinde belirlenen infodemi, dezenformasyon, mezenformasyon ve manipülasyon gibi kavramlardan ziyade ‘Örgütler ve bağlı kurumlar’ teması bağlamında oldukça sık bir şekilde kullanılmasıdır. Örneğin, ilk dönem yayınlanan raporlarda DSÖ ve BM Çocuklara Yardım Fonu öncülüğünde kurulan Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu bünyesinde aşı çalışmalarının desteklenmesine ciddi bir fon ayrılmış ve bu durum raporlarda sıklıkla dile getirilmiştir.³³⁷

Benzer şekilde stratejik hazırlık ve müdahale planları çerçevesinde AB başta olmak üzere G7, G12 ve G20 gibi birliklerin ilgili kişi ve kurumları ile sürekli bir şekilde görüşme halinde olan DSÖ Genel Direktörü Tedros, aşı çalışmalarının desteklenmesinin yanı sıra gerekli alt yapının sağlanması için de görüşmeler gerçekleştirerek zirvelere katılmıştır.³³⁸ Bunlarla birlikte Dünya Bankası, GAVI Aşı İttifakı yoluyla ülkelerin STK’ları ve insani yardım kuruluşları ile birlikte henüz 2020 yılında aşı karşıtlığı üzerinden dolaşıma sokulan komplo teorilerine karşı mücadele edilmiş ve aşı infodemisinin etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Özellikle 2020 yılının Eylül ayından itibaren ciddi şekilde artan aşı karşıtlığı ile mücadele etmek için BM Kalkınma Programı ile birlikte yüksek miktarda fonlar ayrılarak aşı karşıtlığının azaltılmaya çalışılmasının önemi, BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Covid-19 salgını ile mücadelede en etkili araçlarından başında gelen aşının geliştirilmesine ilişkin olumlu adımlar hepimizi heyecanlandırmaktadır. Ancak Covid-19 aşısı kadar önemli olan bir diğer şey ise aşı karşıtlığı ile mücadeledir. Çevrimiçi ağlar

³³⁷ WHO, COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework, p. 11

³³⁸ Ibid., p.14.

aracı ile dolaşıma sokulan mezenformatif nitelikteki yanlış bilgiler ile mücadele, ilk gün olduğu gibi yine DSÖ ile ortak koordinasyon içerisinde gerçekleştirilecektir.”³³⁹

Her iki tema özelinde 2020 yılına ilişkin oluşturulan kod haritasında dikkat çeken kavramlardan bir diğeri de risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramıdır. Kavramın oldukça sık bir şekilde kullanılmasının nedeni bilgi düzensizliği temasının yanı sıra örgütler ve bağlı kurumlar temasıyla birlikte de yoğun bir kullanıma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. DSÖ’nün diğer ortaklarıyla uluslararası koordinasyonun ve operasyonel desteğin sağlanması hususunda önemli bir yere sahip olan risk iletişimi ve topluluk katılımı kavramı birçok farklı politika aracına da öncülük etmektedir. Örneğin, DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı önderliğinde düzenlenen etkinlikler yoluyla verilen eğitimlerin temelini risk iletişimi ve topluluk katılımı stratejilerine dayanıyor olması bunun en önemli göstergelerinden biridir.

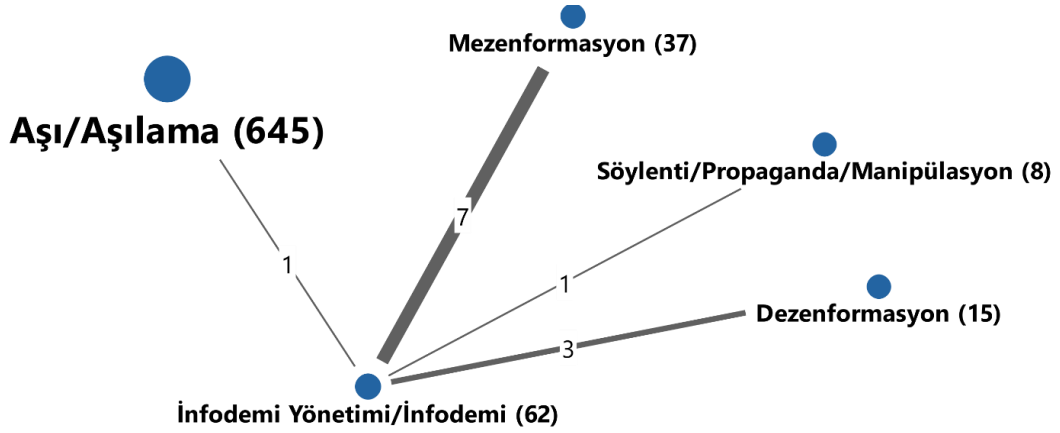
BM Çocuklara Yardım Fonuyla birlikte salgının başından bugüne kadar Covid-19 infodemisi ile mücadelede DSÖ’yle birlikte hareket eden Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu da kod haritasında önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle diğer ülkelerin sağlık otoriteleri ile koordinasyon içerisinde stratejik hazırlık ve müdahale planlarındaki stratejilerin uygulanabilirliğinin kontrol edilmesinde ve verilerin toplanarak finansal yardımlarının ölçeğinin belirlenmesinde önemli bir yere sahip olan Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu, Covid-19 infodemisi ile mücadelede DSÖ’nün en yakın çalıştığı ortaklarından biridir.³⁴⁰

3.4.2. Kavramların ve Uluslararası Örgütlerin 2021 Kod Haritaları Bağlamında Karşılaştırılması

DSÖ’nün 2021 yılında yayınlamış olduğu altı raporun belirlenen kavramlar özelinde çıkarılmış kod haritası aşağıda belirtildiği gibidir:

³³⁹ “COVID-19 Caused ‘Shocking’ Inequalities: Human Rights Chief Bachelet” UN official website, 28 Eylül 2021, (Çevrimiçi), <https://news.un.org/en/story/2021/09/1101552>, 9 Ocak 2022.

³⁴⁰ WHO, 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan – 2019, p. 6.

Şekil 11: Kavramların 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

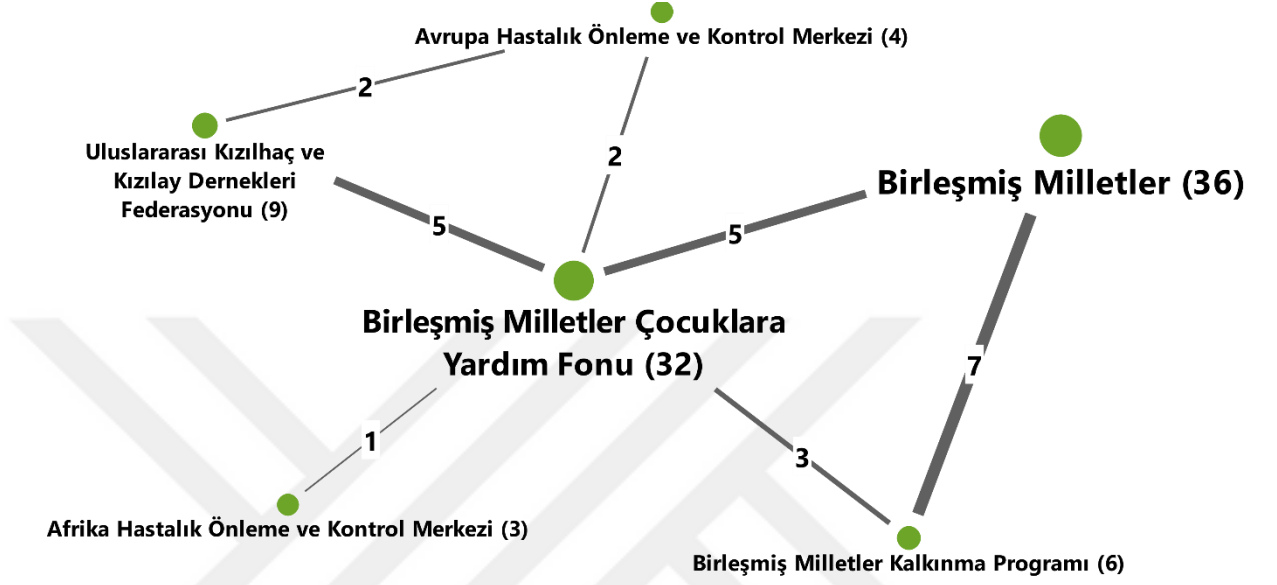
2021 yılının kavramlar özelinde hazırlanan kod haritasında ilk göze çarpan şey kullanım sıklıklarında meydana gelen artıştır. Özellikle infodemi kavramının kullanımında gözle görülür bir artış yaşanırken, 2020 yılında olduğu gibi en sık kullanımın mezenformasyon kavramında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dezenformasyon kavramının kullanımındaki ciddi artış göze çarpmaktadır. 2020 yılıyla kıyaslandığında, kavramın kullanımı neredeyse iki kat artmıştır. 2021 yılına ilişkin stratejilerin belirlendiği yedi numaralı “1 Şubat 2021’den 31 Ocak 2022’ye: Covid-19 Stratejik Hazırlık ve Müdahale Planı” başlıklı raporlarda Rusya ve Çin kaynaklı dezenformasyon faaliyetlerine ilişkin Amerikan Devletleri Örgütü başta olmak üzere birçok örgüt ile iş birliğinin geliştirileceği vurgusunun yapılması dezenformasyonun artan etkisinin gerekçelerinden biri olarak görülebilir.³⁴¹

Şekil 11’de en çok dikkat çeken noktalardan bir diğeri ise aşı kavramının kullanımında meydana gelen artıştır. 2020 yılında kavramlar özelinde etkili bir kullanıma sahip olmayan aşı kavramının 2021 yılında en önde gelen gündem maddesi olduğu açıkça görülmektedir. Önceki yıldan alınan dersler ve sonuçlar ile yeniden revize edilen hedeflere ‘Koordinasyon, planlama, finansman ve izleme’ başlığı altında aşılama kavramı ayrı bir strateji olarak eklenmiştir.³⁴² Aynı zamanda epidemiyolojik belirsizliklerin devam ettiği 2021 yılında aşılama kampanyalarının ilerletilerek

³⁴¹ WHO, 2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan – 2019, pp. 21-22.

³⁴² Ibid., p. 27.

toplumsal cinsiyet başta olmak üzere tüm eşitlikler özelinde ülkelerin aşı dağıtımına hazır hale getirilmesi en önemli hedefler arasında yer almıştır.³⁴³ Bu durum, kavramın artan öneminin en belirgin göstergelerinden biridir.

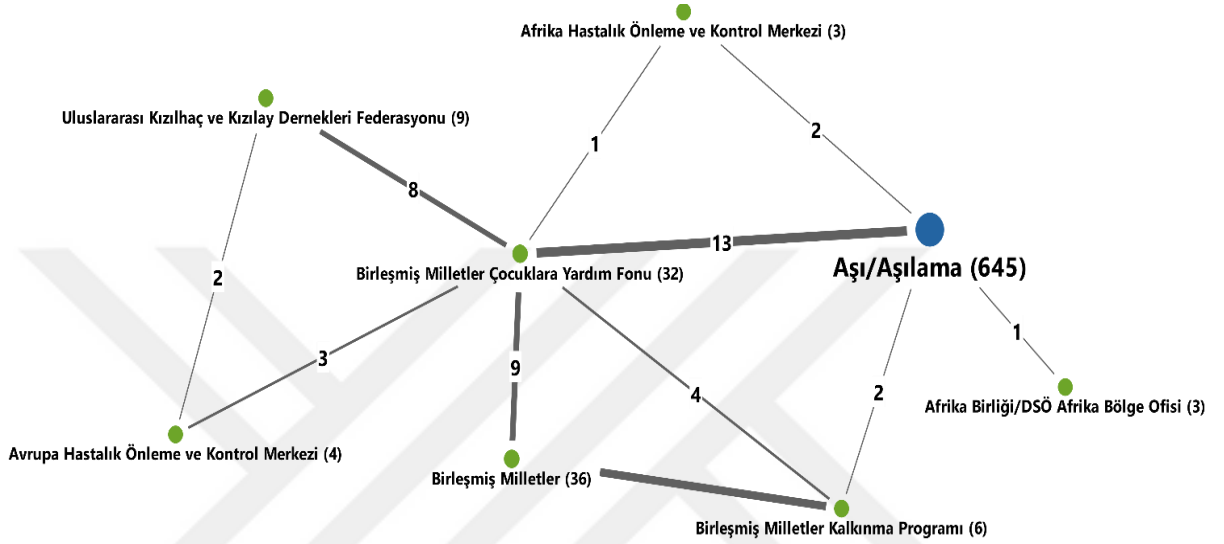
Şekil 12: Örgütler ve Bağlı Kurumların 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

Örgütler ve bağlı kurumlar özelinde ise bir önceki dönemle karşılaştırıldığında BM'nin diğer tüm alt kuruluşlarını geride bırakarak en yaygın kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Örgütün diğer örgütler ile kullanım özelinde alt kuruluşlarıyla beraber kullanıldığı göze çarparken yeni yılda yayınlanan raporlarda BM, alt kurumları ve politikalarına özel bir başlık altında yer verilmesi bu sonucu destekler niteliktedir. 136'dan fazla ülkedeki ofisleri aracılığıyla DSÖ müdahale stratejilerini uygulayan ve geri bildirimler özelinde politikalarda yenilemelere giden BM ve alt kurumlarının, 2020 yılında ağırlıklı olarak ele aldıkları infodemi konusunda sağlanan en büyük değişim 2021 yılında aşı infodemisinin de stratejilere dahil edilmesidir.³⁴⁴ Bununla birlikte, salgın ile mücadelede 2020 yılında BM'nin en önemli alt kurumlarının başında gelen BM Çocuklara Yardım Fonu 2021 yılında da etkinliğini sürdürmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi IFRC ve AB ile ortak olarak belirlenen politikalar aracılığıyla infodemi yönetimi noktasında oldukça önemli adımlar atılmıştır. Örneğin,

³⁴³ WHO, 1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline, p. 7.

³⁴⁴ Ibid., p. 10.

2020 yılı sonunda sunulan ve 2021 yılında uygulamaya konan Avrupa Demokrasi Eylem Planı, AB'nin DSÖ ve BM ile birlikte çevrimiçi ağlar özelinde geliştirilen sosyal dinleme araçları vasıtasıyla Çin ve Rusya temelli dezenformasyon politikalarının engellenmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir.³⁴⁵

Şekil 13: Kavramlar ve Örgütlerin 2021 Yılında Yayınlanan Raporlardaki Kullanımlarına Göre Kod Haritası

2021 yılı özelinde belirlenen kod haritasında kavramların ve örgütlerin birbirleriyle kullanım oranlarının da arttığı göze çarpmaktadır. Aşılamaya kavramının her iki tema özelinde kullanımının sıklaşması Şekil 13'te de görüldüğü gibi en yüksek etkiye sahip olmasına yol açmıştır. Kavramın BM alt kurumları ile birlikte Afrika Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi ve AfB ile birlikte kullanılmış olması daha önce de ifade edilen az gelişmiş ülkelere yönelik aşırı erişim ve alt yapının güçlendirilmesi savını destekler niteliktedir. 14 Ocak 2021 tarihinde aşılarda adil dağıtım ve aşı infodemisi ile mücadeleyle ilişkin atılacak adımlar konusunda DSÖ bünyesinde gerçekleştirilen toplantının ardından ilgili konularda ilk fonlamanın DSÖ tarafından belirlenen 92 düşük ve orta gelirli ülkeye yönelik gerçekleştirileceği kararlaştırılmıştır.

³⁴⁵ “Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: on the European Democracy Action Plan”, **European Commission**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:790:FIN>, 28 Kasım 2021.

Belirlenen bu ülkelerin 48 tanesinin Afrika'da olması örgütün aşlamaya ilişkin bölgeye verdiği önemi açıkça göstermektedir.³⁴⁶

Şekil 13'te de görüldüğü gibi BM Çocuklara Yardım Fonu, Afrika'ya yönelik aşı infodemisi ile mücadele, aşılama alt yapısının oluşturulması ve aşı tedariki noktasında en etkili kurumların başında gelmektedir. Bu bağlamda Covid-19 salgınına özel olarak oluşturulan Vaka Yönetimi Destek Ekipleri aracılığıyla 29 Afrika ülkesi özelinde ihtiyaç değerlendirilmesi yapılarak DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı ile birlikte eğitimler düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁷ İlk olarak Mayıs 2021'de Nepal'de Covid-19 vakalarında meydana gelen ciddi artışın ardından sağlık çalışanlarına yönelik yoğun bir eğitim gerçekleştirilmiştir. Doktorlar, uzmanlar, hemşireler ve sağlık görevlileri de dahil olmak üzere 11 binden fazla kişinin katıldığı eğitimde aşı karışıklığına ilişkin atılması gereken adımlar belirlenmiş ve Nepal Sağlık Bakanlığı ile ortak hareket edileceği kararlaştırılmıştır.³⁴⁸ Ardından Haziran 2021'de Somali'de gerçekleştirilen eğitimde 2013 yılında Suriye'nin kuzeyinde salgın hastalıkların yaygınlaşması ile birlikte devreye sokulan Salgın Hastalıklar Erken Uyarı ve Müdahale Ağı (*Early Warning Systems for Disease Outbreaks*) tanıtılarak devreye sokulmuştur.³⁴⁹ Ağın devreye sokulması ile birlikte ilk bir aylık süreçte vakalarda %27.5 düzeyinde bir azalma görülmüştür.³⁵⁰

DSÖ'nün Covid-19 salgını ile yaklaşık iki yıllık mücadelesinin ele alındığı stratejik hazırlık ve müdahale planlarında birçok konu ön plana çıkmıştır. Örgütün salgının yönetiminde belirlediği hedefler ve bu hedeflere ulaşmada oluşturulan stratejiler dönemsel bazda ortaya çıkan yeni gelişmeler ile farklılık göstermiştir. Küresel bir rehber olarak yayınlanan raporlarda çalışmamızın ana eksenini oluşturan infodemi kavramına yönelik analizler iki ana tema çerçevesinde belirlenen söz öbekleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. "Bilgi Düzensizliği" ve "Örgütler ve Bağlı Kurumlar" başlığı altından belirlenen kavramların analiz edildiği raporlarda

³⁴⁶ WHO, **WHO Strategic Action and resource Requirements to end the acute phase of the COVID-19 Pandemic 2021**, p. 11.

³⁴⁷ WHO, **COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework**, p. 7.

³⁴⁸ WHO, **2021 MID-YEAR Report: WHO Strategic Action Against COVID-19**, p. 2.

³⁴⁹ "Early Warning Systems for Disease Outbreaks (EWARN), **WHO Regional Office for Africa**, (Çevrimiçi) <http://www.emro.who.int/health-topics/ewarn/index.html>, 9 Ocak 2022.

³⁵⁰ WHO, **2021 MID-YEAR Report: WHO Strategic Action Against COVID-19**, p. 5.

kelimelerin kendi başlarına kullanımı ve birbirleriyle kullanımları özelinde yapılan analiz, raporlarda yer verilen referanslar kullanılarak desteklenmiştir. Son olarak toplamda yayınlanan 11 raporun 2020 ve 2021 yılları özelinde kod haritalarının çıkarılarak karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması yoluyla örgütün infodemi kavramına hangi konular bünyesinde ne derece önem verdiği tartışılmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

21. yüzyılın dijital yerlileri olarak adlandırabileceğimiz bireyler, teknolojiye meydana gelen gelişmelerden dolayı gerek dünya gerekse toplum ölçeğinde *de facto* düzeyde yeni bir çağın başlamasına sebep olmuşlardır. Maddi olan her şeyin dijitalleşmeye başladığı bu dönem sosyal medya başta olmak üzere birçok alanda çevrimiçi erişilebilir bilgi çeşitliliğinde meydana gelen artışla paralel olarak bilgi kirliliğinin de tarihte eşine rastlanmamış şekilde artmasına sebebiyet vermiştir. Sorunun yalnızca bilgi ekosisteminde meydana gelen bozulma olmadığı, bu bozulmanın çözüm ayağını oluşturan kavramların da en az bilgi kirliliği sorunu kadar tanımlanmaya muhtaç olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle ilgili tez çalışması yanlış bilgi türlerine yönelik terminolojik belirsizliği ortadan kaldırdığı düşünülen bilgi düzensizliği kavramına ve Covid-19 salgını sürecinde kavramın yaygın bir türü olarak karşımıza çıkan infodemi yönetim politikaları bağlamında DSÖ tarafından ele alınan stratejilerin verili bir zaman dilimi içerisinde ne şekilde değiştiğine yanıt aramıştır.

Çalışma kapsamında ilk olarak bilgi düzensizliği kavramına tarihsel bağlamda bir zemin hazırlanmıştır. Mevcut literatürde antik çağlardan günümüze kadar gelen süreçte manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda gibi farklı şekillerde karşımıza çıkan kavramların ayrımlarına odaklanan birçok çalışma olmasına rağmen kapsamlı bir ayırım yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla ilgili tez çalışmasında kavramlar politik, toplumsal veya sosyal anlamda meydana gelen önemli olaylar özelinde dönemsel bir çerçevede ele alınarak sınıflandırılmış ve kavramları birbirinden ayıran şeyin temelde ne olduğuna ilişkin muğlaklık giderilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda yanlış veya bağlamından koparılmış bilgilerin propaganda veya sahte haber şeklinde ilk kez M.Ö. 33 yılında Augustus ve Marcus Antonius arasındaki güç mücadelesinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Ardından dünya ölçeğinde büyük yankı uyandıran meselelerden biri olan matbaanın bulunması ile yanlış bilgilerin dolaşımında meydana gelen artış ve ilk küresel ölçekteki bilgi kirliliği senaryosu olarak adlandırabileceğimiz Büyük Ay Aldatmacası olayı manipülasyon kavramının ön plana çıktığı önemli olaylardır. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise yaşanan iki yıkıcı

savaş, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması gibi gelişmeler yanlış veya bağlamından koparılmış bilgilerin çıkar odaklı kullanımının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kavramların farklı farklı tanımlamalara sahip olarak birbirinden ayrılmaya başladığı bu dönem, dezenformasyon kavramının Bolşevik devrimi sırasında Batı tarafından gerçekleştirilen ideolojik baskıyı nitelemek için kullanıldığı gerekçesiyle literatüre girdiği ve ilk hiciv örnekleri başta olmak üzere yanlış bilginin birçok türüyle yeni tanıtıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayetinde çalışmamızda söz konusu dönemde yaşanan birçok olay incelenmiş ve yanlış bilginin türlerine yönelik ayırım kronolojik düzeyde yapılan vaka analizlerindeki kullanımları dikkate alınarak belirlenmiştir.

Çalışmamızda aynı zamanda içerisinde yaşadığımız yüzyılda yanlış bilgi türleri olarak tanımlanan kavramlara ilişkin tartışmalara yer verilerek bilgi düzensizliğinin ortaya çıkmasının nedenleri irdelenmiştir. Temelde kavramın ortaya çıkmasında üç temel etkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, içerisinde yaşadığımız yüzyılda yanlış bilgileri tanımlamada en önemli fenomen olarak öne çıkan sahte haber kavramının 2016 ABD Seçimleriyle birlikte kendi anlamından uzaklaştırılmasıdır. ABD Başkanı Donald Trump tarafından bir *Twitter* takıntısı haline gelen kavram, çoğu zaman özgür medyanın ve gazetecilerin karalanma kampanyalarında da önemli bir araç işlevi görmüştür. Bir diğeri ise yanlış bilgiyi tanımlarken kullanılan kavramlarının birbirlerinin yerlerine kullanılması ve kavramsal ayırımın ciddi şekilde zedelenmesidir. Son olarak ise özellikle otoriter rejimlerde artan kutuplaşmanın bir sonucu olarak hakikatin önemsizleştirilmesi adı verilen döneme girilmesi ve buna bağlı olarak teyit kültürünün yok olma tehlikesiyle baş başa kalmasıdır.

Çalışma kapsamında ele alınan bir diğeri önemli tartışma ise bilgi düzensizliğinin bir türü olarak Covid-19 sürecinde yanlış bilgi salgını nitelemesiyle ön plana çıkan infodemi kavramı ve kavram ile mücadele politikalarıdır. Henüz salgının başında yayınlanan Risk İletişimi ve Topluluk Katılımı Geçici Kılavuzları bünyesinde; bir bilgi düzensizliği metaforu olarak görülen infodemi kavramı mezenformatif ve dezenformatif nitelikteki yanlış bilgilerle mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. DSÖ Genel Sekreteri tarafından kılavuzların yayınlanmasının hemen

ardından “Tüm dünya toplumları olarak biz yalnızca bir virüs ile değil, aynı zamanda bir infodemi ile de savaşıyoruz. DSÖ ve ortakları bu konuda üzerine düşen her sorumluluğu yerine getirecektir” ifadelerinin kullanılması infodemi kavramının örgütün ana gündem maddelerinden biri haline geldiğinin en açık göstergesidir.

Çalışmada bu kapsamda DSÖ risk iletişim stratejisinin bir parçası olarak infodemi yönetimi bağlamında belirlenen stratejilerin büyük oranda EPI-WIN bünyesinde gerçekleştirildiği sonucuna varılmıştır. Henüz Nisan 2020’de düzenlenen Uluslararası Infodemi Yönetim Toplantısı’nda koordinasyon ve yönetim temelinde belirlenen stratejiler çerçevesinde konferanslar ve eğitimler düzenlenmiştir. Dünyanın birçok yerinden farklı sektörlerden akademisyenleri, sağlık çalışanlarını, hükümet görevlilerini bir araya getirerek düzenlenen etkinliklerin her birinin teması birbirinin devamı niteliğindedir.

DSÖ’nün “insanların bir kriz karşısında güvenilir kaynaklar ve rehberlik aradığı bir dönemde kısmen yanlış ve kısmen doğru çok fazla bilgiyle karşı karşıya kalmaları nedeniyle bu arayışlarının zorlaşması durumu” olarak adlandırdığı infodemi ile mücadelesinde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise uluslararası örgütler ve kurumlar ile yapılan iş birlikleridir. Öyle ki salgının daha ilk başladığı günden itibaren başta BM ve alt kuruluşları olmak üzere AB, AfB, bölge ofisleri ve hastalık önleme ve kontrol merkezleri ile birlikte hareket edilmiş, operasyonel düzlemde birçok strateji benimsenmiştir.

Çalışmada DSÖ tarafından bilgi düzensizliği kavramına verilen önem ve bu bağlamda infodemi ile mücadele politikalarının etkinliğinin belirlenmesi iki adımda gerçekleşmiştir. İlk olarak yanlış bilgi türlerinin tarihsel arka planına ve günümüz tartışmalarına yer verilerek bilgi düzensizliğinin ortaya çıkmasına ortam hazırlayan nedenler irdelenmiş ve bilgi düzensizliğinin bir türü olarak DSÖ’nün infodemi yönetim politikaları uluslararası örgütler ile karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmiştir. İkinci olarak ise 4 Şubat 2020 tarihinden itibaren belli aralıklar ile yayınlanan 11 adet stratejik hazırlık ve müdahale planlarında yer alan stratejiler bünyesinde belirlenen temalar ve kelime grupları ile nitel bir analiz yapılmıştır.

Analiz yapılırken “Bilgi Düzensizliği” ve “Uluslararası Örgütler ve Bağlı Kurumlar” şeklinde iki tema oluşturulmuştur. Bunun sebebi raporların içerik açısından kavramlar özelinde ele alınan politikalar ve iş birliği yapılan kurumlar şeklinde ikiye ayrılmasıdır. Çalışmanın bütünselliğinin pekiştirilmesi amacıyla raporlarda bu temalar altında analiz edilen kelimeler ilk iki bölümde yer verilen anlatılar ile paralel bir düzlemde belirlenmiştir. MAXQDA.20 programı ile bilgi düzensizliği tematik başlığı altında mezenformasyon, dezenformasyon, malenformasyon, infodemi yönetici eğitimi gibi kavramlara; örgütler ve bağlı kurumlar başlığında ise BM, BM Çocuklara Yardım Fonu, AB, Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi, DSÖ Afrika Ofisi gibi kavramlara yer verilerek yapılan analizde araştırma sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır.

DSÖ bünyesinde yayınlanan stratejik hazırlık ve müdahale planlarının örgütün bilgi düzensizliğine verdiği önemi arttırdığı savı bu çalışmanın temel hipotezlerinden birini oluşturmaktadır. Örgütün bilgi düzensizliği kavramına verdiği önemin analiz edilmesi her iki dönemde yayınlanan raporların hem kendi içlerinde hem de karşılıklı bir şekilde ele alınmasıyla mümkündür. Bu bağlamda çalışmamızın analiz bölümünde ilk olarak tematik başlıklar altında belirlenen kavramlar kullanım miktarları özelinde analiz edilmiştir. Ardından her iki tematik başlığın altında yer alan söz öbeklerinin birbirleriyle kullanım miktarları analiz edilerek kavramların ve örgütlerin birbirleriyle ne sıklıkta kullanıldığı saptanmıştır. Son olarak ise çıkarılan kod haritaları bağlamında kavram ve örgütlerin yıllık bazda hem kendileriyle hem de bir bütün olarak birbirleriyle olan ilişkisine odaklanılmıştır.

Gerçekleşen analiz sonucunda belirlenen iki temel nokta örgütün bilgi düzensizliği kavramına verdiği önemin arttığının en açık göstergesidir. Bunlardan ilki bilgi düzensizliği kümesinin alt elemanları olarak adlandırılan infodemi, mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarının kullanım miktarlarının neredeyse her raporda artmasıdır. Öyle ki DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı bünyesinde birçok kurumun ve uluslararası örgütün ortaklığında gerçekleşen infodemi yönetici eğitimlerine raporlarda sık bir şekilde yer verilmiştir. Dünya ölçeğinde farklı sektörlerde infodemi savaşçıları yetiştirilmesini amaçlayan eğitimlerin kullanım sıklığı özellikle 2021 yılının şubat ayında ciddi oranda artmıştır.

DSÖ'nün bilgi düzensizliği kavramına verdiği önemin arttığını gösteren bir diğer şey ise raporların yıllık bazda karşılaştırılması sonucu infodemi kavramının kapsamı özelinde yaşanan farklılıktır. İlk etapta 2020 yılında yayınlanan beş raporda risk iletişimi ve topluluk stratejilerinin bir alt mücadele alanı olarak ele alınan infodemi kavramı, 2021 yılında yayınlanan raporlar ile birlikte risk iletişimi, topluluk katılımı ve infodemi yönetimi şeklinde ana gündem maddesi olarak yer almıştır. Bu bağlamda BM, AB ve AfB başta olmak üzere DSÖ bölge ofisleri ve hastalık kontrol ve önleme merkezlerinin infodemi yönetim stratejilerine yer verilen bölümde ülkeler ile birlikte atılan adımlara da önemli ölçüde yer verilmiştir. Infodemi ile mücadelede yaşanan en önemli zorluğun az gelişmiş ülkelerde ilgili halk sağlığı araçlarına erişimin kısıtlı olmasından kaynaklandığını belirten DSÖ, bu bağlamda ülkelere yönelik fonlarını da özel olarak stratejik hazırlık ve müdahale planları bünyesinde belirlemiştir.

Çalışmamızın ana hipotezlerinden bir diğeri ise DSÖ bağlamında yayınlanan raporlar nezdinde infodemi yönetim politikalarının etkinliğinde yaşanan artıştır. 2020 ve 2021 yılları özelinde yayınlanan raporlara bakıldığında infodemi yönetim politikalarının etkinliğinin birçok yönden arttığı, belirlenen stratejiler bağlamında yapılan analiz ile açıkça görülmüştür. Kavram ilk etapta salgın ile mücadelede uluslararası koordinasyon ve operasyonel desteğin sağlanması noktasında ülkelerin mezenformatif nitelikteki yanlış bilgiler ile mücadele etmeleri gereken bir alan olarak görülmüş olmasına rağmen sonrasında DSÖ'nün, ortakları ile birlikte tek başına mücadele etmesi gereken bir mücadele alanı olarak görülmüştür.

İlk raporda yer alan uluslararası koordinasyon ve operasyonel desteğin sağlanması başlığından hareketle mevcut literatürde DSÖ'nün infodemi yönetim stratejileri bağlamında yalnızca mezenformatif nitelikteki yanlış bilgilere yönelik politikalar belirlediğine ilişkin ortak bir görüş hâkimdir. Ancak hazırlanan stratejik hazırlık ve müdahale planlarına kapsamlı bir şekilde bakıldığında çalışmamızın alt hipotezlerinden birini de oluşturan bu saptamanın eksik bir yaklaşım olduğu kanısına varılmıştır. Bunun nedeni ise her ne kadar salgının ilk ortaya çıktığı dönemde infodemi kavramı bireylerin yalnızca kendilerini ve yakın çevrelerini korumak için yaydıkları yanlış bilgiler olarak mezenformatif nitelikte kullanıldıysa da ilerleyen dönemlerde

Rusya ve Çin merkezli dezenformasyon politikaları şeklinde de ele alınmış ve bu bağlamda stratejiler geliştirilmiştir.

Raporlarda DSÖ'nün infodemi yönetim politikalarının etkinliğini arttırdığına dair yapılan bir diğer saptama; BM, AB ve IFRC bünyesinde bölge ofislerine yönelik belirlenen ödemelerde 2020 yılı ile karşılaştırıldığında en yüksek oranın infodemi yönetim stratejilerine ayrılmasıdır. Özellikle 2021 yılının Ekim ayında yayınlanan son stratejik hazırlık ve müdahale planı ile birlikte finansal yardımların dağıtımına ilişkin ayrı bir rapor yayınlanması ve raporda en ağırlık verilen bölümün infodemi yönetim stratejileri ile ilintili olması, politikaların artan etkinliği ile birlikte uluslararası örgütlerin ve bağlı kurumların da önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Uluslararası örgütler ve bağlı kurumlar nezdinde atılan adımların yalnızca finansal düzlemde gerçekleşmediği de açıkça görülmektedir. Özellikle Afrika'da salgın ile mücadele bağlamında izlenen infodemi yönetim stratejilerinde bölgenin bir merkez üssü olarak belirlenmesi ve Afrika İnfodemi Mücadele Birliği bünyesinde sosyal dinleme ve doğrulama araçları başta olmak üzere birçok yeni aracın geliştirilmesi bunun en açık göstergesidir.

DSÖ stratejik hazırlık ve müdahale planlarında infodemi yönetim stratejilerinin etkinliğinin artmasındaki bir diğer gelişme ise aşı karşıtlığıdır. 2020 yılının Haziran ayından itibaren aşı çalışmalarında yaşanan ilerleme, aşı karşıtlığının da yükselişe geçtiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Kapalı mesajlaşma grupları başta olmak üzere birçok mecrada aşı karşıtlığına ilişkin dolaşıma sokulan yanlış bilgiler, virüsün toplumsal yaşama verdiği zararın daha da artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle 2020 yılının ikinci yarısından başlayarak Covid-19 araçlarının adil ve eşit dağıtımı ilkesine aşılarda da eklenmesi kararlaştırılmış ve aşı infodemisi ile mücadele etmek için GAVI Aşı İttifakı başta olmak üzere BM ülke ofisleri, STK'lar ve insani yardım kuruluşları ile birlikte hareket edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayırılan yüksek orandaki fonlar ve izlenen stratejilere rağmen Afrika ülkelerinin çoğunda yetişkinlerin ortalama %2'si aşılanmıştır. Bu oran gelişmekte olan ve gelişen ülkelerde ortalama %50'dir. Afrika ülkeleri, 2021 yılının tamamını kapsayacak şekilde hedeflenen %70 oran bir yana 2021 Eylül ayı için belirlenen %10 hedefini karşılayacak düzeye dahi ulaşamamıştır. Bu durum, her ne kadar infodemi ile mücadelede daha etkin politikalar benimsendiyse de,

nihayetinde hedeflenen başarının istenilen düzeyin çok daha altında kaldığının göstergesidir.

Bu çalışmada yukarıda ana hatlarıyla belirlenen DSÖ'nün Covid-19 sürecinde bilgi düzensizliği kavramına yönelik yaklaşımı ve infodemi yönetim stratejilerinde meydana gelen değişimin ne düzeyde olduğuna değinilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Covid-19 salgınının bilgi düzensizliği kavramına verilen önemi ciddi oranda arttırdığı ve infodemi yönetim politikalarının etkinliğinin de dönemlik ve yıllık olarak yapılan analizlerde DSÖ'nün ortaklarının da etkisiyle ciddi oranda arttığı görülmektedir. Belirlenen stratejiler özelinde uygulanan politikaların ne derece etkili olduğu ise her ne kadar belli düzeylerde destekleyici ifadeler olarak ele alındıysa da çalışmanın sorunsalları içerisinde yer almadığı için detaylı bir şekilde analiz edilmemiştir.

Bu bağlamda ele alınan stratejik hazırlık ve müdahale planları, ilgili literatür ve 352 adet durum raporunun çıktıları özelinde kavramlar ve kod haritaları şeklinde analiz edilmiştir. Bilgi düzensizliklerinin bir parçası olmasına rağmen malenformasyon kavramına infodemi sözcüğünü karşılamadığı için raporlarda yer verilmemiştir. Bununla birlikte raporlarda kendinde hiç yer bulamayan Infodemi Yönetim Konferansı, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü veya beklenen oranın altında yer bulan DSÖ Salgın Hastalıklar Bilgi Ağı, Uluslararası Infodemioloji Konferansı ve Infodemi Yönetim Toplantısı gibi kavramlar aksi bir şekilde durum raporlarında kendilerine sıkça yer bulmuşlardır. Bu noktadan hareketle rapor ve planların DSÖ nezdinde bir bütün olarak ele alındığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın sınırlılıkları bağlamında ise birkaç nokta ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, analiz edilen örnek olayın üzerinden henüz iki yıl gibi kısa bir süre geçmesinden dolayı çıktılarının zamanla değişiklik gösterebileceğidir. Bununla birlikte çalışmanın yüksek lisans tezi olması ve zamanın kısıtlılığından dolayı ağırlıklı olarak DSÖ'nün diğer uluslararası örgütler ve bağlı kurumları ile olan ilişkisine odaklanılmıştır. Her ne kadar ülkelere ve özel şirketlere ilişkin belli başlı detaylara yer verildiyse de örgütün ülkeler ve özel şirketler nezdinde belirlediği infodemi ile mücadele politikaları detaylı bir şekilde analiz edilememiştir.

Nihayetinde gerek bilgi düzensizlikleri türlerine yönelik tarihsel bağlam özelinde yaptığı sınıflandırma gerekse kavramın bir türü olarak infodemi yönetim stratejilerinin ele alındığı çalışma birçok açıdan bir ilk niteliğindedir. Öncelikle tarihsel arka plan çerçevesinde ele alınan örnek olaylar ile terminolojik muğlaklığın sona erdirilmesi amaçlanmış ve farklı tartışmalar üzerinden bilgi düzensizliği kavramına giden süreç sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmıştır. DSÖ'nün durum raporları ve risk iletişimi geçici kılavuzları başta olmak üzere birçok kaynağına derinlemesine inilerek infodemi kavramına ilişkin atılan adımlar ilk kez birçok yönden analiz edilmiştir. Son olarak ise stratejik hazırlık ve müdahale planları yoluyla yapılan analizde bilgi düzensizliği kavramına verilen önem ve infodemi yönetim politikalarının etkinliği, oluşturulan tablolar ve kod haritalarıyla birlikte ele alınmıştır. DSÖ'nün bundan sonraki süreçte Covid-19 salgını başta olmak üzere ortaya çıkacak yeni krizlerde de infodemi kavramını ön plana alacağı ve ortakları ile birlikte kapsamlı stratejiler belirleyeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

1. BELGELER

- Colomina, Carme, Margalef, Héctor Sánchez and Youngs, Richard: The Impact of Disinformation on Democratic Processes and Human Rights in the World, **European Parliament**, 2021
- Dal, Emel Parlar and Erdoğan, Emre: Dezenformasyonla Mücadele El Kitabı **RD MEDU**, 2021
- Fallis, Don: "A Functional Analysis of Disinformation" **iConference**, Sweden, iSchools, 2014.
- Shane, Tommy: **Yanlış Bilginin Psikolojisi**, Çev. Teyit, First Draft, 2020
- Wardle, Clair: "Understanding Information Disorder", **First Draft** Ekim 2019.

2. KİTAPLAR

- Cook, John, Ecker, Ullrich and Lewandowsky, Stephan: "Misinformation and How to Correct It", **Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource**, Ed. by. Robert A Scott and Stephan M Kosslyn, New Jersey, John Wiley & Sons, 2015.
- Cullen, Patrick: "A Perspective on EU Hybrid Threat Early Warning Efforts" **Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations**, Ed. by Mikael Weissmann, et. al., London, I.B. Tauris, 2021.
- Johnson, Clay A.: **The Information Diet: A Case for Conscious Consumption**, Beijing,

- Sebastopol [Calif.], O'Reilly Media, 2012.
- Keith, Jim: **CIA'den Medya'ya Kitlelerin Kontrolü**, Çev. Sibel San, İstanbul, Nokta Kitap, 2015.
- McChesney, Robert W: **The Stewart/Colbert Effect: Essays on the Real Impacts of Fake News**, Jefferson, N.C: McFarland & Company, 2011.
- Palfrey, John and Gasser, Urs: **Doğuştan Dijital**, Çev. Nagihan Aydın, İstanbul, İKÜ Yayınevi, 2017.
- Pamment, Jammes: **The EU's Role in Fighting Disinformation: Taking Back the Initiative**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2020.
- Portland and GeoPoll: **The Reality of Fake News in Kenya**, Portland's In-house Content & Brand Team, 2020.
- Silverman, Craig: **Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine: Doğrulama El Kitabı - 2**, Çev. Teyit, The Netherlands, European Journalism Center, 2020.
- Smarandache, Florentin et al., ed.: "Disinformation as an Intentional and Legal Failure of Communication", **Current Communication Difficulties**, Zip Publishing, Craiova, 2014.
- Wardle, Claire and Derakhshan, Hossein: **Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making**, Strasburg, Council of Europe, 2017.
- Wardle, Claire and Derakhshan, Hossein: "Thinking About 'Information Disorder': Formats of Misinformation, Disinformation, and Mal-Information", Journalism, **'Fake News' & Disinformation: Handbook for**

Journalism Education and Training, Paris, UNESCO, 2018.

Whitty, Monica T. and Joinson, Adam: **Truth, Lies and Trust on the Internet**, London and New York: Routledge, 2009.

3. MAKALE VE RAPORLAR

Agley, Jon and Xiao, Yunyu: “Misinformation About COVID-19: Evidence for Differential Latent Profiles and A Strong Association with Trust in Science”, **BMC**, V. 21, No: 89, 2021, pp. 1-13.

Ahonen, Anneli: “The EU’s Response to Foreign Disinformation”, **TPQ**, V. 19, No: 3, 2020, pp. 12-28.

Altuntaş, Elgiz Yılmaz et. al “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Bilgi ve Haber Kaynaklarına Ulaşmada Yeni Bir Risk Olan “İnfodemi” Yönetiminde Kullanılan İletişim Stratejileri”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, V. 11, No: 29, 2022, pp. 15-27.

Ball, Philip and Maxmen, Amy: “The Epic Battle Against Coronavirus Misinformation and Conspiracy Theories”, **Nature**, V. 5, No: 78, 2020 pp. 371-375.

Bayraklı, Enes and Filiz, Şeyma: “Avrupa Birliğinin Yalan Haber ve Dezenformasyon ile Mücadele Stratejisi”, **SETA**, No: 327, Temmuz 2020, pp. 1-27.

Bradshaw, Smantha, Bailey, Hannah and Howard, Philip N.: “Industrialized Disinformation: 2020 Global Inventory of Organized Social Media Manipulation” Programme on Democracy & Technology, **Oxford Internet Institute**, 2020.

- Bytwerk, Randall L.: “Grassroots Propaganda in the Third Reich: The Reich Ring for National Socialist Propaganda and Public Enlightenment”, **German Studies Review**, Vol. 33, No: 1, 2010, pp. 93-118.
- Carey, John M. and et. al.: “The Effects of Corrective Information About Disease Epidemics and Outbreaks: Evidence from Zika and Yellow Fever in Brazil”, **ScienceAdvances** Vol. 6, No: 5, 2020 pp. 1-20.
- Ceyhan, Ahmet İ.: “Dijital İletişim Çağında Siyasetin Dijitalleşmesi Üzerine Bir İnceleme: Post-Truth ve Dijital Siyasetin Sahte Haber Ekseninde Analizi”, **Kurgu** Vol. 27, No: 4, 2019, pp. 1-17.
- Dal, Emel Parlar and Erdoğan, Emre: “Küresel Siyasette Yeni Dezenformasyon Ekosistemini Anlamak”, Key Expert Report, İstanbul, RDMEDU, Ocak 2021, pp. 1-16.
- Deborah, Glik C.: “Risk Communication for Public Health Emergencies”, **Annual Review of Public Health**, Vol. 28, 2007, pp. 33-54.
- Eysenbach, Gunther: “Infodemiology: The Epidemiology of (Mis)Information”, **The American Journal of Medicine**, Vol. 113, No: 9, 2002.
- Freeze, Melanie and et. all.: “Fake Claims of Fake News: Political Misinformation, Warnings, and the Tainted Truth Effect”, **Political Behavior**, 2020, pp. 1433-1465.
- Golman, Russell, Hagmann, David, and Loewenstein, George: “Information Avoidance”, **Journal of Economic Literature** No: 55, 2017, p. 85-103.

- Gölbaşı, Selva Dilan and Metintas, Selma: “COVID-19 Pandemisi ve İnfodemi”, **ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi** V. 5, No: 1, 2020, pp. 126-137.
- Horton, Richard: “Managing the COVID-19 Vaccine Infodemic”, **The Lancet**, V. 396, No: 10266, 2020, pp. 1-14.
- Hunt, Allcott and Matthew, Gentzkow: “Social Media and Fake News in the 2016 Election”, **Journal of Economic Perspectives** Vol. 31, No: 2, 2017, pp. 211-236.
- IFRC, WHO & UNICEF Report: “Risk Communication and Community Engagement for Zika Virus Prevention and Control: A Guidance and Resource Package for Country Offices for Coordination, Planning, Key Messages and Actions” IFRC, WHO & UNICEF Report, Mart 2016 p. 3.
- İşliyen, Fadime Şimşek: “Dijital Çağda Bilginin Değişen Niteliği ve İnfobezite: Z Kuşağı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması”, **Selçuk İletişim**, Vol. 13, No: 1, 2020, pp. 246-272.
- Kandel, Nirmal: “Information Disorder Syndrome and Its Management”, **Journal of Nepal Medical Association** Vol. 58, No: 224, 2020, pp. 280-305.
- Kent, Kelley S.: “Propaganda, Public Opinion, and the Second South African Boer War”, **Inquiries Journal** Vol. 5, No: 10, 2013 pp. 1-12.
- Kırdemir, Barış: “Türkiye’nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış”, **EDAM**, Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi, No: 4, 2020, p. 7.

- Kumar, Krishna K. P. and Geethakumari, G.: “Detecting Misinformation in Online Social Networks Using Cognitive Psychology”, **Human-Centric Computing and Information Sciences** Vol. 4, No: 1, 2014, pp. 1-22.
- Lacsa, Jose Eric M.: “COVID-19 Infodemic: the Role of Social Media and Other Digital Platforms”, **Journal of Public Health**, 2021, pp. 1-18.
- Lee, Vivian: “Managing the COVID-19 Infodemic”, WHO Technical Consultation Report, Nisan 2020, pp. 1-15.
- López-Marcos, Casandra and Vicente-Fernández, Pilar: “Fact Checkers Facing Fake News and Disinformation in the Digital Age: A Comparative Analysis between Spain and United Kingdom”, **Publications** Vol. 9, No: 3, 2021, pp. 1-36.
- Mantas, J. et. al., ed.: “EARS – A WHO Platform for AI-Supported Real-Time Online Social Listening of COVID-19 Conversations” **Public Health and Informatics**, V. 281, No: 1, pp. 1009-1023.
- Marc Prensky, Marc.: “Digital Natives, Digital Immigrants”, **On the Horizon (MCB University Press)** Vol. 9, No: 5, 2001, pp. 1-6.
- Marwick, Alice and Lewis, Rebecca: “Media Manipulation and Disinformation Online”, New York, **Data & Society Research Institute**, 2017 pp. 7-19.
- Mejias, Ulises A. and Vokuev, Nikolai E: “Disinformation and the Media: The Case of Russia and Ukraine”, **Media, Culture & Society** Vol. 39, No: 7, 2017, pp. 1027-1042.
- Neander, Joachim and Marlin, Randal: “Media and Propaganda: The Northcliffe Press and the Corpse Factory Story of

- World War I", **Global Media Journal** Vol. 3, No: 2, 2010 pp. 67-82.
- Posetti, Julie and Matthews, Alice: "A Short Guide to the History of 'Fake News' and Disinformation", **International Center for Journalists**, No: 7, 2018, pp. 1-20.
- Quaas, Martin F. et. al.: "The Social Cost of Contacts: Theory and Evidence for the COVID-19 Pandemic in Germany", **CESifo**, No: 8347, Haziran 2020, p. 3.
- Richards, Julian: "Fake News, Disinformation and the Democratic State: A Case Study of the Uk Government's Narrati", **ICONO 14** Vol. 19, No: 1, 2021, 104.
- Sarioğlu, Elif Başak: "Yalan Haber, 'Post-Truth' Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** Vol. 9, No: 1, 2020, pp. 377-397.
- Schiavo, Renata: "What is True Community Engagement and Why It Matters (Now More Than Ever)", **Journal of Communication in Healthcare** V. 14, No: 2, 2021, pp. 91-105.
- Schul, James E.: "Fending off Fake News: Identifying and Analyzing Propaganda in Imagery", **The Social Studies**, Vol. 2, No: 1, 2021, p. 281-290.
- Sherman, Jake and Trithart, Albert: "Strategic Communications in UN Peace Operations: From an Afterthought to an Operational Necessity", **International Peace Institute**, Ağustos 2021, pp. 1-16.
- Søe, Sille Obelitz: "A Unified Account of Information, Misinformation, and Disinformation",

Synthese Vol. 198, No: 6, 2019, pp. 5929-5949.

Tüzün, Hakan et. al.:

“COVID-19 Pandemisi ve Risk İletişimi”, **Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi**, 2020, pp.1-18.

WHO:

“Global Risk Communication and Community Engagement Strategy COVID-19 Interim Guidance (December 2020- May 2021)”, Interim Guidance General Report, 2020, pp. 1-16.

WHO:

"SARS Risk Assessment and Preparedness Framework", Epidemic Alert & Response Report, Ekim 2004 pp. 1-14.

WHO:

“1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan”, **Strategy and Planning**, No: 2021/2, 24 Şubat 2021, pp. 1-39.

WHO:

“1 February 2021 to 31 January 2022: COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Operational Planning Guideline”, **Strategy and Planning**, No: 2021/3, 3 Mart 2021, pp. 1-59.

WHO:

“2019 Novel Coronavirus (2019-nCoV): Strategic Preparedness and Response Plan” **Strategy and Planning**, No: 2020/1, 4 Şubat 2020, pp. 1-28.

WHO:

“2021 MID-YEAR Report: WHO Strategic Action Against COVID-19”, **Strategy and Planning**, No: 2021/6, 7 Ekim 2021, pp. 1-26.

WHO:

“COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and Evaluation Framework” **Strategy and Planning**, No: 2020/2, 22 Mayıs 2020, pp. 1-33.

WHO:

“COVID-19 Strategic Preparedness and Response (SPRP): Monitoring and

- Evaluation Framework” **Strategy and Planning**, No: 2020/3, 5 Haziran 2020, pp. 1-55.
- WHO: “COVID-19 Strategic Preparedness and Response Plan Monitoring and Evaluation Framework”, **Strategy and Planning**, No: 2021/4, 11 Mayıs 2021, pp. 1-55.
- WHO: “Looking Back at a Year That Changed the World: WHO’S Response to COVID-19” **Strategy and Planning**, No: 2020/5, 22 Ocak 2021, pp. 1-66.
- WHO: “WHO COVID-19 Preparedness and Response Progress Report: 1 February to 30 June 2020” **Strategy and Planning**, No: 2020/4, 3 Ağustos 2020, pp. 1-26.
- WHO: “WHO SPRP September Update: An Urgent Call to Fund the Emergency Response (September 2021)”, **Strategy and Planning**, No: 2021/5, 7 Ekim 2021, pp. 1-7.
- WHO: “WHO Strategic Action and Resource Requirements to End the Acute Phase of the COVID-19 Pandemic 2021”, **Strategy and Planning**, No: 2021/1, 16 Şubat 2021, pp. 1-7.
- Zarocostas, John: “How to Fight an Infodemic”, **The Lancet** V. 395, No: 10225, 2020, pp. 676-689.
- Zhang, Jingwen and Centola, Damon: “Social Networks and Health: New Developments in Diffusion, Online and Offline”, **Annual Review of Sociology**, Vol. 45, No: 1, 2019, pp. 91-109.

4. İNTERNET KAYNAKLARI

African Union website:

“Preliminary Statement: AU Election Observation Mission to the Presidential and Parliamentary Elections in the Republic of Ghana” **African Union website**, 9 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://au.int/en/pressreleases/20201209/preliminary-statement-au-election-observation-mission-presidential-and->, 5 Aralık 2021.

African Union website:

“Democracy and Governance in Africa – Youth Innovation Challenge”, **African Union website**, 25 Haziran 2020, (Çevrimiçi) <https://au.int/en/newsevents/20200625/democracy-and-governance-africa-youth-innovation-challenge>, 9 Aralık 2021.

BBC News

“Coronavirus: Italy Imposes Regional Lockdown as Europe Battles Surges”, **BBC News**, 06 Kasım 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-europe-54839429>, 3 Kasım 2021.

BBC News:

“How Can You Stop the Spread of Misinformation?” **BBC News**, (Çevrimiçi) 1 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/news/av/stories-52118949>, 1 Ocak 2022.

BM Türkiye Ofisi:

“Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF, Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu Aracılığıyla Salgına Müdahale Etmek İçin İş Birliği Yapıyor” **BM Türkiye Ofisi**, 4 Nisan 2020 (Çevrimiçi) <https://turkey.un.org/tr/39998-dunya-saglik-orgutu-ve-unicef-covid-19-dayanisma-mudahale-fonu-araciligiyla-salgina-mudahale>, 7 Ocak 2022

Brennen, J. Scott and et al.:

“Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation”, **Reuters Institute for the Study of Journalism**, 7 Nisan

- 2020, (Çevrimiçi)
<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>, 19 Kasım 2021.
- Christie, Lorna: “COVID-19 Vaccine Misinformation”, **UK Parliament**, 26 Nisan 2021, (Çevrimiçi)
<https://post.parliament.uk/covid-19-vaccine-misinformation/>, 22 Kasım 2021.
- CrossCheck: “Did Emmanuel Macron Open an Offshore Account?”, **CrossCheck**, 07 Mayıs 2017, (Çevrimiçi)
<https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/emmanuel-macron-open-offshore-account/>, 15 Ağustos 2021.
- CrossCheck: “Did London Muslims ‘Celebrate’ a Terrorist Attack on the Champs-Elysees?”, **CrossCheck**, 22 Nisan 2017, (Çevrimiçi)
<https://crosscheck.firstdraftnews.org/checked-french/london-muslims-celebrate-terrorist-attack-champs-elysees/>, 16 Ağustos 2021.
- Çurku, Kadir: “BBC, Yalan Haber İçin, Ukrayna Devlet Başkanı Porosenko’dan Özür Diledi!”, **UKR News**, 29 Mart 2019, (Çevrimiçi)
<https://www.ukrhaber.com/blog/bbcyalan-haber-icin-ukrayna-devlet-baskani-porosenkodan-ozur-diledi/> 22 Ağustos 2021.
- Dack, Sean: “Deep Fakes, Fake News, and What Comes Next”, **The Henry M. Jackson School of International Studies**, 20 Mart 2019, (Çevrimiçi)
<https://jsis.washington.edu/news/deep-fakes-fake-news-and-what-comes-next/>, 9 Temmuz 2021.
- Denisova, Anastasia: “How Propaganda from the Russian Revolution Brought About Today’s ‘Troll Factories’”, **The Independent**,

(Çevrimiçi) 17 Kasım 2017, <https://www.independent.co.uk/voices/russian-trolls-us-election-brexit-roots-revolution-a8060711.html>, 7 Temmuz 2021.

Donadio, Rachel:

“Why the Macron Hacking Attack Landed With a Thud in France”, **The New York Times**, (Çevrimiçi) 08 Mayıs 2017, <https://www.nytimes.com/2017/05/08/world/europe/macron-hacking-attack-france.html>, 15 Ağustos 2021.

Drawing Change:

“Supporting the World Health Organization fight the Infodemic”, **Drawing Change**, 6 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://drawingchange.com/project/world-health-organization-infodemic/>, 2 Aralık 2021.

Emre Erdoğan:

Dezenformasyon: Temel Kavramlar, Dezenformasyon Eğitimi, Türkiye’de Bilgi Düzensizliği ile Mücadele Projesi, 2021, <http://www.dezenformasyonegitimi.org/class/dezenformasyon/lecture/dezenformasyon-temel-kavramlar/module/dezenformasyon-temel-kavramlar>.

Ergen, Ahu:

“Bir Arkadaşımın Arkadaşı Gönderdi... Koronavirüs, Hem Pandemi Hem de İnfodemi”, **EKOIQ**, 07 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://ekoiq.com/2020/04/07/bir-arkadasimin-arkadasi-gonderdi-koronavirus-hem-pandemi-hem-de-infodemi/>, 11 Kasım 2021.

European Commission:

“Code of Practice on Disinformation: Commission Welcomes New Prospective Signatories and Calls for Strong and Timely Revision”, **European**

Commission, 1 Ekim 2021, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_4945, 25 Kasım 2021.

European Commission:

“Commission Reports on 2019 European Elections: Fostering European Debates and Securing Free and Fair Elections”, **European Commission**, 19 Haziran 2020, (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1123, 21 Kasım 2021.

European Commission:

“Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: on the European Democracy Action Plan”, **European Commission**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:790:FIN>, 28 Kasım 2021

European Commission:

“Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Action Plan Against Disinformation”, **European Commission**, 5 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036>, 25 Kasım 2021.

European Commission:

“Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling online disinformation: a European Approach”, **European Commission**, 26 Nisan 2018, (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/legal->

content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236, 22 Kasım 2021.

European Commission:

“Joint Communication to the European Parliament and the Council: EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2024” **European Commission**, 25 Mart 2020, (Çevrimiçi) [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=JOIN\(2020\)5&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=JOIN(2020)5&lang=en), 28 Kasım 2021.

European External Action Service:

“Rapid Alert System Strengthening Coordinated and Joint Responses to Disinformation”, **European External Action Service**, Mart 2019, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/default/files/ras_factsheet_march_2019_0.pdf, 27 Kasım 2021

Evrensel:

“Pandemide Yanlış Bilgi Salgınıyla Nasıl Mücadele Edilmeli?”, **Evrensel**, 29 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/422342/pandemide-yanlis-bilgi-salginiyla-nasil-mucadele-edilmeli> 23 Kasım 2021.

Fetzer, James H.:

“Disinformation”, **Assassination Science**, 27 Nisan 2014, (Çevrimiçi) <http://www.assassinationscience.com/disinformation.html>, 1 Ağustos 2020.

First Draft:

“First Draft and the World Health Organization Come Together to Tackle Health Disinformation” **First Draft**, 4 Kasım 2020, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org/articles/first-draft-and-the-world-health-organization-come-together-to-tackle-health-disinformation/>, 7 Aralık 2021.

First Draft:

“First WHO Infodemic Manager Training Guideline” **First Draft**, Kasım 2021, pp. 4-6, (Çevrimiçi)

https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/im-training-booklet-3dec2020.pdf?sfvrsn=d4f5586a_6, 5 Aralık 2021.

Garcia, Laura and Shane, Tommy:

“A Guide to Prebunking: A Promising Way to Inoculate Against Misinformation”, **First Draft**, 29 Haziran 2021, (Çevrimiçi) <https://firstdraftnews.org:443/articles/a-guide-to-prebunking-a-promising-way-to-inoculate-against-misinformation/>, 15 Haziran 2021.

Gordon, Michael R. and Volz, Dustin:

“Russian Disinformation Campaign Aims to Undermine Confidence in Pfizer, Other Covid-19 Vaccines, U.S. Officials Say”, **Wall Street Journal**, 07 Mart 2021, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/russian-disinformation-campaign-aims-to-undermine-confidence-in-pfizer-other-covid-19-vaccines-u-s-officials-say-11615129200>, 15 Kasım 2021.

Haffajee, Ferial:

“The Gupta Fake News Factory and Me”, **HUFFPOST**, 06 Haziran 2017, (Çevrimiçi) https://www.huffingtonpost.co.uk/2017/06/05/ferial-haffajee-the-gupta-fake-news-factory-and-me_a_22126282/, 11 Ağustos 2021.

Hern, Alex:

“How a Russian ‘Troll Soldier’ Stirred Anger After the Westminster Attack”, **The Guardian**, 14 Kasım 2017, (Çevrimiçi) <http://web.archive.org/web/20190906164240/https://www.theguardian.com/uk-news/2017/nov/14/how-a-russian-troll-soldier-stirred-anger-after-the-westminster-attack>, 20 Ağustos 2021

IFRC official website:

“Red Cross Red Crescent: We Need New Extraordinary Steps to Increase Access to COVID-19 Vaccines and We Need Them Now” **IFRC official website**, (Çevrimiçi) 18 Mayıs 2021, <https://www.ifrc.org/article/red-cross-red-crescent-we-need-new-extraordinary-steps-increase-access-covid-19-vaccines-and-we-need>, 2 Ocak 2022.

Kemo, Simon:

“Digital 2021: The Latest Insights into the ‘State of Digital’”, We Are Social, 27 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital/>, 16 Kasım 2021.

Kreitner, Richard:

“Post Truth and Its Consequences: What a 25 Year Old Essay Tells Us About The Current Moment”, **The Nation**, 30 Kasım 2016, (Çevrimiçi) <https://www.thenation.com/post-truth-and-its-consequences-what-a-25-year-old-essay-tells-us-about-the-current-moment/> 10 Temmuz 2021.

Link, Devon:

“Coronavirus fact Check: Is Your Holding Breath a Test for COVID-19?”, **USA TODAY**, 22 Mart 2020, (Çevrimiçi) <https://www.usatoday.com/story/news/factcheck/2020/03/22/coronavirus-fact-check-your-holding-breath-test-covid-19/2891572001/>, 22 Kasım 2021.

MacDonald, Eve:

“The Fake News That Sealed the Fate of Antony and Cleopatra”, **The Conversation**, 13 Ocak 2017, (Çevrimiçi) <http://theconversation.com/the-fake-news-that-sealed-the-fate-of-antony-and-cleopatra-71287> 8 Temmuz 2021.

Mail & Guardian

“Kenya Signs Bill Criminalising Fake News”. **Mail & Guardian**, 16 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://mg.co.za/article/2018-05-16->

kenya-signs-bill-criminalising-fake-news,
5 Aralık 2021.

Narin, Bilge:

“Reading Digital News: Hypertextual Usage Habits and Learning Practices Among U.S. Communication Undergraduates”, **Istanbul University Journal of Communication Sciences**, No: 55, 2018, p. 149.

Nougayrède, Natalie:

“In This Age of Propaganda, We Must Defend Ourselves. Here’s How”, **The Guardian**, 31 Ocak 2018, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jan/31/propaganda-defend-russia-technology>, 7 Temmuz 2021

O’Sullivan, Serena:

“What Does ‘Fake News’ Actually Mean? Not Much. Here’s How One Journalism Student Tried to Recognize the Elements of Information Disorder in Her Own Life.”, **News Co/Lab (blog)**, 10 Mart 2020, (Çevrimiçi) <https://newscollab.org/2020/03/10/the-students-guide-to-information-disorders/>, 20 Ağustos 2021.

Oxford Learner’s Dictionaries:

“Misinformation”, **Oxford Learner’s Dictionaries**, (Çevrimiçi), <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/misinformation>, 4 Ağustos 2021.

Önder, Nazifcan:

“İnfodemi: Yanlış Bilgi Salgını ile Nasıl Mücadele Edilir?”, **Marketing Türkiye**, (Çevrimiçi) <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/infodemi-virus-mu-hizli-bilgi-mi-yanlis>, 3 Kasım 2021.

Pakistan Today:

“Anthropologists Make Contact with Remote Cut-Off Tribe Still Thanking Raheel Sharif”, **Pakistan Today**, 20 Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://www.pakistantoday.com.pk/2017/>

01/11/anthropologists-make-contact-with-remote-cut-off-tribe-still-thanking-raheelsharif/, 12 Ağustos 2021.

Pothkopf, David:

“SARS Also Spurs an ‘Information Epidemic’”, **Newsday**, 13 Mayıs 2003, (Çevrimiçi)
<https://www.newsday.com/sars-also-spurs-an-information-epidemic-1.269835>, 15 Kasım 2021.

Power, Samantha:

“Why Foreign Propaganda Is More Dangerous Now”, **The New York Times**, 19 Eylül 2017, (Çevrimiçi)
<https://www.nytimes.com/2017/09/19/opinion/samantha-power-propaganda-fake-news.html>, 7 Temmuz 2021.

Power, Samantha:

“Why Foreign Propaganda Is More Dangerous Now”, **The New York Times**, 19 Eylül 2017, (Çevrimiçi)
<https://www.nytimes.com/2017/09/19/opinion/samantha-power-propaganda-fake-news.html> 7 Temmuz 2021.

Relief web:

“United Nations, Global Humanitarian Response Plan: COVID-19 (April – December 2020)” (Çevrimiçi) 17 Temmuz 2020,
<https://reliefweb.int/report/world/global-humanitarian-response-plan-covid-19-april-december-2020-ghrp-july-update-enar>, 3 Ocak 2022.

Schwartz, Eunice:

“Kenya Signs Bill Criminalising Fake News”. **Mail & Guardian**, 16 Mayıs 2018, (Çevrimiçi)
<https://mg.co.za/article/2018-05-16-kenya-signs-bill-criminalising-fake-news>, 5 Aralık 2021.

Silsüpür, Sinan:

“Bilgi Bozukluğunu Anlamak İçin Kavramlar”, **Teyit**, 14 Aralık 2018, (Çevrimiçi) <https://teyit.org/bilgi-bozuklugunu-anlamak-icin-kavramlar>, 10 Ağustos 2021.

- Soll, Jacob: “The Long and Brutal History of Fake News”, **Politico Magazine**, 18 Aralık 2016, (Çevrimiçi) <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535/> 8 Temmuz 2021.
- The New York Times: Annie Karni and Katie Thomas, “Trump Says He’s Taking Hydroxychloroquine, Prompting Warning From Health Experts”, **The New York Times**, 18 Mayıs 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/05/18/us/politics/trump-hydroxychloroquine-covid-coronavirus.html>, 17 Kasım 2021.
- UN Human Rights Office of the High Commissioner: “Freedom of Expression Monitors Issue Joint Declaration on ‘Fake News’, Disinformation and Propaganda” **UN Human Rights Office of the High Commissioner**, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21287&LangID=E>, 1 Aralık 2021.
- UN official website: “‘No free ride’ for COVID, it's here ‘for the foreseeable future’: Tedros” **UN official website**, (Çevrimiçi) 24 Temmuz 2020, <https://news.un.org/en/story/2020/01/1110412>, 2 Ocak 2022
- UN official website: “5 Ways the UN is Fighting ‘Infodemic’ of Misinformation” **UN official website**, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/five-ways-united-nations-fighting-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation>, 2 Aralık 2021.
- UN official website: “Amid Rise of ‘Fake News,’ Authorities Should Ensure Truthful Info Reaches Public” **UN official website**, 10 Mart 2017, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2017/03/553122-amid-rise-fake-news-authorities->

should-ensure-truthful-info-reaches-public-un, 1 Aralık 2021.

UN official website:

“COVID-19 Caused ‘Shocking’ Inequalities: Human Rights Chief Bachelet” **UN official website**, 28 Eylül 2021, (Çevrimiçi), <https://news.un.org/en/story/2021/09/1101552>, 9 Ocak 2022.

UN official website:

“Managing the COVID-19 Infodemic: Promoting Healthy Behaviours and Mitigating the Harm from Misinformation and Disinformation”, **WHO official website**, 23 Eylül 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation>, 5 Aralık 2021.

UN official website:

“New Africa Alliance Aims to Tackle Deadly COVID ‘Infodemic’”, **UN official website**, 3 Aralık 2020, (Çevrimiçi) <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079222>, 7 Aralık 2021.

UN official website:

“This Is A Time for Science and Solidarity”, **UN official website**, 14 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/time-science-and-solidarity>, 2 Aralık 2021.

UN official website:

“Working Together to Regulate for Inclusive Connectivity” **UN official website**, (Çevrimiçi) 22 Nisan 2020 <https://www.itu.int/hub/2020/04/working-together-to-regulate-for-inclusive-connectivity/>, 6 Ocak 2022.

UNDG Western and Central Africa:

"Socio-Economic Impact of Ebola Virus Disease in West African Countries: A call

- for National and Regional Containment, Recovery and Prevention", **UNDG Western and Central Africa**, Şubat 2015, (Çevrimiçi)
<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ebola-west-africa.pdf>, 15 Kasım 2021.
- UNESCO official website: "Combating the Disinfodemic: Working for Truth in the Time of COVID-19" **UNESCO official website**, (Çevrimiçi)
<https://en.unesco.org/covid19/disinfodemic>, 4 Aralık 2021.
- UNESCO official website: "The Pandemic and the Infodemic: Disinformation in the Modern Age" **UNESCO official website**, 1 Eylül 2020, (Çevrimiçi)
<https://en.unesco.org/news/pandemic-and-infodemic-disinformation-modern-age>, 4 Aralık 2020.
- UNICEF Sudan: "COVID-19 & Stigma: How to Prevent and Address Social Stigma in Your Community", **UNICEF Sudan**, (Çevrimiçi)
<https://www.unicef.org/sudan/covid-19-stigma-how-prevent-and-address-social-stigma-your-community>, 08 Kasım 2021
- Wardle, Clair: "Fake News. It's Complicated.", **First Draft**, 16 Şubat 2017, (Çevrimiçi)
<https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/>, 18 Ağustos 2021.
- Wardle, Clair: "Information Disorder, Part 1: The Essential Glossary", **First Draft Footnotes (blog)**, 09 Temmuz 2018, (Çevrimiçi) <https://medium.com/1st-draft/information-disorder-part-1-the-essential-glossary-19953c544fe3>, 10 Ağustos 2021.
- Wardle, Clair: "The Age of Information Disorder", **Data Journalism**, Çevrimiçi, 01 Ekim 2019,

(Çevrimiçi)

<https://datajournalism.com/read/handbook/verification-3/investigating-disinformation-and-media-manipulation/the-age-of-information-disorder>, 10 Ağustos 2021.

Web archive:

“General Election to be Held Over 2 Days”, 26 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <http://web.archive.org/web/20190906163652/https://b3ta.com/board/11227991>, 22 Ağustos 2021.

Welch, David:

“Propaganda for Patriotism and Nationalism”, **The British Library**, 29 Ocak 2014, (Çevrimiçi) <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/patriotism-and-nationalism> 7 Temmuz 2021

WHO official website:

“Risk Communication and Community Engagement (RCCE) Action Plan Guidance COVID-19 Preparedness and Response”, **WHO official website**, 16 Mart 2020, (Çevrimiçi) [https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-\(rcce\)-action-plan-guidance](https://www.who.int/publications-detail-redirect/risk-communication-and-community-engagement-(rcce)-action-plan-guidance), 26 Kasım 2021.

WHO official website:

“1st Infodemic Manager Training” **WHO official website**, Kasım 2020, (Çevrimiçi), <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-training-in-infodemic-management>, 7 Aralık 2021.

WHO official website:

“1st Infodemiology Conference”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-infodemiology-conference>, 27 Kasım 2021.

WHO official website:

“1st WHO Infodemiology Conference How Infodemics Affect the World & How They Can Be Managed: Closed Session” **WHO official website**, 21 Temmuz 2020, (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/infodemiology-scientific-conference-booklet.pdf?sfvrsn=179de76a_4, 30 Kasım 2021.

WHO official website:

“1st WHO Infodemiology Conference How Infodemics Affect the World & How They Can Be Managed: Pre-Conference” **WHO official website**, 30 Haziran 2020, (Çevrimiçi)
https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/infodemic-management/infodemiology-preconference-booklet.pdf?sfvrsn=200223d5_2, 30 Kasım 2021

WHO official website:

“3rd Virtual Global WHO Infodemic Management Conference”, **WHO official website**, 3 Ekim 2021, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/3rd-virtual-global-who-infodemic-management-conference>, 14 Kasım 2021.

WHO official website:

“5th Virtual WHO Infodemic Management Conference: Developing Metrics and Indicators to Quantify the Burden of Infodemic and Effectiveness of Mitigation Interventions” **WHO official website**, 13 Eylül 2021, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/news/item/13-09-2021-5th-virtual-who-infodemic-management-conference>, 30 Kasım 2021.

WHO official website:

“5th WHO Infodemic Management Conference Guideline” **WHO official**

website, Kasım 2021, (Çevrimiçi)
https://cdn.who.int/media/docs/default-source/epi-win/im_5th_conference_booklet.pdf?sfvrsn=d91aeb77_5, 5 Aralık 2021.

WHO official website:

“About EPI-WIN”, **WHO official website**, (Çevrimiçi),
<https://www.who.int/teams/risk-communication/about-epi-win>, 20 Ekim 2021.

WHO official website

“An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 Infodemic: Call for Action”, **WHO official website**, 15 Eylül 2020, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/i/item/789240010314>, 2 Kasım 2021

WHO official website:

“BM Destekli COVAX Girişimi Yoluyla İhtiyaç Sahibi Ülkelere 1 Milyardan Fazla Covid Aşısı Gönderildi!” **WHO official website**, (Çevrimiçi) 17 Ocak 2021,
<https://turkey.un.org/tr/168301-bm-destekli-covax-girisimi-yoluyla-ihitiyac-sahibi-ulkelere-1-milyardan-fazla-covid-asisi>, 4 Ocak 2022.

WHO official website:

“Call For Applicants for 2nd WHO Training in Infodemic Management”, **WHO official website**, 17 Mart 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/articles-detail/call-for-applicants-for-2nd-who-training-in-infodemic-management>, 5 Kasım 2021.

WHO official website:

“COVID-19 Mythbusters”, **WHO official website**, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19/information/mythbusters>, 14 Kasım 2021.

WHO official website:

“COVID-19 Solidarity Response Fund” **WHO official website**, (Çevrimiçi)

<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/donate>, 3 Ocak 2022.

WHO official website:

“COVID-19: Operational Planning Guidelines and COVID-19 Partners Platform to Support Country Preparedness and Response”, **WHO official website**, 1 Şubat 2020, (Çevrimiçi). <https://openwho.org/courses/UNCT-COVID19-preparedness-and-response-EN>, 2 Ocak 2022.

WHO official website:

“Emergencies: Risk Communication”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/emergencies-risk-communication>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2021.

WHO official website:

“Infodemic Management: Promoting Healthy Behaviours in the Time of COVID-19 and Mitigating Harm From Misinformation and Disinformation” **WHO official website**, (Çevrimiçi) 23 Eylül 2020, <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/09/23/default-calendar/infodemic-management-promoting-healthy-behaviors-in-the-time-of-covid-19-and-mitigating-harm-from-misinformation-and-disinformation>, 4 Ocak 2021.

WHO official website:

“Infodemic Management”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>, 20 Kasım 2021.

WHO official website:

“Post-conference Webinar: 1st WHO Infodemiology Conference”, **WHO official website**, 21 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/07/21/default->

WHO official website:

WHO official website:

WHO official website:

WHO official website:

WHO official website:

WHO official website:

171

general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-22-february-2021, 8 Ocak 2022.

WHO official website:

“WHO Policy and Publications”, **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/about/policies/publishing/open-access>, 17 Kasım 2021.

WHO official website:

“WHO Weekly Epidemiological Record”, **WHO official website**, 17 Nisan 2020, (Çevrimiçi) <https://extranet.who.int/iris/restricted/bitstream/handle/10665/331774/WER9516-eng-fre.pdf?ua=1>, 23 Kasım 2021.

WHO official website

“WHO, Germany Launch New Global Hub for Pandemic and Epidemic Intelligence” **WHO official website**, 5 Mayıs 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news/item/05-05-2021-who-germany-launch-new-global-hub-for-pandemic-and-epidemic-intelligence>, 8 Ocak 2022.

WHO official website:

4th Virtual WHO Infodemic Management Conference: Advances in Social Listening for Public Health” **WHO official website**, 4 Mayıs 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/events/detail/2021/05/04/default-calendar/4th-virtual-who-infodemic-management-conference-advances-in-social-listening-for-public-health>, 1 Aralık 2021.

WHO official website:

WHO official website: “3rd Virtual Global WHO Infodemic Management Conference” **WHO official website**, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/3rd-virtual-global-who-infodemic-management-conference>, 1 Aralık 2021.

WHO Regional Office for Africa:	“Early Warning Systems for Disease Outbreaks (EWARN), WHO Regional Office for Africa , (Çevrimiçi) http://www.emro.who.int/health-topics/ewarn/index.html , 9 Ocak 2022.
WHO Regional Office for Africa:	“The Africa Infodemic Response Alliance”, WHO Regional Office for Africa , (Çevrimiçi) https://www.afro.who.int/aira , 29 Kasım 2021.
WHO Regional Office for Europe:	“Working Together to Tackle the ‘Infodemic’” WHO Regional Office for Europe , 29 Haziran 2020, (Çevrimiçi), https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/digital-health/news/news/2020/6/working-together-to-tackle-the-infodemic , 9 Ocak 2022.
WHO Situation Reports:	“COVID-19 Situation Report- 107”, WHO Situation Reports , 6 Mayıs 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200506covid-19-sitrep-107.pdf?sfvrsn=159c3dc_2 , 19 Kasım 2021.
WHO Situation Reports:	“COVID-19 Situation Report- 176”, WHO Situation Reports , 14 Temmuz 2020, (Çevrimiçi) https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200714-covid-19-sitrep-176.pdf?sfvrsn=d01ce263_2 , 19 Kasım 2021.
WHO Situation Reports:	“COVID-19 Situation Report”, WHO Situation Reports , 08 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--8-february-2021 , 29 Kasım 2021.

- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 18 Eylül 2020, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-update-on-covid-19---18-september>, 25 Kasım 2021.
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 25 Eylül 2020, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-update-on-covid-19---25-september>, 25 Kasım 2021.
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 7 Aralık 2020, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--7-december-2020>, 25 Kasım 2021.
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 26 Nisan 2021, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--26-april-2021>, 29 Kasım 2021.
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report”, **WHO Situation Reports**, 22 Haziran 2021, (Çevrimiçi)
<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--22-june-2021>, 9 Aralık 2021
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report-168”, **WHO Situation Reports**, 06 Temmuz 2020, (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200706-covid-19-sitrep-168.pdf?sfvrsn=7fed5c0b_2, 25 Kasım 2021.
- WHO Situation Reports: “COVID-19 Situation Report-169”, **WHO Situation Reports**, 07 Temmuz 2020, (Çevrimiçi)

https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2, 25 Kasım 2021

WHO Situation Reports:

“COVID-19 Situation Report-169”, **WHO Situation Reports**, 07 Temmuz 2020, (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200707-covid-19-sitrep-169.pdf?sfvrsn=c6c69c88_2, 25 Kasım 2021.

WHO Situation Reports:

“COVID-19 Situation Report-197”, **WHO Situation Reports**, 4 Ağustos 2020, (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200804-covid-19-sitrep-197.pdf?sfvrsn=94f7a01d_2, 29 Kasım 2021.

WHO Situation Reports:

“Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-13”, **WHO Situation Reports**, 2 Şubat 2021, (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

WHO Situation Reports:

“Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report-15”, **WHO Situation Reports** 4 Şubat 2020 (Çevrimiçi)
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200202-sitrep-13-ncov-v3.pdf?sfvrsn=195f4010_6, 18 Kasım 2021.

WHO Situation Reports:

“Novel Coronavirus (2019 nCov) Situation Report”, **WHO Situation Reports** 23 Kasım 2021 (Çevrimiçi)

<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--23-november-2021>, 5 Aralık 2021.

WHO Situation Reports:

“Weekly Operational Update on COVID-19”, **WHO Situation Reports**, 12 Nisan 2021, No: 50, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--12-april-2021>, 9 Kasım 2021.

WHO Situation Reports:

“Weekly Operational Update on COVID-19”, **WHO Situation Reports**, 22 Haziran 2021, No: 60, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19--22-june-2021>, 12 Kasım 2021.

WHO:

“Infodemic” **WHO**, 15 Şubat 2021, (Çevrimiçi) https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1, 1 Kasım 2021.

WHO:

Munich Security Conference” **WHO**, 15 Şubat 2021, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>, 09 Kasım 2021.

WHO:

“Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)”, **Interim Guidance**, 10 Ocak 2020, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332301/WHO-2019-nCoV-RCCE-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021.

WHO:

“Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)” **Interim Guidance**, 26 Ocak 2020, (Çevrimiçi)

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330678/9789240000773-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021.

WHO:

“Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)” **Interim Guidance**, (Çevrimiçi) 19 Mart 2020, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330678/9789240000773-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 25 Kasım 2021

WHO:

“Risk Communication and Community Engagement Readiness and Initial Response for Novel Coronaviruses (nCoV)” **Interim Guidance**, 31 Ocak 2021, (Çevrimiçi) <https://apps.who.int/iris/handle/10665/339451>, 26 Kasım 2021.

Wall Street Journal:

“Russian Disinformation Campaign Aims to Undermine Confidence in Pfizer, Other Covid-19 Vaccines, U.S. Officials Say”, **Wall Street Journal**, 07 Mart 2021, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/russian-disinformation-campaign-aims-to-undermine-confidence-in-pfizer-other-covid-19-vaccines-u-s-officials-say-11615129200>, 15 Kasım 2021.

5. TEZLER

Akar, Ogün:

“Contextualizing Covid-19 Related Misinformation and Disinformation: An Intersectional Approach to the Infodemic”, (Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi), 2020.

Alp, Hakan:

“Küreselleşme Sürecinde Medyadaki Dezenformasyon ve Irak İşgali Örneği” **(Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Kültür Üniversitesi) 2011.**

Aşkın, Ahmet Cevdet:

Aşkın, Ahmet Cevdet: “Dezenformasyonun Küreselleşmesi ve Bir Örnek Olarak Batı Basınında NATO’nun Kosova Harekâtı” **(Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi) 2014.**

Brown-Hulme, Lauren:

“Information Disorder and the Need for News Literacy Education in the Digital Era, **(Master Thesis, University of Nebraska – Lincoln) 2018.**

Christopoulou, Androniki:

“The Information Disorder Ecosystem: A Study on the Role of Social Media, the Initiatives to Tackle Disinformation and a Systematic Literature Review of False Information Taxonomies”, **(Master Thesis, International Hellenic University) 2018.**

Gasımlı, Laman:

“Haberde Yönlendirme, Dezenformasyon ve Propaganda: Azeri ve Ermeni Haber Sitelerinde Dağlık Karabağ Sorunlarıyla İlgili Yayınlanan Haberlerin Karşılaştırmalı Analizi” **(Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi) 2019.**

Keser, Çiğdem:

“Sağlık Yayıncılığında Dezenformasyon: Zahide Yetiş’le Programı Örneği” **(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi) 2019.**

Monsees, Linda:

Linda Monsees “Information Disorder, Fake News and the Future of Democracy” (Master Thesis, King’s Collage) 2020.

Şeberoğlu, Ali:

“Barış Pınarı Harekâtı Sürecinde
Anadolu Ajansı'nın Twitter Paylaşımları
Çerçevesinde Dezenformasyon”
**(Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı
Bayram Veli Üniversitesi) 2021.**

